

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

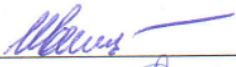
магістра

на тему

«Методика викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації (на прикладі теми «Права людини»)»

(тема кваліфікаційної роботи)

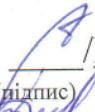
Виконала: студентка 2 курсу, групи ЗОПН 24мг
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки
(код і найменування спеціальності)

 / Марина ІВАЩЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

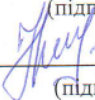
Керівник / Вероніка БАКАТАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент / Тетяна ЛАЗАРЄВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

Завідувачка кафедри / Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль / Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК / Наталія МУРИНОВИЧ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень фахової передвищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри
Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“29” вересня 2025 року

ЗАВДАННЯ **на кваліфікаційну роботу** **другого (магістерського) рівня фахової передвищої освіти**

студентка ІВАЩЕНКО Марина Михайлівна

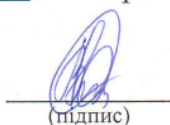
1. Тема: «Методика викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації (на прикладі теми «Права людини»)»
затверджена наказом по університету № 4801-5/3665 від «06» жовтня 2025 р.
2. Термін здачі закінченої роботи «27» листопада 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи/проекту: Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування правової культури студентів у процесі навчання дисципліни «Правознавство» на прикладі Інституту цивільної авіації Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Об'єкт дослідження: процес формування правової культури майбутніх фахівців цивільної авіації у навчальному середовищі закладу вищої освіти. Предмет дослідження: методика формування правової культури студентів у процесі навчання дисципліни «Правознавство» з використанням навчального модуля «Права людини» та елементів кінопедагогіки. Завдання дослідження:
– проаналізувати теоретичні засади формування правової культури майбутніх фахівців цивільної авіації у процесі професійної підготовки;
– дослідити стан сформованості правової культури студентів Інституту цивільної авіації та виявити актуальні суперечності й потреби освітньої практики;
– розробити методичну модель та методику формування правової культури студентів у процесі навчання дисципліни «Правознавство»;
– створити навчальний модуль «Права людини» як інструмент реалізації методики;
– частково експериментально перевірити ефективність запропонованої методики у навчальному процесі.
4. Зміст роботи/проекту (перелік питань, які належить розробити): теоретичні основи дослідження проблеми формування правової культури майбутніх фахівців

цивільної авіації; аналіз педагогічних умов та сучасного стану формування правової культури студентів у процесі навчання дисципліни «Правознавство»; науково обґрунтована методична модель та методика формування правової культури студентів із використанням інтерактивних технологій та кінопедагогічних засобів; зміст і дидактичні можливості навчального модуля «Права людини» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації; часткова експериментальна перевірка ефективності розробленої методики, аналіз результатів та обґрунтування висновків.

5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Canva (включаючи схему методичної моделі, структуру навчального модуля «Права людини», результати експерименту у вигляді діаграм і таблиць, візуалізацію педагогічних умов та ключових компонентів методики).

6. Дата видачі завдання «29» вересня 2025 р.

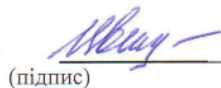
Керівник

(підпис)

Вероніка БАКАТАНОВА

(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

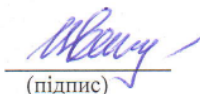
Марина ІВАЩЕНКО

(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Визначити теоретичні основи формування правової культури студентів Інституту цивільної авіації у процесі навчання дисципліни «Правознавство».	15.10.2025	виконано
2	Здійснити аналіз стану сформованості правової культури студентів у процесі навчання дисципліни «Правознавство» в Інституті цивільної авіації.	30.10.2025	виконано
3	Розробити та частково експериментально перевірити методику формування правової культури студентів у процесі навчання дисципліни «Правознавство».	15.11.2025	виконано

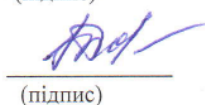
Студент

(підпис)

Марина ІВАЩЕНКО

(ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

(підпис)

Наталія БОЖКО

(ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить **137 сторінок**. Робота містить **6 таблиць та 9 рисунків**. Список використаних джерел налічує **14 джерел**.

Об'єкт дослідження – процес викладання правознавства у закладах вищої освіти авіаційного профілю.

Предмет дослідження – методика викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці майбутніх фахівців цивільної авіації.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити ефективність методики викладання теми «Права людини» у підготовці авіаційних фахівців.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз сучасних наукових підходів до викладання правознавства та формування правової культури майбутніх авіаторів.
2. Дослідити стан викладання правознавства у технічних ЗВО та особливості підготовки фахівців авіаційної галузі.
3. Розробити та апробувати навчально-методичний модуль на тему «Права людини» з використанням активних і візуальних технологій навчання.
4. Провести частковий педагогічний експеримент і здійснити аналіз його результатів.
5. Надати методичні рекомендації щодо підвищення ефективності викладання правознавства у ЗВО авіаційного профілю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні й теоретичному обґрунтуванні моделі методики викладання правознавства, спрямованої на формування правової культури майбутніх авіаційних фахівців, а також у частковій перевірці її ефективності в умовах дистанційного навчання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості застосування навчально - методичних матеріалів, розроблених у межах дослідження, у навчальному процесі авіаційних ЗВО, а також у програмах підготовки персоналу авіакомпаній та аеропортів.

Ключові слова: правознавство, права людини, правова культура, методика викладання, цивільна авіація, професійна підготовка, педагогічний експеримент.

ABSTRACT

The qualification work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references, and appendices. The total volume of the paper is 137 pages. The work includes 6 tables and 9 figures. The list of references contains 41 sources.

Object of the research – the process of teaching the “Law Studies” discipline in higher education institutions of civil aviation.

Subject of the research – the methodology of teaching the discipline “Law Studies” in the professional training of future civil aviation specialists.

Research aim – to theoretically substantiate, develop, and partially experimentally verify the effectiveness of a teaching methodology for the topic “Human Rights” in the training of aviation specialists.

To accomplish the aim, the following objectives were defined:

1. To conduct a theoretical analysis of modern scientific approaches to teaching law and forming legal culture among future aviation specialists.
2. To examine the current state of teaching “Law Studies” in technical aviation universities.
3. To develop and implement a teaching module on the topic “Human Rights” using active and visual learning methods.
4. To conduct a partial pedagogical experiment and analyze its results.
5. To provide methodological recommendations for improving the teaching of “Law Studies” in aviation higher education institutions.

Scientific novelty lies in the development and theoretical justification of a methodology for teaching law aimed at forming legal culture among future aviation professionals, as well as in the partial experimental verification of its effectiveness under remote learning conditions.

Practical significance of the obtained results is determined by the possibility of applying the developed teaching materials in the educational process of aviation universities, as well as in professional training programs for airline and airport personnel.

Keywords: Law Studies, human rights, legal culture, teaching methodology, civil aviation, professional training, pedagogical experiment.

ЗМІСТ

ВСТУП	08
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство».....	12
1.1. Методологічні та педагогічні підходи до викладання правознавства у ЗВО.....	12
1.2. Аналіз наукових джерел і досвіду викладання дисципліни «Правознавство» (у тому числі для льотчиків).....	24
1.3. Принципи, форми, методи та засоби викладання правознавчих дисциплін у ЗВО	32
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство» у ЗВО ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ.....	45
2.1. Аналіз навчальних програм та методичних матеріалів з правознавства	45
2.2. Модель і методика викладання дисципліни «Правознавство», адаптована до авіаційної сфери	54
2.3. Проблеми формування правової культури студентів авіаційних спеціальностей.....	79
Висновки до розділу 2	91
РОЗДІЛ 3. ЧАСТКОВА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство» (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ПРАВА ЛЮДИНИ»).....	92
3.1. Розробка навчального модуля з теми «Права людини» як пілотного елементу методики	92
3.2. Організація та проведення часткового педагогічного експерименту.....	100
3.3. Критерії, показники та аналіз результатів: динаміка засвоєння теми «Права людини» студентами	107
3.4. Методичні рекомендації для викладачів щодо удосконалення викладання дисципліни «Правознавство» у технічних ЗВО	110
Висновки до розділу 3	113
ВИСНОВКИ	115
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	117
ДОДАТКИ	122

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКАО (ICAO) – Міжнародна організація цивільної авіації (International Civil Aviation Organization)

IATA (IATA) – Міжнародна асоціація повітряного транспорту (International Air Transport Association)

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

HUDOC – база даних рішень та матеріалів Європейського суду з прав людини

GDPR – Загальний регламент захисту даних ЄС (General Data Protection Regulation)

МОН України – Міністерство освіти і науки України

EdCamp Ukraine – освітній рух і мережа професійного розвитку вчителів

EUR-Lex – база права Європейського Союзу

EMA – European Master's Programme in Human Rights and Democratisation (Магістерська програма з прав людини та демократизації, м. Венеція, ЄС)

EIUC – Європейський міжуніверситетський центр з прав людини та демократизації (European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation)

NDA – угода про нерозголошення (Non-Disclosure Agreement)

«Sully» / «Чудо на Гудзоні» – художній фільм реж. Клінта Іствуда (2016), в українському прокаті відомий як «Чудо на Гудзоні».

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі розвиток цивільної авіації виходить за межі суто технічної чи транспортної сфери. Авіація — це середовище, де взаємодіють люди різних національностей, культур і правових систем. Кожен політ — це не лише дотримання технічних стандартів і правил безпеки, а й забезпечення прав та інтересів усіх учасників авіаційного процесу: пасажирів, членів екіпажу, персоналу аеропорту та авіакомпанії.

В умовах глобалізації та інтеграції України у міжнародний авіаційний простір особливого значення набуває правова культура майбутніх фахівців цивільної авіації [1]; [3]. Опанування правових знань і здатність застосовувати їх у професійній діяльності відповідно до міжнародних стандартів є необхідними складовими підготовки авіаційних спеціалістів [13]. Майбутній пілот чи інший фахівець авіаційної галузі несе відповідальність не лише за безпеку польоту, а й за дотримання та захист прав пасажирів і колег [6]. Порушення прав людини в авіаційній сфері може мати серйозні наслідки: від конфліктів на борту до міжнародних судових процесів.

Проблематика викладання правознавства у закладах вищої освіти відображена у працях О. Ф. Скакун [10], І. В. Яковюк [11], М. В. Савенко [7; 8], Н. М. Пильгун [6], Р. С. Гуревича та В. М. Ковальчука [41], С. О. Сисоєвої [24], Н. М. Дичківської [25], О. І. Пометун [12], Т. М. Кравченко [27] та інших учених. У їхніх дослідженнях визначено теоретичні та методичні засади правової освіти, розкрито її виховний потенціал і роль у формуванні правової культури студентів. Зокрема, О. Ф. Скакун [10] обґрунтовує принцип системності й науковості у викладанні правознавства; І. В. Яковюк [11] розробляє методику формування правових компетентностей студентів через аналіз нормативно-правових актів і роботу з електронними базами даних; М. В. Савенко [7; 8] та Н. М. Пильгун [6] акцентують на інтеграції міжнародних стандартів прав людини у зміст освітніх програм; Р. С. Гуревич і В. М. Ковальчук [41] досліджують правознавчу дидактику як окремий напрям педагогіки, який поєднує класичні та інноваційні

методи навчання; С. О. Сисоєва [24], Н. М. Дичківська [25], О. І. Пометун [12] і Т. М. Кравченко [27] розкривають потенціал компетентнісного, інтерактивного й особистісно орієнтованого підходів, що сприяють активізації навчального процесу та формуванню правової культури майбутніх фахівців.

Водночас аналіз праць зазначених авторів виявив низку протиріч, зокрема щодо визначення сутності та мети викладання правознавства. Одні дослідники тлумачать цю дисципліну переважно як інструмент передачі теоретичних юридичних знань [10; 11], тоді як інші розглядають її як комплексну педагогічну систему, спрямовану на розвиток цінностей, критичного мислення та здатності застосовувати правові норми у практичній діяльності [24; 25; 27]. Недостатньо опрацьованим залишається також питання адаптації методики викладання правознавства до авіаційної освіти, яка потребує урахування міжнародного контексту, міжкультурної комунікації та високого рівня професійної відповідальності [35–40]. Саме ці протиріччя визначають необхідність подальших досліджень і підтверджують актуальність обраної теми.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити ефективність методики викладання дисципліни «Правознавство» у процесі підготовки фахівців цивільної авіації.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан наукової та методичної розробленості проблеми викладання правознавства у педагогічній літературі та практиці закладів вищої освіти, у тому числі авіаційного профілю.
2. Визначити педагогічні підходи, принципи, форми, методи та засоби викладання дисципліни «Правознавство», адаптовані до авіаційної сфери.
3. Розробити модель і методику викладання дисципліни «Правознавство» для підготовки фахівців цивільної авіації.
4. Частково експериментально перевірити ефективність розробленої методики на прикладі окремої теми курсу та підготувати методичні рекомендації для викладачів.

Об'єкт дослідження — процес викладання правознавства у закладах вищої освіти цивільної авіації як складова професійної підготовки студентів.

Предмет дослідження — методика викладання дисципліни «Правознавство» у підготовці фахівців цивільної авіації.

Специфіка об'єкта і предмета зумовлена:

- високим рівнем відповідальності професійної діяльності в авіації та її безпосереднім зв'язком із правовим регулюванням;
- міжнародним характером регулювання авіаційної галузі (конвенції, стандарти, документи ІКАО, європейські підходи до прав людини);
- необхідністю поєднання правознавчої та професійно орієнтованої складових із використанням активних та інтерактивних методів навчання.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- розробленні методики викладання правознавства системно адаптовано до потреб авіаційної освіти:
- обґрунтованні моделі методики викладання правознавства для ЗВО авіаційного профілю з урахуванням міжнародного правового контексту;
- уточненні критеріїв та показників сформованості правової культури студентів-авіаторів (когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний компоненти);
- розробленні навчального модулю як пілотного компоненту методики та частково експериментально перевірено його ефективність.

Практична значущість. Матеріали дослідження можуть бути використані:

- у навчальному процесі ЗВО авіаційного профілю під час викладання правознавства та суміжних дисциплін;
- для підвищення кваліфікації викладачів і тренерів авіакомпаній/аеропортів;
- у вигляді навчально-методичного пакета (силлабус, календарно-тематичне планування, кейси, рольові ігри, критерії та рубрики оцінювання);
- як основа для розроблення внутрішніх тренінгів для авіаційного персоналу.

Методи дослідження:

- теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової та навчально-методичної літератури з педагогіки, права та авіаційної освіти;
- емпіричні – педагогічне спостереження, бесіди, анкетування студентів, вивчення навчальних планів і програм, частковий педагогічний експеримент;
- статистичні – кількісний і якісний аналіз, перевірка статистичної значущості відмінностей результатів (за обраними методами обробки даних).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 134 сторінок, містить 6 таблиць, 9 рисунків, 3 додатків; список використаних джерел налічує 41 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство»

1.1. Методологічні та педагогічні підходи до викладання правознавства у ЗВО

Сучасна вища школа України перебуває у процесі глибоких трансформацій, спричинених інтеграцією у Європейський простір вищої освіти та запровадженням компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Ці зміни безпосередньо впливають на викладання правознавчих дисциплін, зокрема курсу «Правознавство» у закладах вищої освіти (ЗВО) технічного та авіаційного профілю. Якщо раніше головним завданням курсу було передати студентам базові знання з теорії держави і права, то сьогодні на перший план виходить формування у них правової культури, здатності застосовувати правові норми у професійній діяльності та діяти у відповідності до принципів верховенства права і прав людини [13]; [11]; [24].

Методологічні засади викладання правознавства значною мірою визначаються зміною освітньої парадигми – від знаннєвої до компетентнісної. Якщо традиційно вважалося, що курс «Правознавство» має забезпечити лише передавання базових юридичних знань, то тепер він покликаний формувати у студентів практичні вміння, цінності, професійну ідентичність та правову культуру. Це особливо важливо для студентів авіаційних ЗВО, адже їхня майбутня професія пов'язана з високим рівнем відповідальності, дотриманням міжнародних стандартів, динамічною та ризикованою сферою діяльності.

Компетентнісний підхід у викладанні правознавства полягає у тому, щоб забезпечити не тільки засвоєння знань, а й розвиток умінь застосовувати їх у реальних ситуаціях. Студенти мають навчитися працювати з нормативно-правовими актами, аналізувати конкретні ситуації, приймати рішення з урахуванням правових наслідків. У випадку цивільної авіації це, наприклад,

уміння орієнтуватися в Регламенті ЄС №261/2004 про права пасажирів [39], розуміти норми Чиказької конвенції, знати особливості застосування GDPR до обробки персональних даних пасажирів [42]. С. О. Сисоєва [24] вважає, що компетентнісний підхід дозволяє інтегрувати знання і навички у цілісний професійний досвід, що відповідає європейським вимогам до освіти. У той же час І. В. Яковюк [11] акцентує на розвитку у студентів здатності аргументувати власну позицію, користуватися правовими базами даних, працювати з кейсами.

Компетентності студентів авіаційних спеціальностей мають специфічний зміст. Передусім це правова компетентність, яка передбачає знання основних норм національного законодавства України та міжнародних актів, що регулюють діяльність у сфері цивільної авіації. Такі знання потрібні не тільки юристам, а й пілотам, диспетчерам, інженерам, які щоденно мають справу з правилами безпеки польотів, умовами перевезення, охороною довкілля, захистом прав пасажирів. Іншою складовою є комунікативна компетентність – здатність ефективно взаємодіяти в багатонаціональних екіпажах, застосовувати юридичну лексику англійською мовою, пояснювати пасажирам їхні права зрозумілою формою. Етична компетентність передбачає орієнтацію на повагу до прав людини, ухвалення рішень у ситуаціях морального вибору – наприклад, під час конфліктів на борту чи при необхідності обмежити певні права задля забезпечення безпеки. Нарешті, міжкультурна компетентність означає готовність застосовувати правові знання у багатокультурних середовищах, що є типовим для сучасної авіації, де працюють багатонаціональні екіпажі, а рейси охоплюють десятки країн світу.

Розвиток цих компетентностей є одним із головних завдань сучасної вищої школи, що підтверджується стратегічними документами МОН України [13] і рекомендаціями Ради Європи [16]. У Концепції розвитку громадянської освіти наголошується, що компетентності повинні охоплювати не лише знання законів, а й практичні вміння діяти відповідно до правових норм у різних соціальних ситуаціях. Для авіаційних ЗВО це має особливу вагу, оскільки правові помилки у професійній діяльності можуть призвести до серйозних наслідків – порушення безпеки польотів, конфліктів із пасажирями, фінансових втрат компанії.

Досвід зарубіжних університетів підтверджує значущість компетентнісного підходу. У Columbia University (США) курси з прав людини побудовані на основі поєднання знань і практики [19]. Студенти працюють із реальними кейсами, розробляють проекти з правозахисної діяльності, беруть участь у симуляційних процесах. Подібні елементи інтегруються і в авіаційну освіту: наприклад, аналіз реальних судових рішень щодо авіаційних інцидентів допомагає формувати вміння застосовувати міжнародне право. У University of Arizona розроблено магістерську програму «Human Rights Practice» [21], де головний акцент зроблено на формуванні практичних навичок: студенти вчаться працювати з міжнародними правозахисними організаціями, готувати аналітичні документи, брати участь у моделюванні кризових ситуацій. У європейських програмах з авіаційної освіти [18] також акцентується, що компетентнісний підхід підвищує конкурентоспроможність випускників на глобальному ринку праці.

Застосування компетентнісного підходу в Україні вже має певні результати. Наприклад, дослідження І. А. Прієшкіної [9] показує, що правова освіта в українських ЗВО поступово відходить від інформаційного характеру і стає інструментом формування цінностей. М. В. Савенко [8] у своїй роботі підкреслює значення розвитку правової культури студентів через інтеграцію практичних завдань у курс. Це перегукується з міжнародними підходами, які розглядають компетентності як основний результат освіти.

Таким чином, компетентнісний підхід у викладанні правознавства у ЗВО, зокрема авіаційного профілю, виступає ключовою методологічною засадою, що дозволяє інтегрувати знання, навички та цінності у цілісний професійний досвід. Він передбачає розвиток у студентів правової, комунікативної, етичної та міжкультурної компетентностей, які є необхідними для роботи у сфері цивільної авіації. Цей підхід відповідає як національним освітнім стратегіям [13], так і міжнародним рекомендаціям [16; 18; 19; 21], що робить його універсальним інструментом модернізації правознавчої освіти.

Практико-орієнтований підхід передбачає, що знання набувають сенсу лише у зв'язку з майбутньою професійною діяльністю. Для студентів авіаційних

спеціальностей це означає, що курс «Правознавство» повинен не обмежуватися абстрактними поняттями з теорії держави і права, а включати розгляд конкретних ситуацій, які можуть трапитися у професійній практиці. Це інциденти на борту літака, кейси щодо дискримінації пасажирів, спори з питань дотримання трудових прав авіаційного персоналу чи розгляд правових наслідків порушення екологічних стандартів у діяльності авіакомпаній.

Саме практико-орієнтований підхід забезпечує формування у студентів умінь переносити набуті знання на реальні життєві та професійні ситуації. За даними ОБСЄ [14], навчання з використанням кейсів і симуляцій сприяє не лише кращому засвоєнню матеріалу, а й підвищує відповідальність студентів за прийняті рішення. EdCamp Ukraine [15] підкреслює, що групові проєкти та моделювання реальних ситуацій дозволяють майбутнім фахівцям краще усвідомити цінність правових норм, адже вони відчують практичні наслідки своїх рішень у навчальному процесі.

У зарубіжній практиці реалізація цього підходу є особливо розвиненою. Hamilton [38] показує, що у США курси авіаційного права будуються на основі інтенсивного вивчення реальних судових справ. Студенти аналізують позови пасажирів до авіакомпаній, рішення судів у справах про порушення безпеки польотів, випадки відповідальності екіпажу за інциденти на борту. Така робота дозволяє майбутнім фахівцям зрозуміти, що право у сфері авіації – це не абстрактні приписи, а конкретні правила, які мають прямий вплив на їхню майбутню діяльність.

Alemauehu [39] описує практику модульного навчання, коли студенти упродовж короткого часу інтенсивно опановують матеріал через вирішення практичних завдань. Такий формат підвищує ефективність засвоєння та сприяє розвитку навичок швидкого аналізу ситуації – надзвичайно важливих для авіаційної сфери, де рішення часто потрібно приймати негайно. Подібний досвід можна адаптувати і в українських ЗВО: наприклад, запропонувати студентам протягом тижня опрацювати низку правових проблем, що виникають у роботі

авіакомпанії, і представити колективне рішення у формі внутрішнього регламенту чи «судового процесу».

Практико-орієнтований підхід також тісно пов'язаний із використанням симуляційних технологій. В авіаційних ЗВО, де широко застосовуються тренажери для відпрацювання технічних дій пілотів, можна використовувати й правові симулятори – наприклад, відтворення засідання комісії з розслідування авіаційного інциденту або рольові ігри, у яких студенти представляють різні сторони конфлікту: пасажирів, авіакомпанію, регулятора. Така форма навчання забезпечує глибоке занурення у ситуацію й дозволяє побачити багатогранність правової проблеми.

В українських умовах практико-орієнтований підхід може реалізовуватися через інтеграцію у курс «Правознавство» спеціалізованих тем: захист прав пасажирів відповідно до Регламенту ЄС №261/2004 [39], права осіб з інвалідністю згідно з Регламентом №1107/2006 [40], дотримання правил захисту персональних даних відповідно до GDPR [42]. Розгляд цих документів у навчальному процесі дозволяє студентам отримати знання, безпосередньо пов'язані з їхньою майбутньою діяльністю у сфері авіації.

Отже, практико-орієнтований підхід у викладанні правознавства створює умови для поєднання теоретичних знань із практичними навичками, необхідними для професійної діяльності у цивільній авіації. Він забезпечує підготовку студентів до реальних викликів, формує здатність ухвалювати правові рішення в умовах обмеженого часу й високої відповідальності. Як показують дослідження Hamilton [38], Alemayehu [39], ОБСЄ [14] та EdCamp Ukraine [15], саме цей підхід дозволяє готувати конкурентоспроможних фахівців, які здатні діяти відповідно до принципів права й стандартів авіаційної безпеки.

Активно-інтерактивний підхід робить студента не пасивним слухачем, а активним учасником процесу навчання. Його сутність полягає в тому, що знання не лише передаються від викладача до студента, а й конструюються самим студентом у процесі взаємодії з навчальним матеріалом, викладачем і групою. Це відповідає сучасним тенденціям розвитку педагогіки, які акцентують на

необхідності формування у студентів умінь критично мислити, працювати в команді, аргументувати власну позицію.

О. І. Пометун [12] вважає, що саме інтерактивні методи – дискусії, дебати, моделювання судових процесів – найбільшою мірою сприяють розвитку мотивації студентів, підвищують їхню залученість і створюють умови для розвитку критичного мислення. Н. М. Дичківська [25] підкреслює значення групових форм роботи, які дають можливість студентам не лише вчитися співпраці, а й формувати комунікативні навички, що є надзвичайно важливими для майбутньої професійної діяльності.

У підготовці майбутніх пілотів, бортпровідників та диспетчерів інтерактивні методи мають ще одне критичне значення – це тренування комунікації у стресових умовах. Наприклад, рольова гра «пасажир відмовляється виконувати інструкції екіпажу» дозволяє студентам знаходити правові алгоритми дій, моделювати комунікацію між членами екіпажу та пасажиром, а також відпрацьовувати механізми ухвалення рішень у ситуації ризику. Подібні вправи не тільки поглиблюють знання правових норм, але й формують навички їхнього практичного застосування в умовах підвищеної психологічної напруги.

Wetmore [36] у своїх дослідженнях авіаційної педагогіки наголошує, що лекційно-репродуктивна модель навчання не здатна забезпечити достатній рівень готовності студентів до ризикованих і непередбачуваних ситуацій, які характерні для авіаційної сфери. Michaelides-Mateou [37] додає, що лише інтерактивні формати дозволяють виробити здатність ефективно працювати в команді, брати на себе відповідальність за колективні рішення й діяти в кризових умовах.

Важливо, що активно-інтерактивний підхід може реалізовуватися через різні методи. Це дискусії за проблемними питаннями, дебати з елементами «адвокат–прокурор», коли студенти відпрацьовують аргументацію з протилежних позицій, або ж моделювання судових процесів, де вони виступають у ролях суддів, прокурорів, адвокатів, свідків. Такі заняття формують не лише правові знання, але й уміння переконувати, відстоювати позицію, аналізувати інформацію та робити висновки.

У зарубіжній практиці інтерактивні методи викладання правознавства в авіаційній сфері вже давно стали нормою. Hamilton [38] зазначає, що у курсах з авіаційного права в США широко використовуються симуляційні ігри та аналіз реальних судових справ, де студенти відпрацьовують власні стратегії захисту чи обвинувачення. Nebeska [35] у своїх дослідженнях на матеріалах Національного авіаційного університету в Україні доводить, що інтерактивні методи, зокрема дебати та кейс-стаді, істотно підвищують рівень засвоєння матеріалу та сприяють формуванню правової культури студентів.

Особливу роль інтерактивні підходи відіграють у формуванні навичок міжкультурної комунікації. Авіаційна галузь є багатонаціональною за своєю суттю: екіпажі складаються з представників різних країн, пасажери походять з різних культурних середовищ. Тому інтерактивні методи, що моделюють багатокультурні ситуації, дозволяють майбутнім авіаційним фахівцям формувати толерантність, навички культурно чутливого спілкування та уміння застосовувати правові знання у контексті міжнародних стандартів [16]; [18].

Таким чином, активно-інтерактивний підхід у викладанні правознавства сприяє створенню освітнього середовища, де студент виступає рівноправним учасником процесу, а не пасивним реципієнтом знань. Він дозволяє формувати у майбутніх авіаційних фахівців критичне мислення, комунікативні й командні навички, здатність діяти у стресових та кризових умовах. Це робить його однією з ключових складових сучасної методології викладання дисципліни «Правознавство» у закладах вищої освіти авіаційного профілю.

Особистісно орієнтований підхід базується на визнанні студента активним суб'єктом навчання, а не пасивним об'єктом засвоєння знань. Це означає, що освітній процес має враховувати його попередній досвід, професійні плани, інтереси та цінності. Такий підхід у викладанні правознавства у ЗВО передбачає створення умов для індивідуального розвитку, формування внутрішньої мотивації та здатності самостійно будувати власну освітню траєкторію.

Для авіаційних закладів вищої освіти особистісно орієнтований підхід набуває особливого значення. Майбутні пілоти, авіадиспетчери чи інженери

стикаються з високим рівнем професійної відповідальності, тому завдання з правознавства повинні максимально наближатися до їхніх професійних інтересів. Наприклад, студент льотної спеціальності може аналізувати конкретні норми Чиказької конвенції та стандартів ІКАО [30], які регламентують безпеку польотів; технічний спеціаліст – норми, що стосуються охорони праці та екологічної безпеки; диспетчер – правила використання повітряного простору та відповідальність за дії у надзвичайних ситуаціях. Таким чином, кожен студент працює з навчальним матеріалом, який безпосередньо пов'язаний з його професійною діяльністю.

У педагогічній науці ідеї особистісно орієнтованого підходу розвивають С. О. Сисоєва [24], Н. М. Дичківська [25], Т. М. Кравченко [27]. Вони наголошують, що студенти повинні відчувати цінність знань для власного розвитку та майбутньої кар'єри. Саме тоді зростає рівень їхньої мотивації та відповідальності за результати навчання. У цьому сенсі правознавство в авіаційних ЗВО не має виглядати як «додаткова» гуманітарна дисципліна, а як важлива складова професійної компетентності, без якої неможливо успішно працювати в міжнародній авіаційній спільноті.

Практичним інструментом реалізації особистісно орієнтованого підходу є використання індивідуальних освітніх завдань. Це можуть бути: написання есе з аналізом міжнародних авіаційних інцидентів з правової точки зору; підготовка презентацій про права пасажирів відповідно до Регламентів ЄС №261/2004 [28] та №1107/2006 [29]; розробка пропозицій щодо удосконалення внутрішніх правил авіакомпанії на основі міжнародних документів Ради Європи [16; 34]. Така робота дозволяє кожному студентові обирати тему відповідно до своїх інтересів і водночас розвивати здатність застосовувати правові норми у практичних контекстах.

Досвід закордонних університетів підтверджує ефективність цього підходу. Так, у Columbia University (США) у курсах з прав людини студенти мають змогу обирати напрям власних досліджень, працювати з кейсами, що відповідають їхнім майбутнім професійним амбіціям [19]. Подібна модель використовується і в

University of Arizona [21], де магістерська програма «Human Rights Practice» побудована на принципі індивідуалізації: студенти самостійно формують траєкторії навчання, інтегруючи теоретичні знання з практичною діяльністю.

Особистісно орієнтований підхід також передбачає врахування культурного та соціального контексту студента. У випадку авіаційних ЗВО це особливо важливо, адже майбутні фахівці працюватимуть у багатокультурних екіпажах і повинні бути готовими застосовувати правові знання в умовах різноманіття культур і традицій. Тут доцільним є використання міжнародних освітніх матеріалів [16]; [18]; [22], які підкреслюють значення прав людини й толерантності як базових цінностей.

Таким чином, особистісно орієнтований підхід у викладанні правознавства дозволяє враховувати індивідуальні потреби й можливості студентів, формує їхню мотивацію до навчання та забезпечує інтеграцію правових знань у професійний досвід. Для авіаційних ЗВО цей підхід особливо важливий, оскільки він підвищує рівень готовності випускників до роботи в умовах міжнародного авіаційного середовища, де особиста відповідальність і здатність до прийняття рішень відіграють ключову роль.

Інтегративний підхід у викладанні правознавства має на меті подолання ізольованості юридичних знань і забезпечення їхнього поєднання з іншими галузями знання – етикою, психологією, соціологією, культурологією. Він виходить із того, що майбутня професійна діяльність потребує від фахівця не лише знання законів, а й уміння враховувати психологічні особливості поведінки людей, соціальні та культурні контексти. Т. М. Кравченко [27] зазначає, що саме інтегративний підхід формує у студентів цілісне бачення професійних ситуацій, адже у реальному житті правові проблеми завжди пов'язані з людськими відносинами, етичними дилемами та соціальними наслідками.

В авіаційній підготовці інтегративний підхід набуває особливого значення. Наприклад, вивчення правових норм щодо відповідальності екіпажу не може бути ефективним без розгляду психологічних аспектів поведінки у стресових ситуаціях. Аналіз норм трудового права повинен поєднуватися з обговоренням

соціологічних проблем взаємин у багатонаціональних колективах. А питання прав пасажирів і недискримінації варто розглядати разом із етичними засадами поваги до людської гідності та культурного різноманіття [16]; [34]. Таким чином, інтеграція різних дисциплін створює умови для формування у студентів більш глибоких і практично значущих компетентностей.

У міжнародних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється адаптації педагогічних підходів до авіаційної освіти. Malmberg і Tynjälä [40] описують метод «backseating», який полягає у спостереженні студентом за роботою екіпажу з подальшим аналізом побаченого. Такий підхід створює ефект занурення й формує навички критичного осмислення професійних дій. Аналогічні стратегії можна використовувати і у викладанні правознавства: організовувати спостереження за судовими процесами, аналізувати відеозаписи судових засідань або міжнародних арбітражів, а потім відтворювати ці ситуації у навчальному середовищі через моделювання й обговорення. Це дозволяє студентам поєднувати знання з права з психологічними, етичними й соціальними чинниками, що впливають на реальні рішення.

Правознавча дидактика як окрема галузь педагогіки є фундаментом для реалізації інтегративного підходу. Р. С. Гуревич і В. М. Ковальчук [41] наголошують, що правознавча дидактика поєднує класичні методи викладання (лекції, семінари, практичні заняття) з інноваційними технологіями (симуляційні ігри, онлайн-курси, blended learning). Вона формує методологічне підґрунтя для поєднання знань і навичок різних сфер у єдиний освітній процес. Для авіаційних ЗВО це означає можливість адаптації правознавчих курсів до специфіки підготовки фахівців, які повинні не лише знати законодавство, а й уміти застосовувати його в конкретному професійному середовищі – у кабіні літака, диспетчерському центрі чи офісі авіакомпанії.

Застосування інтегративного підходу має і ще одну важливу перевагу: він сприяє розвитку у студентів системного мислення. Це особливо актуально для авіаційної галузі, яка є комплексною системою, де поєднуються технічні, юридичні, організаційні та соціальні елементи. Інтегративне навчання дозволяє

студентам бачити взаємозв'язки між правовими нормами та іншими аспектами їхньої майбутньої діяльності, що підвищує якість ухвалення професійних рішень.

Таким чином, інтегративний підхід у викладанні правознавства у ЗВО є необхідною умовою підготовки фахівців авіаційної сфери. Він забезпечує комплексне бачення правових проблем, поєднує знання з різних дисциплін, розвиває навички системного мислення і формує готовність застосовувати правові знання у складних міждисциплінарних і міжкультурних умовах.

Результати порівняння методологічних підходів наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика методологічних і педагогічних підходів у викладанні правознавства у ЗВО цивільної авіації

Підхід	Основна ідея	Реалізація у викладанні правознавства	Приклади для авіаційних спеціальностей	Література
1	2	3	4	5
Компетентнісний	Формування знань, умінь і цінностей як єдиного цілісного результату освіти	Аналіз нормативно-правових актів, робота з базами даних, аргументація позицій	Орієнтація у Регламенті ЄС №261/2004 [28], GDPR [31], Чиказькій конвенції [30]	С.О.Сисоєва [24]; І.В.Яковюк [11]; Columbia University [19]; University of Arizona [21]; EIUC [18]
Практико-орієнтований	Знання мають набувати сенсу лише у зв'язку з майбутньою професійною діяльністю	Використання кейсів, симуляцій, аналіз реальних судових справ, групові проєкти	Моделювання інцидентів на борту, розгляд прав пасажирів з інвалідністю [29]	Hamilton [38]; Alemayehu [39]; ОБСЄ [14]; EdCamp Ukraine [15]
Активно-інтерактивний	Студент – активний учасник навчання	Дискусії, дебати, рольові ігри, моделювання судових процесів	Рольова гра «пасажир відмовляється виконувати інструкції екіпажу»	О.І.Пометун [12]; Н.М.Дичківська [25]; Wetmore [36]; Michaelides-Mateou [37]; Nebeska [35]
Особистісно орієнтований	Врахування індивідуальних потреб, досвіду й інтересів студента	Індивідуальні завдання, вибір тем, персоналізовані проєкти	Аналіз норм міжнародного права залежно від спеціалізації (льотна, технічна, диспетчерська)	С.О.Сисоєва [24]; Н.М.Дичківська [25]; Т.М.Кравченко [27]; Columbia University [19]; University of Arizona [21]

Продовження табл. 1.1

1	2	3	4	5
Інтегративний	Поєднання юридичних знань з іншими науками (психологія, етика, соціологія)	Використання комплексних завдань, спостереження, міждисциплінарні проекти	Аналіз правових норм разом із психологією поведінки екіпажу, етичними дилемами, міжкультурною взаємодією	Т.М.Кравченко [27]; Malmberg & Tynjälä [40]; Р.С.Гуревич і В.М.Ковальчук [41]; Council of Europe [34]

Таким чином, методологічні та педагогічні підходи до викладання дисципліни «Правознавство» у закладах вищої освіти повинні забезпечувати перехід від традиційної інформаційно-репродуктивної моделі до сучасних форматів навчання, орієнтованих на компетентності, практику та цінності. Класична лекційна модель, яка переважала впродовж десятиліть, уже не відповідає потребам ані студентів, ані ринку праці, ані сучасних вимог авіаційної сфери.

Компетентнісний підхід формує цілісну систему професійних знань, умінь і навичок, які інтегруються у досвід майбутнього фахівця. Його значення полягає в тому, що студенти набувають здатності не лише знати закон, а й діяти у правовому полі — від орієнтації в міжнародних конвенціях і регламентах до застосування національного законодавства у кризових умовах.

Практико-орієнтований підхід забезпечує зв'язок між теорією та реальною професійною діяльністю. Саме завдяки йому студент розуміє, що правознавство не є абстрактною дисципліною, а безпосередньо впливає на якість роботи екіпажу, захист прав пасажирів, безпеку польотів та репутацію авіакомпанії.

Активно-інтерактивний підхід створює умови для розвитку критичного мислення, комунікативних і командних навичок. Участь у дебатах, рольових іграх, симуляційних процесах не лише підвищує мотивацію студентів, а й моделює реальні ситуації авіаційної практики, де важливо ухвалювати рішення швидко, аргументовано та у взаємодії з іншими.

Особистісно орієнтований підхід дозволяє враховувати індивідуальні потреби студентів, їхній попередній досвід та професійні інтереси. Це особливо важливо для авіаційної сфери, де спеціалізації відрізняються — льотна, технічна,

диспетчерська, сервісна. Кожна з них вимагає специфічного набору правових знань і компетентностей.

Інтегративний підхід сприяє поєднанню юридичних знань з психологією, етикою, соціологією та культурологією, формуючи у студентів системне бачення професійних ситуацій. Для авіаційної галузі це є критично важливим, адже будь-яке правове рішення тут невід’ємно пов’язане з людськими факторами, міжкультурними особливостями та вимогами безпеки.

Загалом, сучасна методика викладання правознавства повинна поєднувати всі зазначені підходи. Вони не існують ізольовано, а взаємодоповнюють один одного, створюючи багатовимірну модель підготовки студентів. Це підтверджується як національними документами [13]; [24]; [25], так і рекомендаціями міжнародних організацій [16]; [18]; [19]. Зарубіжні дослідження Nebeska [35], Wetmore [36], Michaelides-Mateou [37], Hamilton [38] переконливо свідчать, що ефективність викладання правознавства в авіаційних ЗВО зростає саме при поєднанні компетентнісного, практико-орієнтованого, інтерактивного, особистісного та інтегративного підходів.

Отже, багатовимірна підготовка студентів, яка включає розвиток правових, комунікативних, етичних і міжкультурних компетентностей, створює міцне підґрунтя для подальшої розробки повноцінної методики викладання курсу «Правознавство» у закладах вищої освіти цивільної авіації. Саме така методика здатна забезпечити не лише академічні результати, а й практичну готовність майбутніх фахівців до професійних викликів глобалізованого світу.

1.2. Аналіз наукових джерел і досвіду викладання дисципліни «Правознавство» (у тому числі для льотчиків)

Проблематика викладання правознавчих дисциплін у закладах вищої освіти України та зарубіжних країн охоплює як загальнотеоретичні питання, так і пошук конкретних методик для підготовки майбутніх фахівців у різних сферах. У центрі уваги науковців перебуває завдання модернізації навчального процесу, що

передбачає відхід від інформаційно-репродуктивної моделі та перехід до компетентнісного, практико-орієнтованого й інтерактивного підходів.

В українській педагогічній літературі цю проблему ґрунтовно досліджували М. В. Савенко [7; 8], Н. М. Пильгун [6], І. В. Яковюк [11], О. Ф. Скакун [10], Р. С. Гуревич і В. М. Ковальчук [41]. У їхніх роботах акцентується на тому, що викладання правознавства повинно бути не лише інструментом передачі базових знань, а й важливим чинником формування правової культури студентів, розвитку правових компетентностей і професійної відповідальності. Зокрема, М. В. Савенко [7] у монографії про національну систему правового захисту людини обґрунтовує потребу інтеграції міжнародних стандартів у навчальний процес. У статті 2020 року [8] авторка конкретизує, що у підготовці студентів важливо поєднувати теоретичний курс із практичними завданнями, які сприяють формуванню правової культури.

Н. М. Пильгун [6] підкреслює, що права людини є фундаментальною цінністю сучасного суспільства, а отже, викладання правознавчих дисциплін має забезпечувати не тільки знання норм, а й виховання ціннісних орієнтацій. Це особливо актуально для студентів авіаційних спеціальностей, які в майбутній діяльності працюватимуть у багатокультурному середовищі та нестимуть відповідальність за життя і гідність людей.

У навчально-методичному посібнику І. В. Яковюка [11] подано сучасне бачення методики викладання правознавства у вищій школі. Автор наголошує, що дисципліна повинна спиратися на компетентнісний підхід і формувати у студентів уміння аргументувати власну позицію, критично аналізувати нормативно-правові акти, працювати з базами даних і застосовувати здобуті знання у професійних ситуаціях. Це положення цілком відповідає потребам авіаційної галузі, де правові помилки мають особливо серйозні наслідки.

О. Ф. Скакун [10] у фундаментальному підручнику з теорії держави і права визначає системність і науковість як обов'язкові принципи викладання правознавства. Вона наголошує на важливості поєднання юридичної науки з педагогічною методологією та створення умов для формування цілісного

правового мислення у студентів. Ці положення перегукуються з поглядами Р. С. Гуревича та В. М. Ковальчука [41], які вважають правознавчу дидактику окремою галуззю педагогіки й пропонують поєднувати класичні форми (лекції, семінари) з інноваційними методами — симуляційними іграми, кейс-стаді, blended learning.

Аналіз сучасних вітчизняних джерел засвідчує єдину тенденцію: правознавство дедалі більше розглядається як інтегрована дисципліна, що повинна формувати не лише знання, а й практичні вміння, цінності та навички поведінки у правовому полі. Водночас виявлено певні прогалини. Так, більшість робіт орієнтована на загальноосвітні чи непрофільні заклади, тоді як специфіка авіаційної освіти (міжнародний контекст, висока відповідальність, міжкультурна комунікація) залишається менш розробленою. Це створює потребу у спеціальних дослідженнях, спрямованих на методику викладання правознавства саме у ЗВО цивільної авіації.

Зарубіжні дослідження й освітні практики демонструють значно вищий рівень інтеграції правознавчих дисциплін із реальною діяльністю студентів. У багатьох університетах США та Європи курси з прав людини та правознавства організовані за принципом поєднання теорії й практики. Наприклад, у Columbia University (США) курси Інституту з вивчення прав людини [19] передбачають опрацювання студентами реальних кейсів, участь у правозахисних проєктах та аналіз актуальних проблем міжнародного права. Аналогічна практика застосовується у New York University [20], де студенти здобувають досвід адвокаційної діяльності та мають можливість відпрацьовувати навички правової комунікації у мультикультурних групах.

У University of Arizona створено окрему магістерську програму «Human Rights Practice» [21], яка орієнтується на розвиток практичних умінь і навичок. Студенти не лише вивчають правові норми, а й співпрацюють з міжнародними правозахисними організаціями, готують аналітичні документи, беруть участь у симуляціях кризових ситуацій. Такий формат навчання максимально наближений до професійної практики та дозволяє формувати готовність до діяльності в умовах високої відповідальності й непередбачуваності.

Європейський інтеруніверситетський центр з прав людини та демократизації у Венеції (EIUC) [18] реалізує магістерську програму ЕМА, що поєднує інтенсивні тренінги, роботу з неурядовими організаціями та аналіз рішень міжнародних судів (HUDOC) [17]. Особлива увага приділяється розвитку критичного мислення та умінь застосовувати міжнародні стандарти у національному контексті. Це важливо й для авіаційної освіти, адже більшість ситуацій у цивільній авіації регулюється одночасно національним і міжнародним правом.

У рекомендаціях Ради Європи з питань освіти для демократичного громадянства і прав людини (2023) [16] наголошується на необхідності використання активних методів навчання, симуляцій, групових дискусій, а також інтеграції міждисциплінарного підходу. Важливо, що ці документи визначають освіту з прав людини як процес формування не лише знань, а й цінностей, навичок комунікації та культури взаємоповаги.

Показовим є досвід країн Північної Європи. У Фінляндії Національне агентство з освіти [23] впроваджує комплексні програми з прав людини, які поєднують юридичну, педагогічну та соціально-психологічну складові. Студенти працюють над проектами у мультикультурних групах, вчаться розв'язувати конфлікти з позицій права та етики. В Австралії аналогічні підходи реалізує Австралійська комісія з прав людини [22], що розробляє ресурси для вищої школи, спрямовані на практико-орієнтоване навчання та розвиток ціннісної мотивації.

Отже, аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виокремити кілька характерних рис сучасної методики викладання правознавства:

- тісний зв'язок навчання з практикою та проєктною діяльністю студентів;
- використання інтерактивних і симуляційних методів, що забезпечують моделювання реальних ситуацій;
- акцент на розвитку ціннісних орієнтацій, критичного мислення та міжкультурної компетентності;

-інтеграція навчання з діяльністю міжнародних організацій та правозахисних інституцій. Характерні риси сучасної методики викладання правознавства зображено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Характерні риси сучасної методики викладання правознавства

З огляду на специфіку авіаційної освіти, цей досвід є надзвичайно цінним, адже він підкреслює необхідність виходу за межі суто теоретичного курсу й орієнтацію на формування практичної готовності студентів до діяльності в умовах багатонаціонального середовища та високої правової відповідальності.

Особливу увагу в науковій літературі приділено питанням викладання правознавчих дисциплін у сфері авіаційної освіти. Вітчизняні програми підготовки пілотів та інженерно-технічних фахівців часто містять курси «Авіаційне право» або інтегровані модулі правознавства, проте їх методичне забезпечення залишається недостатньо розробленим. Це підтверджується результатами зарубіжних досліджень, що аналізують педагогічні підходи у підготовці авіаційних кадрів.

Nebeska [35] розглядає освітню діяльність студентів-правників як чинник підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Авторка підкреслює, що професійна мобільність і здатність до критичного аналізу правових ситуацій є важливою складовою сучасної юридичної освіти. Для авіаційної галузі це має

безпосереднє значення, оскільки правова помилка може призвести не лише до економічних, а й до безпекових ризиків.

Wetmore [36] аналізує вплив педагогічних парадигм на якість авіаційної освіти. Дослідник доходить висновку, що перехід від традиційної моделі викладання до інтерактивної та практико-орієнтованої підвищує ефективність навчального процесу й сприяє кращій підготовці майбутніх фахівців. Це положення узгоджується з вимогами до викладання правознавства, яке не може обмежуватися лекційним форматом.

Michaelides-Mateou та Thatcher [37] у своїй статті розглядають особливості педагогічних підходів в авіаційній освіті. Вони наголошують на значенні міждисциплінарності: викладання права має поєднуватися з етикою, управлінням ризиками, соціальною відповідальністю та культурою безпеки. Це дозволяє формувати у студентів комплексне бачення правових і професійних проблем.

Hamilton [38] ще на початку 1990-х років акцентував на необхідності системного підходу до викладання авіаційного права на бакалаврському рівні. Автор показав, що студенти авіаційних спеціальностей здатні ефективно засвоювати складні правові питання, якщо вони подані у зв'язку з конкретними професійними ситуаціями. Ця думка зберігає актуальність і сьогодні.

Alemayehu [39] проаналізував ефективність інтенсивних навчальних форматів, зокрема викладання авіаційного права у форматі «weekend teaching». Дослідження виявило як переваги (гнучкість, інтенсивність, орієнтація на практику), так і недоліки (обмежений час на глибокий аналіз). Висновок автора полягає у потребі комбінованих форматів, що забезпечують баланс між теорією та практикою.

Сучасні дослідження Malmberg і Tynjälä [40] вивчають чинники, що сприяють або перешкоджають упровадженню нових педагогічних підходів у підготовці льотчиків. Зокрема, вони розглядають методику «backseating» — коли інструктор супроводжує навчання без прямого втручання у процес польоту. Цей досвід важливий для викладання правознавства: студенти мають можливість

самостійно приймати рішення, тоді як викладач виступає фасилітатором та консультантом.

Таким чином, аналіз спеціалізованої літератури дозволяє зробити висновок, що ефективне викладання правознавства у закладах авіаційного профілю потребує міждисциплінарності, орієнтації на практику, інтерактивних методів та моделювання реальних професійних ситуацій. Ці підходи забезпечують формування у студентів правової культури, здатності діяти відповідно до міжнародних стандартів і приймати відповідальні рішення у складних умовах авіаційної діяльності.

Як показує наведена у таблиці 1.2 порівняльна характеристика, еволюція підходів до викладання правознавства відбувається у напрямі від традиційної знаннєвої моделі до інтерактивної та спеціалізованої авіаційної методики. Якщо на початкових етапах акцент робився на засвоєнні базових правових знань і систематизації теоретичного матеріалу [10], то сучасні тенденції орієнтовані на формування компетентностей, розвиток критичного мислення, уміння застосовувати норми права у практичних ситуаціях [6; 7; 8; 11]. Використання інтерактивних методів (симуляційні ігри, кейс-стаді, проєктна діяльність) сприяє підвищенню мотивації студентів та формуванню готовності до реальної професійної діяльності [12; 15; 16].

Специфіка авіаційної освіти зумовлює необхідність подальшої адаптації викладання правознавства. Зарубіжні дослідження показують, що найбільш ефективними є міждисциплінарні моделі, які поєднують правові, етичні та професійно-технічні аспекти [35; 36; 37; 38; 39; 40]. Вони забезпечують формування у майбутніх льотчиків та авіаційних спеціалістів навичок правомірної поведінки у нестандартних ситуаціях, готовності діяти у багатонаціональному правовому середовищі, а також відповідальності за безпеку та права людини. Такі підходи сприяють розвитку критичного мислення, уміння аналізувати правові норми в контексті реальних авіаційних подій і міжнародних інцидентів. У результаті майбутні фахівці отримують внутрішню готовність діяти відповідно до принципів права, етики та гуманізму навіть у кризових ситуаціях.

Таблиця 1.2

Порівняння підходів до викладання правознавства у ЗВО та ЗВО
авіаційного профілю

Підхід	Основні характеристики	Представники (джерела)	Застосування у ЗВО	Специфіка для авіаційних спеціальностей
Традиційний (знаннєвий)	Лекційно-семінарна модель; передача теоретичних знань; контроль через тести та іспити.	О.Ф.Скакун [10]; класичні підручники з теорії держави і права.	Забезпечує систематизацію знань про право, але обмежено формує практичні вміння.	Недостатньо враховує міжкультурні та міжнародні аспекти авіаційної діяльності.
Компетентнісний	Орієнтація на формування умінь аналізувати й застосовувати норми права; акцент на критичному мисленні та професійній відповідальності.	М.В.Савенко [7; 8]; Н.М.Пильгун [6]; І.В.Яковюк [11]; С.О.Сисоєва [24].	Дисципліна «Правознавство» формує правову культуру як складову професійної компетентності.	Важливий для підготовки пілотів і диспетчерів, які мають діяти відповідно до міжнародних стандартів.
Інтерактивний	Використання активних методів: кейс-стаді, симуляційні ігри, проекти, дебати.	О.І.Пометун [12]; EdCamp Ukraine [15]; Рада Європи [16].	Підвищує мотивацію студентів, сприяє кращому засвоєнню матеріалу.	Може застосовуватися у тренажерних заняттях, симуляціях кризових ситуацій, аналізі авіаційних інцидентів.
Авіаційний спеціалізований	Міждисциплінарність (право + етика + безпека); орієнтація на міжнародні документи (ICAO, IATA, Європейська конвенція); практико-орієнтовані модулі.	Nebeska [35]; Wetmore [36]; Michaelides-Mateou, Thatcher [37]; Hamilton [38]; Alemayehu [39]; Malmberg [40].	Поєднання правознавчих курсів із авіаційним правом, управлінням ризиками, безпекою польотів.	Формує навички правомірної поведінки у нестандартних ситуаціях, здатність діяти в багатонаціональному правовому середовищі.

Аналіз наукових джерел і практичного досвіду підтверджує, що ефективно викладання дисципліни «Правознавство» у закладах вищої освіти авіаційного

профілю потребує глибокої інтеграції компетентнісного, практико-орієнтованого та інтерактивного підходів. Традиційна лекційно-семінарська модель є недостатньою для формування ціннісних орієнтацій і професійної правової культури студентів. Водночас зарубіжні практики Columbia University [19], NYU [20], University of Arizona [21], EIUC [18] та спеціалізовані дослідження у сфері авіаційної педагогіки [35–40] демонструють ефективність методів, що поєднують теоретичну підготовку з практичними завданнями, симуляціями та міждисциплінарними модулями. Отже, перспективним напрямом розвитку є створення моделі викладання правознавства для студентів авіаційних ЗВО, яка враховуватиме міжнародний правовий контекст, специфіку професійної діяльності та потребу у формуванні високого рівня правової культури й відповідальності.

1.3. Принципи, форми, методи та засоби викладання правознавчих дисциплін у ЗВО

Викладання правознавчих дисциплін у закладах вищої освіти (ЗВО) є одним із ключових елементів формування правової культури майбутніх фахівців. Правознавство не обмежується лише вивченням окремих законів чи нормативних актів — воно є системною наукою, що інтегрує знання з конституційного, адміністративного, цивільного, міжнародного та інших галузей права. В умовах трансформації освітнього процесу та впровадження компетентнісної парадигми, викладання правознавчих дисциплін потребує оновлення підходів, методів та засобів.

Особливу актуальність ця проблема має у закладах вищої освіти авіаційного профілю, де правознавчі знання безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю майбутніх пілотів, диспетчерів, інженерів, фахівців з авіаційної безпеки. Авіаційна галузь є високоризиковою сферою, у якій правові помилки можуть призвести до значних матеріальних збитків, порушення прав пасажирів або навіть загрози життю. Тому викладання правознавчих дисциплін для

студентів авіаційних спеціальностей повинно бути максимально практико-орієнтованим, базуватися на міжнародних стандартах та враховувати міждисциплінарні зв'язки.

Системний огляд науково-методичних джерел [12]; [11]; [10] дозволяє виокремити базові принципи викладання правознавчих дисциплін, які є орієнтирами для формування форм, методів та засобів навчання.

Розглянемо принципи викладання правознавчих дисциплін. *Принцип науковості та системності.* Навчальний процес у вищій школі повинен ґрунтуватися на сучасних досягненнях юридичної науки, відображати розвиток як національного, так і міжнародного права. О. Ф. Скакун [10] підкреслює, що правознавство у ЗВО має формувати цілісне уявлення про систему права, взаємозв'язок між його галузями, інститутами та конкретними правовими нормами. Для студентів авіаційних спеціальностей системність знань означає інтеграцію правових положень із нормами міжнародних конвенцій у сфері авіації, такими як Чиказька конвенція 1944 р. та Додатки до неї, розроблені ІКАО [30]. Це дозволяє студентам усвідомити, що право у сфері авіації має комплексний характер і включає цивільно-правові, адміністративні, трудові, екологічні та кримінально-правові аспекти.

Принцип компетентнісної спрямованості. Зміст навчальних дисциплін має бути зорієнтований на формування у студентів комплексу знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Як зазначає С. О. Сисоєва [24], компетентнісний підхід передбачає не тільки передачу інформації, а й розвиток здатності застосовувати знання у практичних ситуаціях. У контексті авіаційної освіти це означає: студент повинен уміти визначати правові наслідки затримки рейсу Regulation 261/2004 [28], розуміти обов'язки перевізника перед особами з інвалідністю Regulation 1107/2006 [29], знати правила захисту персональних даних пасажирів GDPR [31] та Закон України «Про захист персональних даних» [32].

Принцип зв'язку теорії з практикою. Одним із найважливіших завдань сучасної освіти є забезпечення переходу від теоретичного знання до його

практичного використання. Як показують дослідження М. Wetmore [36] та S. Michaelides-Mateou [37], ефективність навчання в авіаційних ЗВО значно зростає тоді, коли студенти мають змогу застосовувати здобуті знання у моделюванні професійних ситуацій. Це можуть бути симуляційні заняття (наприклад, вирішення конфлікту між екіпажем і пасажиром), аналіз рішень ЄСПЛ HUDOC [17] або обговорення кейсів, пов'язаних із затримкою рейсів та компенсаційними механізмами. Такий підхід забезпечує не лише глибоке засвоєння матеріалу, а й формування у студентів навичок правового мислення.

Принцип інтеграції міжнародних стандартів. У глобалізованому світі правова підготовка майбутніх фахівців не може обмежуватися лише національним законодавством. У викладанні правознавчих дисциплін дедалі більшого значення набуває ознайомлення студентів із міжнародними договорами, конвенціями, стандартами та судовою практикою. Так, Загальна декларація прав людини [2], Європейська конвенція про захист прав людини [3] та практика ЄСПЛ [17] є обов'язковими складовими навчальних програм. У сфері авіаційної освіти необхідним є також вивчення норм ІКАО [30], ІАТА [33], Ради Європи [34], що регламентують діяльність авіаційних компаній, права та обов'язки перевізників і пасажирів. Вивчення цих стандартів формує у студентів розуміння універсальних цінностей, сприяє розвитку готовності працювати в багатокультурному середовищі та підвищує їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці [35].

Принцип особистісної орієнтації та активної участі студентів. Як підкреслює І. В. Яковюк [11], сучасна вища школа відходить від авторитарної моделі навчання, у якій викладач виступає єдиним джерелом знань. Натомість формується партнерська взаємодія між викладачем і студентами, яка базується на повазі до особистого досвіду, професійних інтересів і потреб майбутніх фахівців. Для студентів авіаційних спеціальностей це означає залучення до рольових ігор («правовий театр»), дискусійних клубів, дебатів на тему правового регулювання польотів. Така активна участь не лише стимулює інтерес, а й формує у майбутніх

авіаторів відповідальність за прийняті рішення, вміння аргументувати власну позицію та дотримуватися етичних стандартів професії.

Розглянемо форми навчання правознавчих дисциплін у ЗВО. Організація навчального процесу у вищій школі традиційно передбачає поєднання різних форм занять, які взаємодоповнюють одна одну. Форми навчання визначаються не лише змістом дисципліни, а й педагогічними підходами та очікуваними результатами підготовки студентів. Як зазначає Л. М. Кравченко [27], вибір форми навчання має базуватися на принципі дидактичної доцільності: кожна форма повинна відповідати певній меті, характеру навчального матеріалу та рівню підготовленості студентів.

Традиційні форми навчання. До традиційних форм належать лекції, семінари, практичні заняття, колоквіуми, індивідуальні консультації. Їхня перевага полягає у чіткості структури та можливості систематизувати знання великої кількості студентів одночасно. Лекції забезпечують базовий рівень обізнаності з фундаментальними правовими положеннями, створюють теоретичну основу для подальшого опрацювання. Семінари та практичні заняття дозволяють перевірити засвоєність матеріалу, сприяють розвитку навичок аналізу нормативних актів та застосування їх на прикладах. Колоквіуми, у свою чергу, виконують функцію проміжного контролю знань, стимулюючи системну роботу протягом семестру.

Проте, як наголошують Р. С. Гуревич і В. М. Ковальчук [41], традиційні форми навчання часто не забезпечують належного рівня активності студентів. Якщо вони застосовуються ізольовано, без інтерактивних елементів, то ризикують перетворитися на механічне відтворення тексту закону. Тому у сучасній педагогіці вони розглядаються радше як основа, на якій вибудовуються інноваційні та інтерактивні форми.

Інтерактивні форми навчання. Сучасні тенденції розвитку освіти демонструють зростаючу роль інтерактивних форм, що спрямовані на підвищення активності та самостійності студентів. О. І. Пометун [12] визначає інтерактивність як організацію навчального процесу, за якої студенти виступають не пасивними

слухачами, а активними учасниками спільного пізнання. До найбільш поширених інтерактивних форм належать:

- тренінги, що поєднують інформаційний і практичний компоненти;
- рольові ігри, у яких студенти виконують функції суддів, адвокатів, підсудних чи позивачів;
- дебати на правову тематику, де формується вміння аргументовано відстоювати власну позицію;
- моделювання судових процесів, що дає можливість відтворити атмосферу реальної судової зали;
- проєктна робота, яка вимагає від студентів розробки цілісних правових рішень у вигаданих або реальних ситуаціях.

EdCamp Ukraine [15] у своїх рекомендаціях для викладачів правознавчих дисциплін пропонує активно застосовувати симуляційні ігри та вправи, що відтворюють реальні суспільні процеси. Такі підходи сприяють розвитку критичного мислення, підвищують інтерес студентів до правової проблематики, формують у них відчуття соціальної відповідальності.

Форми, специфічні для авіаційних спеціальностей. У контексті підготовки майбутніх фахівців цивільної авіації особливої ваги набувають симуляційні заняття. Вони дозволяють відтворювати типові ситуації, що виникають у професійній діяльності, та аналізувати їх з правової точки зору. Прикладами таких симуляцій можуть бути:

- вирішення конфлікту на борту літака між пасажиром і членом екіпажу, де студенти повинні визначити правові межі поведінки обох сторін;
- відмова у перевезенні пасажирів з інвалідністю, яка розглядається крізь призму Регламенту ЄС №1107/2006 [29];
- питання компенсації у разі затримки або скасування рейсу, що потребує аналізу Регламенту ЄС №261/2004 [28];
- охорона праці та довкілля в авіаційній галузі, яка охоплює не лише трудове право, а й міжнародні стандарти екологічної безпеки ІКАО [30].

Крім того, для студентів авіаційних спеціальностей доцільними є мікротренінги з міжнародних стандартів, які охоплюють базові питання: обов'язки екіпажу щодо прав людини, захист персональних даних пасажирів, дотримання правил недискримінації. Такі заняття можуть мати форму коротких практичних вправ із подальшим колективним обговоренням.

Ще однією формою є кейс-семінари з аналізу рішень міжнародних судів, зокрема ЄСПЛ. Використання бази HUDOC [17] дає можливість підібрати справи, що стосуються прав людини у сфері транспорту, приватного життя, свободи пересування. Студенти аналізують фабулу справи, позицію суду, роблять висновки щодо застосування рішень у власній майбутній професійній практиці.

Таким чином, поєднання традиційних і сучасних інтерактивних форм навчання створює умови для всебічного розвитку студентів, підвищує якість засвоєння матеріалу та сприяє формуванню готовності до самостійного правового аналізу.

Розглянемо методи викладання правознавчих дисциплін у ЗВО. Методи навчання є інструментами реалізації освітніх принципів і визначають, як саме відбувається взаємодія між викладачем та студентами. Вони забезпечують не лише передачу інформації, а й формування критичного мислення, професійних умінь та навичок. Як зазначає І. В. Яковюк [11], методи викладання правознавства у вищій школі доцільно поділяти на три основні групи: традиційні, інтерактивні та дослідницькі.

Традиційні методи. До них належать пояснення, лекція, семінарське обговорення, контрольні роботи, усні опитування, індивідуальні консультації. Їхньою перевагою є чіткість, структурованість і можливість системно охопити великий обсяг матеріалу. Наприклад, лекція дозволяє викладачеві сформулювати в студентів уявлення про систему права, пояснити взаємозв'язок між нормами Конституції України [1], міжнародними договорами [2; 3] та галузевим законодавством. Семінари допомагають перевірити засвоєння матеріалу, з'ясувати складні питання, відпрацювати юридичну термінологію.

Проте недоліком традиційних методів є їхня орієнтація на відтворення знань. Як підкреслює Р. С. Гуревич [41], вони часто не стимулюють до активної участі студентів у процесі навчання. Тому у сучасній педагогічній практиці їх доцільно поєднувати з інтерактивними підходами, щоб уникати монотонності та формалізму.

Інтерактивні методи. Вони спрямовані на підвищення активності студентів, розвиток їхніх комунікативних і аналітичних навичок. До найпоширеніших інтерактивних методів належать:

- дискусії та дебати, які розвивають уміння аргументовано відстоювати позицію;
- аналіз прецедентів, що дозволяє вивчати реальні рішення ЄСПЛ HUDOC [17] та застосовувати їх у нових ситуаціях;
- моделювання судових процесів, яке створює атмосферу наближену до реальної професійної практики;
- робота в малих групах, що стимулює співпрацю та взаємне навчання.

Дослідження S. Michaelides-Mateou і S. Thatcher [37] доводять, що інтерактивні методи особливо ефективні у сфері авіаційної освіти. Вони дозволяють студентам не лише засвоювати абстрактні норми, а й бачити їх у дії: у поведінці екіпажу, у відносинах між авіакомпанією та пасажиром, у процедурі розслідування інцидентів.

Дослідницькі методи. Ця група передбачає активне залучення студентів до самостійної наукової роботи: підготовку аналітичних довідок, проведення порівняльного аналізу законодавства України та міжнародних актів, створення власних кейсів. Hamilton [38] у своїй класичній праці зазначав, що викладання авіаційного права на бакалаврському рівні повинно включати аналіз конкретних судових справ, адже це розвиває навички юридичного мислення. Alemayehu [39] довів, що інтенсивні формати навчання (наприклад, «weekend teaching») ефективні для розвитку дослідницьких компетентностей, оскільки студенти концентруються на практичному розв'язанні проблем у стислі терміни.

У дослідженні J. Malmberg та P. Tynjälä [40] показано, що впровадження нових педагогічних технологій у авіаційних ЗВО стикається як із підтримкою, так і з опором студентів і викладачів. Проте ключовим чинником успіху виявляється саме дослідницький підхід: студенти, які працюють над власними проєктами й дослідженнями, демонструють більш високий рівень зацікавленості та професійної підготовленості.

Методи для авіаційних спеціальностей. Для студентів цивільної авіації найбільш актуальними є такі види роботи:

- аналіз аварійних ситуацій із правової точки зору (відповідальність екіпажу, авіакомпанії, держави);
- порівняння національного та міжнародного законодавства щодо компенсаційних виплат;
- розробка правових алгоритмів дій екіпажу у надзвичайних ситуаціях;
- створення навчальних кейсів, заснованих на реальних інцидентах у галузі авіації (наприклад, питання відповідальності за затримку рейсу чи порушення безпеки).

Таким чином, поєднання традиційних, інтерактивних і дослідницьких методів створює умови для формування комплексної підготовки майбутніх авіаторів. Вони не лише отримують знання про право, а й набувають умінь застосовувати його у складних, нестандартних ситуаціях.

Розглянемо засоби навчання правознавчих дисциплін у ЗВО. Засоби навчання — це матеріальні та нематеріальні ресурси, що забезпечують ефективність освітнього процесу. У сучасній вищій школі вони охоплюють як традиційні (підручники, навчально-методичні посібники, нормативно-правові акти), так і інноваційні (цифрові платформи, електронні бази даних, мультимедійні матеріали, інтерактивні ресурси).

Традиційні засоби. До традиційних засобів відносяться друковані джерела — підручники, монографії, збірники нормативних актів. Наприклад, підручник О. Ф. Скакун «Теорія держави і права» [10] та посібник І. В. Яковюка «Методика викладання правознавства у вищій школі» [11] слугують основою для

формування базових знань у студентів. Важливу роль відіграють і збірники міжнародних документів — Загальної декларації прав людини [2], Європейської конвенції з прав людини [3], а також збірники рішень Європейського суду з прав людини.

Проте одними лише друкованими джерелами сучасний освітній процес обмежитися не може. У добу цифровізації студенти очікують швидкого доступу до актуальної інформації, зручних електронних інструментів та інтерактивних завдань.

Цифрові платформи. Використання електронних освітніх платформ стало невід’ємною частиною викладання правознавчих дисциплін. Найбільш поширеними є Moodle та Google Classroom, які дозволяють організовувати навчальний процес у дистанційній або змішаній формі. Moodle забезпечує створення інтерактивних тестів, розміщення електронних кейсів, контроль виконання завдань і формування зворотного зв’язку. Google Classroom спрощує комунікацію між викладачем і студентами, інтегрує інші сервіси Google (Docs, Forms, Meet), що особливо актуально для проведення онлайн-дебатів чи колективної роботи над правовим проєктом.

Електронні бази даних і правові ресурси. Особливу роль відіграють електронні правові бази. Найважливішими з них є:

- HUDOC [17] — офіційна база даних рішень Європейського суду з прав людини. Вона дає можливість студентам аналізувати фабулу справи, аргументи сторін і мотиви судових рішень, що формує навички правового мислення;

- GDPR.eu [31] та Закон України «Про захист персональних даних» [32], що містять актуальні положення щодо захисту персональних даних, надзвичайно важливих для авіаційної галузі, яка щодня працює з великими масивами інформації про пасажирів;

- бази ICAO [30] та IATA [33], які містять міжнародні авіаційні стандарти та рекомендації, що мають безпосереднє відношення до професійної діяльності студентів авіаційних спеціальностей.

Мультимедійні засоби. У сучасному навчанні дедалі більшого значення набувають відео- та аудіоматеріали. Наприклад, у курсах для студентів-авіаторів можуть використовуватися навчальні відео ІКАО щодо авіаційної безпеки та дотримання прав людини на борту. Відеофрагменти реальних судових процесів або розслідувань інцидентів допомагають студентам глибше зрозуміти правові норми у дії.

Симуляційні програми. Для авіаційної освіти характерним є використання симуляторів. Традиційно вони застосовуються для відпрацювання технічних навичок пілотів і диспетчерів, але дедалі частіше у симуляційне навчання інтегрують правові аспекти. Наприклад, у симуляторах можуть відтворюватися ситуації конфлікту між пасажиром і екіпажем, проблеми доступності для осіб з інвалідністю чи питання компенсації за скасування рейсу. Такі симуляції дозволяють студентам оцінювати свої дії не лише з технічної, а й із правової точки зору.

Інтерактивні ігри та вправи. EdCamp Ukraine [15] пропонує для викладання правознавства застосовувати симуляційні ігри та вправи, що дозволяють студентам на практиці пережити наслідки прийнятих рішень. У контексті авіаційної підготовки такі ігри можуть моделювати діяльність авіакомпанії: розподіл відповідальності між її працівниками, дотримання прав пасажирів, реагування на кризові ситуації.

Таким чином, сучасні засоби навчання дозволяють зробити освітній процес більш гнучким, доступним і наближеним до професійних реалій. Використання поєднання традиційних джерел і новітніх цифрових ресурсів забезпечує якісну підготовку студентів та формує у них готовність застосовувати норми права у реальному житті. Принципи, форми, методи та засоби викладання правознавчих дисциплін у ЗВО (з урахуванням авіаційної специфіки) наведені в таблиці 1.3.

Отже, принципи, форми, методи та засоби викладання правознавчих дисциплін у закладах вищої освіти утворюють цілісну систему, спрямовану на підготовку фахівців, здатних діяти у правовому полі сучасного суспільства. Вони забезпечують науковість і системність навчання, формують у студентів

компетентності, необхідні для майбутньої професійної діяльності, інтегрують міжнародні стандарти та сприяють розвитку особистісної активності.

Для авіаційних спеціальностей ця система набуває особливої ваги. Викладання правознавчих дисциплін виходить за межі абстрактного вивчення законів і перетворюється на практико-орієнтований процес, у якому студенти навчаються застосовувати правові норми у складних професійних ситуаціях: від вирішення конфліктів на борту літака до захисту прав пасажирів і дотримання міжнародних стандартів безпеки.

Поєднання традиційних і інтерактивних форм, різноманітних методів навчання та сучасних цифрових засобів створює умови для формування у студентів авіаційних ЗВО не лише знань, а й правової компетентності, критичного мислення, етичної відповідальності та готовності працювати у глобалізованому правовому середовищі. Саме такий підхід відповідає сучасним вимогам до підготовки фахівців цивільної авіації та завданням вищої юридичної освіти в Україні й світі.

Таблиця 1.3

Принципи, форми, методи та засоби викладання правознавчих дисциплін у ЗВО
(з урахуванням авіаційної специфіки)

Компонент	Характеристика	Приклади реалізації	Актуальність для авіаційних спеціальностей
1	2	3	4
Принципи	– Науковість і системність– Компетентнісна спрямованість– Зв’язок теорії з практикою– Інтеграція міжнародних стандартів– Особистісна орієнтація	Використання сучасних підручників (О.Ф.Скакун [10]), інтеграція норм міжнародного права (ICAO [30], GDPR [31]), кейс-методи, партнерська взаємодія	Забезпечують комплексну підготовку: поєднання юридичних знань із професійними ситуаціями (конфлікти на борту, компенсація пасажирів, екологічна безпека)
Форми	Традиційні: лекції, семінари, практичні заняття, колоквиуми Інтерактивні: тренінги, дебати, рольові ігри, моделювання судових процесів, проекти	Лекції з мультимедійним супроводом; симуляції конфліктів на борту; кейс-семінари за рішеннями ЄСПЛ (HUDOC [17])	Дають можливість поєднати класичну академічну підготовку з тренуванням професійних ситуацій у міжнародному контексті

Продовження табл.1.3

1	2	3	4
Методи	Традиційні: пояснення, лекції, контрольні роботи Інтерактивні: дискусії, аналіз прецедентів, групова робота Дослідницькі: аналітичні довідки, порівняльний аналіз, створення кейсів	Моделювання судового процесу; підготовка студентських правових довідок; аналіз регламентів ЄС 261/2004 [28] та 1107/2006 [29]	Розвивають здатність студентів застосовувати право в авіаційних ситуаціях (захист прав пасажирів, відповідальність перевізника, дотримання стандартів безпеки)
Засоби	Традиційні: підручники, збірники законів, нормативні акти Інноваційні: Moodle, Google Classroom, HUDOC, бази ICAO та IATA, мультимедіа, симулятори	Використання відео ICAO з безпеки польотів; електронні тести в Moodle; інтерактивні симуляції правових ситуацій	Забезпечують доступ до актуальної інформації та відпрацювання навичок у цифровому середовищі, наближеному до реальної професійної практики

Цей підхід забезпечує перехід від репродуктивного засвоєння матеріалу до осмисленого, творчого застосування правових знань у професійній діяльності. Особливу роль у цьому відіграє моделювання реальних виробничих ситуацій, розв'язання кейсів і дискусії на основі авіаційних прецедентів. Такий освітній процес формує у студентів здатність приймати правомірні рішення, діяти командно та усвідомлювати юридичні наслідки своїх дій у контексті безпеки польотів.

Висновки до розділу 1

1. Визначено, що дисципліна «Правознавство» у ЗВО цивільної авіації виконує інтегративну функцію - поєднує базові правові знання з формуванням правової культури, етики та професійної відповідальності фахівців.

2. Обґрунтовано, що ефективність навчання забезпечується поєднанням компетентнісного, практико-орієнтованого, інтерактивного, особистісно орієнтованого та інтегративного підходів, які відповідають європейським освітнім стандартам.

3. Компетентнісний підхід визначено як ключовий, адже він формує готовність студентів застосовувати міжнародні норми (ICAO, ЄКПЛ, GDPR, Reg. 261/2004, 1107/2006) у реальних авіаційних ситуаціях.

4. Практико-орієнтована складова передбачає активне використання кейсів, симуляцій, рольових ігор та аналізу судової практики (зокрема, ЄСПЛ), що підвищує здатність студентів ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах ризику.

5. Активно-інтерактивні методи навчання сприяють розвитку критичного мислення, навичок комунікації й командної роботи, що є необхідними для професійної діяльності в авіаційній сфері.

6. Особистісно орієнтований та інтегративний підходи дозволяють враховувати індивідуальні освітні потреби студентів і поєднувати правові знання з етичними, психологічними та культурними аспектами.

7. Аналіз українських і зарубіжних досліджень показав, що викладання правознавства потребує подальшої спеціалізації для авіаційного профілю — із включенням міжкультурних, комунікативних і безпекових компонентів.

8. Сформульовані положення утворюють теоретико-методичну основу для подальшої розробки моделі та методики викладання дисципліни «Правознавство» у ЗВО цивільної авіації, що реалізується у другому розділі роботи.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство» у ЗВО ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

2.1. Аналіз навчальних програм та методичних матеріалів з правознавства

Аналіз чинних навчальних програм (силабусів) і методичних матеріалів із курсу «Правознавство» у закладах вищої освіти цивільної авіації засвідчує неоднорідність їхнього змістового наповнення та методичного забезпечення. Попри те, що тема «Права людини» стабільно входить до структури дисципліни, її глибина, обсяг і практична спрямованість істотно відрізняються залежно від конкретного закладу та авторів програм. Така варіативність зумовлює як позитивні тенденції, так і наявність проблем, що ускладнюють формування у студентів необхідних компетентностей.

У більшості досліджених програм, зокрема у ХНУПС ім. І. Кожедуба, Національному авіаційному університеті (НАУ), Льотній академії НАУ та Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна, тема «Права людини» подається у складі блоку «Загальні засади правознавства». У середньому на її вивчення відводиться від 2 до 6 академічних годин, що є недостатнім для всебічного розкриття змісту теми. Обмежений часовий ресурс не дозволяє вийти за межі базових положень Конституції України [1], Загальної декларації прав людини [2], Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3] та інших фундаментальних міжнародних документів. Як наслідок, студенти отримують переважно декларативні знання про права людини, тоді як їх практичне застосування у сфері авіації залишається поза увагою.

Особливо помітним є брак уваги до специфічних правових проблем авіаційної практики. Йдеться, зокрема, про права пасажирів відповідно до Регламенту ЄС № 261/2004 [28], який визначає механізми компенсацій та допомоги у випадку відмови у перевезенні чи тривалих затримок рейсів; права

осіб з інвалідністю та пасажирів з обмеженою мобільністю, гарантовані Регламентом № 1107/2006 [29]; а також про питання захисту персональних даних клієнтів авіакомпаній, що безпосередньо пов'язані з положеннями Загального регламенту про захист даних (GDPR) [31] та Закону України «Про захист персональних даних» [32]. Відсутність аналізу цих положень у навчальних програмах призводить до того, що курс «Правознавство» у цивільній авіаційній освіті залишається недостатньо інтегрованим у реальний контекст професійної діяльності.

Методичне забезпечення більшості програм і надалі орієнтоване переважно на традиційні форми організації навчання: лекції з мультимедійним супроводом, семінари, усні опитування та підготовку рефератів. Такі формати, безперечно, сприяють систематизації базових понять і забезпечують точність у відтворенні нормативного матеріалу. Водночас вони істотно обмежують можливості студентів застосовувати здобуті знання у процедурних та комунікативних ситуаціях, характерних для авіаційної сфери. У результаті не відбувається повноцінного формування правової культури, яку сучасна педагогічна наука визначає як синтез знань, цінностей і практичної дії [8].

Зазначену проблему підкреслює й позиція О. Ф. Скакун, яка наголошує: «передавання правових знань у відриві від методології їх практичного застосування перетворює курс на декларативне знання, що втрачає значення у професійній підготовці» [10]. Таким чином, однією з головних проблем сучасних програм є відсутність розвиненого методичного інструментарію, здатного перевести абстрактне знання у площину конкретних дій.

Навіть у тих випадках, коли навчальні плани містять задеклароване використання інтерактивних форм (кейс-метод, симуляційні ігри, дебати, аналіз рішень ЄСПЛ) [17], вони переважно лишаються на рівні загальних формулювань і не підкріплені повним сценарним забезпеченням. Так, рольові ігри на кшталт «конфлікт на борту літака» чи «скарга пасажирів на перевізника» у більшості програм описуються лише загальними словами, без карток ролей, чек-листів дій та критеріїв оцінювання. У таких умовах викладачі змушені або імпровізувати,

або повертатися до традиційних форм роботи, що знижує ефективність навчального процесу.

У цьому контексті особливого значення набуває компетентнісний підхід, який активно розробляється в українській педагогічній науці [24]; [11]. Він передбачає спрямованість навчального процесу не лише на засвоєння норм права, а й на формування у студентів конкретних умінь і навичок: працювати з нормативно-правовими актами, аналізувати реальні ситуації, приймати правові рішення та аргументовано відстоювати власну позицію. Проте у проаналізованих силабусах компетентнісний підхід найчастіше лише задекларований, але рідко підкріплюється відповідними методичними інструментами, що обмежує його реальний вплив на якість підготовки студентів.

Порівняння українських навчальних програм із зарубіжними свідчить про наявність суттєвого розриву. Так, у Columbia University (США) курси з прав людини побудовані на органічному поєднанні теоретичної підготовки та практичної діяльності: студенти працюють над реальними кейсами, беруть участь у правозахисних проєктах і симуляційних процесах [19]. Аналогічні підходи застосовуються в University of Arizona (США), де магістерська програма «Human Rights Practice» орієнтована на розвиток практичних умінь через співпрацю з міжнародними організаціями та аналіз кризових ситуацій [21]. У Фінляндії Finnish National Agency for Education [23] й Австралії Australian Human Rights Commission [22] методичне забезпечення курсів з прав людини передбачає обов'язкове використання інтерактивних інструментів, міждисциплінарних завдань та рефлексивних практик.

Для українських авіаційних закладів вищої освіти це означає необхідність переходу від формального включення теми «Права людини» у навчальні плани до створення повноцінних інтегрованих модулів, у межах яких вивчення прав людини безпосередньо пов'язується з професійними завданнями авіаційної сфери. Прикладом такого підходу може слугувати впровадження у навчальний процес аналізу художніх фільмів, знятих на реальних подіях. Зокрема, у ХНУПС ім. І. Кожедуба апробовано методику викладання правознавства, а саме тими «Права

людини» із залученням фільму «Чудо на Гудзоні» (2016) (моя авторська методика). Використання цього матеріалу дозволяє студентам осмислити не лише технічні аспекти аварійної посадки літака, а й ключові правові проблеми: відповідальність екіпажу перед пасажирями, реалізацію прав людини у ситуації небезпеки, дотримання процедур розслідування авіаційних інцидентів. Такий підхід забезпечує інтеграцію юридичних знань з етикою, психологією та питаннями авіаційної безпеки, що повністю відповідає вимогам інтегративного підходу [27], [34].

Отже, сучасний стан навчальних програм і методичних матеріалів із курсу «Правознавство» у закладах вищої освіти цивільної авіації доцільно охарактеризувати як перехідний. З одного боку, традиційна лекційно-семінарська модель досі зберігає домінування, що суттєво обмежує практичну спрямованість освітнього процесу. З іншого боку, у програмах поступово з'являються інноваційні методи, які свідчать про рух у напрямі компетентнісної та практико-орієнтованої парадигми. Водночас їх застосування має переважно епізодичний характер і потребує подальшої систематизації та методичного опрацювання.

У низці силабусів сучасних закладів вищої освіти фіксується поява інноваційних елементів, що змінюють традиційне обличчя викладання правознавства. До них належать кейс-метод, аналіз ситуаційних задач, рольові ігри, вивчення та обговорення рішень Європейського суду з прав людини [17], а також використання цифрових інструментів — електронних тестів з адаптивним зворотним зв'язком, інтерактивних е-сценаріїв, онлайн-платформ для колективної роботи над кейсами. Проте впровадження цих інновацій у практику українських авіаційних ЗВО переважно обмежене окремими прикладами і досі не має усталеного системного характеру.

Характерним прикладом є використання кейс-методу для аналізу інцидентів, пов'язаних із затримками рейсів чи відмовою у перевезенні пасажирів. Однак у більшості випадків відповідні сценарії не містять достатньо деталізованих алгоритмів: бракує карток із розподілом ролей, чітко сформульованих етапів розвитку подій та критеріїв оцінювання. Це значно

знижує ефективність застосування методу, адже студенти змушені діяти спонтанно, без чітких інструкцій. Для порівняння, у зарубіжних університетах, зокрема у Columbia University (США) [19], симуляційні заняття супроводжуються повним пакетом методичного забезпечення — від сценаріїв і ролей до чітко структурованих рубрик оцінювання, що дозволяє системно формувати когнітивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти правової культури студентів.

Аналогічна ситуація простежується у сфері застосування рольових ігор. У більшості програм задекларована можливість використання інтерактивних вправ на зразок «конфлікт на борту літака» чи «скарга пасажир на перевізника», однак вони здебільшого описуються лише загальними словами і не супроводжуються відповідними методичними розробками. Для порівняння, у курсах з авіаційного права у США та Великій Британії студентам пропонуються комплексні симуляції розслідування авіаційного інциденту. У таких завданнях учасники виконують ролі пілотів, диспетчерів, представників авіакомпаній, слідчих органів і суддів, що дозволяє сформувати не лише ґрунтовну правову обізнаність, а й комунікативні навички, уміння працювати в команді та брати на себе відповідальність за колективні рішення [38].

Позитивним аспектом українських програм є поступове впровадження цифрових технологій. У низці силабусів зафіксовано використання елементів дистанційного навчання, онлайн-тестів із миттєвим зворотним зв'язком, електронних «чек-листів» для перевірки знання процедур. Водночас ці інструменти існують розрізнено і не поєднані у цілісний цифровий пакет, що суттєво ускладнює їх практичне застосування учасниками освітнього процесу. Як справедливо зазначає Н. М. Дичківська, ефективність інноваційних технологій визначається саме їхньою системністю: поодинокі цифрові завдання без інтеграції в навчальний процес мають обмежений вплив на якість освітньої підготовки [25].

Окремою проблемою залишається відсутність у більшості програм виразного дослідницько-орієнтованого компонента. Як наголошує О. Ф. Скакун, «правова освіта неможлива без методологічної культури дослідження» [10].

Студенти, особливо ті, що навчаються за авіаційними спеціальностями, мають не лише запам'ятовувати правові норми, а й оволодівати навичками їхнього пошуку, порівняння, критичного аналізу та застосування у конкретних професійних обставинах. Це набуває особливої ваги в умовах, коли значна частина регулювання у сфері авіаційної діяльності здійснюється на міжнародному рівні — від положень ІКАО [30] до європейських регламентів щодо прав пасажирів і захисту персональних даних [31]; [28].

У зарубіжних освітніх програмах дослідницький підхід виступає невід'ємним складником навчання. Так, у University of Arizona (США) [21] студенти зобов'язані виконувати міні-дослідження з аналізу рішень міжнародних органів, готувати правові висновки для конкретних ситуацій та брати участь у симуляційних судових слуханнях. У європейських програмах [18] практика аналізу рішень Європейського суду з прав людини через базу HUDOC [17] є стандартною вимогою, що формує у студентів навички критичного аналізу та практичного застосування міжнародних норм. В українських закладах вищої освіти подібні завдання зустрічаються лише епізодично і здебільшого не супроводжуються алгоритмічним забезпеченням: студентам переважно пропонується ознайомлення з рішенням суду, однак відсутні чіткі інструкції щодо його критичного розбору, співвіднесення з українським законодавством та адаптації до специфіки авіаційної галузі.

Компетентнісний підхід, який детально описують І. В. Яковюк [11] та С. О. Сисоєва [24], у навчальних програмах задекларований, але рідко підкріплюється конкретними методичними інструментами. У силабусах часто формулюються очікувані результати на кшталт «студент повинен уміти аргументувати власну позицію, застосовувати правові норми у професійній діяльності», проте відсутні рубрики чи індикатори, які дозволяли б оцінити рівень досягнення цих результатів на практиці. Це зумовлює розрив між задекларованими результатами навчання та фактичною готовністю студентів до професійної діяльності.

У цьому контексті показовим є досвід Columbia University (США) [19], де компетентнісний підхід реалізується через інтеграцію навчання з практичною

діяльністю: студенти співпрацюють з адвокаційними організаціями, виконують рольові проєкти та отримують зворотний зв'язок від практиків. Подібна модель впроваджується і в New York University [20], де курси з прав людини включають участь у міжнародних кампаніях і підготовку реальних юридичних документів. Українські авіаційні заклади вищої освіти поки що не застосовують ці підходи у повному обсязі, хоча в умовах глобалізації авіаційної галузі їх упровадження є надзвичайно актуальним.

Суттєвим недоліком сучасних навчальних програм залишається також слабка інтеграція курсу «Правознавство» з іншими професійними дисциплінами авіаційного циклу. Зокрема, рідко пропонуються завдання, що безпосередньо пов'язані з порушенням правил перевезення пасажирів, врегулюванням конфліктів із пасажиром з обмеженою мобільністю (Persons with Reduced Mobility), подоланням мовних та культурних бар'єрів у багатонаціональних екіпажах чи захистом персональних даних клієнтів авіакомпаній. У кращому випадку такі приклади подаються як додаткові ілюстрації, тоді як у зарубіжних програмах вони виступають ядром навчального процесу [36]; [37].

Важливим кроком до подолання зазначеного недоліку є застосування міждисциплінарних матеріалів. У документах Ради Європи [16; 34] та рекомендаціях EdCamp Ukraine [15] наголошується на необхідності інтеграції правознавчої освіти з етикою, культурологією, психологією комунікації, а також із фаховими авіаційними дисциплінами. Такий підхід дозволяє студентам авіаційних спеціальностей усвідомити, що права людини не існують у відриві від реального професійного середовища, а безпосередньо впливають на їхню діяльність і навіть на безпеку польотів.

Попри позитивні тенденції, інтеграція міждисциплінарного підходу у більшості програм залишається несистемною. Лише окремі викладачі включають у курси перегляд художніх і документальних фільмів, що ілюструють правові та етичні проблеми авіації. Так, у ХНУПС ім. І. Кожедуба практикується використання фільму «Чудо на Гудзоні» (2016) для вивчення теми «Права людини» (моя авторська методика), який дозволяє студентам проаналізувати як

технічні, так і правові аспекти аварійної посадки літака. Однак ця інновація наразі має радше характер індивідуальної педагогічної ініціативи й не є усталеною складовою навчальних програм (детальніше вона буде розкрита в розділі 3).

Загалом сучасні навчальні програми та методичні матеріали з правознавства у закладах вищої освіти цивільної авіації перебувають на етапі трансформації. Інноваційні методи — кейс-метод, симуляції, цифрові інструменти — дедалі частіше інтегруються у навчальний процес, проте їх застосування лишається точковим і недостатньо забезпеченим методично. Відсутність дослідницько-орієнтованого компонента та слабка інтеграція з авіаційними дисциплінами створюють ризик ізоляції курсу «Правознавство» від реальних професійних викликів. Подолання цієї проблеми можливе завдяки розробленню системного методичного пакета «під ключ», який би включав сценарії, картки ролей, рубрики оцінювання та міждисциплінарні завдання, що дозволяють студентам застосовувати правові знання безпосередньо у професійному контексті.

Позитивним прикладом такої інновації є інтеграція елементів художнього й документального кіно як педагогічного інструменту. У практиці ХНУПС ім. І. Кожедуба, зокрема, апробовано методику навчання правознавства через художні фільми, зняті на реальних подіях (моя авторська методика). При викладанні теми «Права людини» студенти аналізують фільм «Чудо на Гудзоні» (2016), що дає змогу поєднати обговорення питань професійної відповідальності й прав пасажирів із формуванням міждисциплінарного бачення, яке інтегрує правові, етичні та комунікативні аспекти. Такий підхід узгоджується з позицією О. І. Пошетун [12], яка наголошує на тому, що інтерактивні методи «перетворюють студента з пасивного слухача на активного учасника» освітнього процесу.

Порівняльний аналіз українських програм та зарубіжних практик [20], [18], [22], [23] дозволяє виокремити кілька ключових тенденцій. По-перше, у закордонних закладах вищої освіти домінує інтерактивний, проєктний та симуляційний підхід. По-друге, у програмах українських авіаційних ЗВО такі методи впроваджуються лише частково, що створює відчутний розрив. По-третє,

міждисциплінарність і тісний зв'язок із професійними завданнями за кордоном є системною практикою, тоді як в Україні вони залишаються радше винятком.

Таким чином, аналіз навчальних програм і методичних матеріалів з правознавства у ЗВО цивільної авіації свідчить про низку проблем: обмеженість часу, епізодичність упровадження інновацій, слабку інтеграцію з авіаційною практикою та недостатню увагу до дослідницького компонента. Водночас спостерігається позитивна динаміка у напрямі компетентнісної та інтерактивної моделі навчання, значною мірою завдяки окремим педагогічним інноваціям, серед яких використання кейсів, симуляцій і кіноприкладів.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що для того, аби дисципліна «Правознавство» у ЗВО цивільної авіації виконувала функцію не лише передачі «знань про право», а й формування «практики права», необхідно:

- збільшити кількість навчальних годин;
- розробити сценарії кейсів і симуляцій, адаптовані до авіаційних ситуацій;
- створити єдиний методичний пакет «під ключ» (сценарії, картки ролей, критерії оцінювання, цифрові інструменти);
- забезпечити інтеграцію курсу з профільними дисциплінами (CRM/BRM, безпека польотів, авіаційний сервіс);
- системно розвивати ціннісно-рефлексивну складову (щоденники рефлексії, есе, дебати).

Отже, нинішній стан викладання дисципліни «Правознавство» у ЗВО цивільної авіації можна охарактеризувати як перехідний: від традиційної лекційної моделі до інтерактивно-практичної, яка поступово інтегрується у професійну підготовку майбутніх авіаційних фахівців.

2.2. Модель і методика викладання дисципліни «Правознавство», адаптована до авіаційної сфери (на прикладі теми «Права людини»)

Запропонована модель має загальнокурсний характер і стосується викладання дисципліни «Правознавство» в цілому у закладах вищої освіти цивільної авіації. При цьому тема «Права людини» виступає не як самостійна методична одиниця, а як ілюстративний приклад реалізації моделі в освітньому процесі. Такий підхід дозволяє поєднати теоретичні напрацювання педагогічної науки з реальними потребами професійної підготовки авіаційних спеціалістів.

Розробка моделі спиралася на результати аналізу навчальних програм і методичних матеріалів (див. п. 2.1), а також на узагальнення сучасних наукових джерел [11]; [12]; [8]; [16]; [15]; [30–33]. Ці джерела демонструють єдину тенденцію: традиційна лекційно-репродуктивна парадигма вже не забезпечує формування необхідних компетентностей у студентів авіаційних спеціальностей, тоді як сучасні підходи орієнтуються на активну взаємодію, симуляційні технології, інтеграцію знань і розвиток ціннісних орієнтацій.

У центрі запропонованої моделі перебуває студент авіаційної спеціальності як активний суб'єкт навчання, який має не лише засвоїти систему знань про державу і право, а й розвинути здатність діяти в умовах правових викликів міжнародного авіаційного середовища. Для цього модель інтегрує п'ять ключових підходів:

компетентнісний – орієнтація на формування правової, комунікативної, етичної та міжкультурної компетентностей [24]; [11]; [35];

практико-симуляційний – використання рольових ігор, кейсів і навчальних тренажерів, що імітують правові ситуації в авіаційній сфері [12]; [38]; [15];

дослідницько-орієнтований – залучення студентів до аналізу реальних судових рішень, міжнародних документів і власних міні-досліджень [8]; [17]; [19];

інтегративно-міждисциплінарний – поєднання права з психологією, етикою, соціологією та культурологією для формування системного мислення [27]; [41]; [40];

особистісно-рефлексивний – розвиток внутрішньої мотивації, критичного мислення та вміння усвідомлювати права людини як цінність [25]; [16]; [22]).

Таким чином, модель поєднує в собі як загальнодидактичні принципи, так і професійно-спеціалізовані аспекти, що враховують високий рівень відповідальності авіаційної діяльності, міжнародний характер її регулювання та необхідність міжкультурної комунікації. Її впровадження дозволяє перейти від передачі абстрактних знань до формування практичної правової культури студентів, яка є визначальною у професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців. (Рис. 2.1 – Модель методики викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації).

Цільовий блок — результати навчання. Цільовий блок моделі викладання дисципліни «Правознавство» у закладах цивільної авіації окреслює ключові результати навчання, яких мають досягти студенти після опанування курсу. Його структура відповідає сучасним вимогам освітніх стандартів [24]; [25] і базується на компетентнісному підході, закріпленому як у національних документах МОН України [13], так і в європейських освітніх рекомендаціях [34]; [18].

По-перше, результатом навчання є системні знання міжнародних та національних норм у сфері прав людини. Для майбутніх фахівців авіаційної сфери це означає не лише ознайомлення з Конституцією України [1], Загальною декларацією прав людини [2], Європейською конвенцією [3], але й з профільними актами ЄС — Регламентами №261/2004 та №1107/2006 [28–29], які визначають права пасажирів у випадку затримки рейсів, відмови у посадці чи перевезенні осіб з інвалідністю. Додатково важливим є розуміння положень GDPR [31] і Закону України «Про захист персональних даних» [32], оскільки сучасна авіація працює з величезними масивами персональної інформації. Особливе місце займають норми Annex 9 ІКАО [30], які регламентують спрощення формальностей і захист прав пасажирів у міжнародному авіасполученні.

По-друге, цільовий блок передбачає формування умінь застосовувати правові знання до авіаційних ситуацій. Йдеться про розвиток здатності студентів не лише цитувати норми, а й використовувати їх у практичних кейсах: вирішення

Рис. 2.1. Модель методики викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації

конфлікту між пасажиром і екіпажем, правова оцінка ситуації з overbooking чи затримкою рейсу, визначення відповідальності авіаперевізника у випадках дискримінації чи порушення прав PRM-пасажирів (persons with reduced mobility). Як відзначає Hamilton [38], саме здатність майбутніх авіаційних фахівців застосовувати право у професійних сценаріях визначає якість правознавчої підготовки.

По-третє, важливим результатом є сформовані ціннісні орієнтації студентів. У сучасній освітній парадигмі [41]; [16] знання й уміння розглядаються недостатніми без внутрішніх переконань і відповідального ставлення. Для авіаційних спеціальностей це означає виховання етичної відповідальності, готовності до ненасильницької комунікації у конфліктних ситуаціях, толерантності до культурних відмінностей та поваги до прав і свобод людини незалежно від національності чи соціального статусу. Як показують дослідження Malmberg і Tynjälä [40], саме ціннісні компоненти навчання забезпечують здатність діяти професійно у стресових та міжкультурних умовах, характерних для міжнародної авіації.

Таким чином, цільовий блок формує триєдність результатів навчання: знання (нормативна база), уміння (застосування права до кейсів) та цінності (етика і правова культура). У комплексі вони визначають готовність випускника авіаційного ЗВО не лише орієнтуватися в юридичному полі, а й діяти як відповідальний професіонал у сфері, де від дотримання прав людини залежить безпека і довіра пасажирів.

Розглянемо змістовий блок — тематичні модулі. Змістовий блок моделі відображає структуру навчального матеріалу дисципліни «Правознавство» у закладах вищої освіти цивільної авіації та організований за принципом компетентнісних результатів. Його логіка полягає у тому, що кожна тема має не лише інформаційне навантаження, а й спрямована на формування певних знань, умінь та цінностей, які безпосередньо стосуються професійної діяльності майбутнього авіаційного фахівця [11]; [10].

Як ілюстративний приклад у межах цієї моделі обрано тему «Права людини», що дозволяє поєднати фундаментальні юридичні засади з авіаційною практикою. Кожен тематичний модуль у цьому блоці включає кілька ключових компонентів:

1. Базові правові акти. Студенти працюють з міжнародними та національними документами, які визначають правовий статус людини і громадянина: Конституцією України [1], Загальною декларацією прав людини [2], Європейською конвенцією [3], рекомендаціями Ради Європи [16], а також профільними актами авіаційної сфери — Регламентами ЄС [28–29], Annex 9 ІКАО [30], Passenger Rights Guidelines IATA [33]. Така база забезпечує нормативну точність і дає змогу розуміти права людини у контексті реальної авіаційної діяльності.

2. Авіаційні кейси. Для формування прикладних умінь студенти аналізують конкретні ситуації, що відображають практику правозастосування: випадки overbooking (подвійний продаж квитків), забезпечення прав пасажирів з обмеженою мобільністю (PRM), врегулювання конфліктів на борту, розгляд скарг пасажирів на сервіс чи безпеку. Використання кейс-методу, як підкреслюють Hamilton [38] і Wetmore [36], дозволяє майбутнім фахівцям виробляти алгоритми правомірної поведінки у нестандартних ситуаціях і переносити знання з теорії у практику.

3. Візуальна симуляція. Важливим елементом змісту є використання фрагментів художніх фільмів, документальних драм чи журналістських репортажів, що ілюструють реальні події з порушенням чи захистом прав людини. Такі матеріали виконують роль «провокуючого кейсу» [15] і сприяють емоційному залученню студентів. Після перегляду відбувається правовий розбір ситуації: студенти визначають порушені права, можливі механізми їх захисту, застосовні норми міжнародного та національного права. Цей підхід відповідає інтерактивно-симуляційним методикам, описаним О. І. Пометун [12], і дозволяє поєднати когнітивний, емоційний і ціннісний рівні навчання.

Таким чином, змістовий блок забезпечує перехід від абстрактної юридичної інформації до її конкретизації в авіаційних умовах. Він поєднує нормативну базу, практичні кейси та візуально-симуляційний матеріал, що створює цілісне навчальне середовище. У результаті студенти отримують не лише знання про права людини, а й досвід їх застосування у типових і нетипових авіаційних ситуаціях, що значно підвищує рівень сформованої правової культури.

Розглянемо процесуальний блок — методи й форми. Процесуальний блок відображає організаційно-методичний інструментарій, за допомогою якого реалізується навчальний зміст дисципліни «Правознавство». Його завдання полягає у тому, щоб поєднати різні педагогічні підходи, які сприяють досягненню компетентнісних результатів: від засвоєння теоретичного матеріалу до розвитку навичок аналізу та формування ціннісних орієнтацій. У цьому блоці можна виділити кілька груп методів:

1. Традиційні методи. Вони включають короткі лекції - інтенсиви, семінари-дискусії та колоквіуми. Їхнє завдання — забезпечити системне введення у тему, дати базове понятійне поле й закріпити ключові юридичні категорії. Як підкреслює О. Ф. Скакун [10], саме системність і послідовність викладу формують у студентів фундаментальне уявлення про право як цілісне явище. Для авіаційної сфери традиційні методи важливі ще й тому, що вони дозволяють одразу пов'язати базові норми з професійними стандартами [1]; [30].

2. Інтерактивні методи. Вони посідають центральне місце в моделі. Рольові ігри («конфлікт на борту»), симуляційні судові процеси, дебати та формат «правового театру» створюють умови для занурення студентів у ситуацію, що максимально наближена до реальної [12]; [15]. Це відповідає практико-симуляційному підходу, що традиційно використовується у підготовці пілотів, диспетчерів та іншого авіаційного персоналу. У правознавстві такий формат дає змогу відпрацювати моделі поведінки, навчитися аргументувати правові позиції й оцінювати наслідки прийнятих рішень.

3. Дослідницькі методи. Вони передбачають пошук та аналіз рішень Європейського суду з прав людини у базі HUDOC [17], порівняльний аналіз

стандартів ІКАО та ЄС [30]; [28], а також підготовку студентських правових меморандумів. Як зазначає М. В. Савенко [8], включення дослідницьких завдань сприяє формуванню правової культури через розвиток умінь самостійного пошуку, критичного мислення та обґрунтування позиції. Практика зарубіжних університетів [19]; [20] підтверджує, що дослідницько-орієнтовані методи підвищують рівень професійної готовності студентів.

4. Цифрові методи. Використання Moodle, Google Classroom, електронних тестів, відеокейсів та чек-листів процедур забезпечує інтеграцію традиційного навчання з цифровим середовищем. Це відповідає сучасним тенденціям діджиталізації освіти [25] та дозволяє студентам відпрацьовувати навички у гнучкому, доступному форматі. Для авіаційної галузі, де широко використовуються електронні системи контролю та моніторингу, цифрові інструменти є особливо релевантними.

Кожен модуль у межах процесуального блоку розробляється за чітким сценарієм, що включає: картки ролей для учасників, чек-листи процедур для відпрацювання алгоритмів дій, а також критерії оцінювання, які відображають три компоненти правової культури: когнітивний (знання норм), ціннісно-мотиваційний (ставлення й орієнтації), діяльнісний (уміння застосовувати на практиці). Як підкреслює Р. С. Гуревич [41], лише поєднання цих трьох вимірів забезпечує ефективність правознавчої освіти.

Таким чином, процесуальний блок створює методичну рамку, яка переводить знання у практичні дії, формує у студентів професійні навички та сприяє закріпленню правових цінностей. Він є серцевиною моделі, адже саме через форми й методи реалізуються цільові результати й змістові модулі.

Розглянемо оцінювально-результативний блок. Оцінювально-результативний блок у структурі моделі викладання дисципліни «Правознавство» виконує ключову функцію — забезпечує перевірку досягнення запланованих результатів навчання та формування у студентів цілісної правової культури. Його особливість полягає в тому, що він орієнтований не лише на перевірку знань, а й на оцінку вмінь і ціннісних орієнтацій, що відповідає сучасним вимогам

компетентнісного підходу [24]; [25]; [27]. У цьому блоці виокремлюються два взаємопов'язані рівні оцінювання:

1. Формувальне оцінювання. Воно здійснюється впродовж усього процесу навчання і має на меті не стільки підсумкову перевірку, скільки підтримку та корекцію навчальної діяльності студентів. До його інструментів належать міні-тести після лекцій чи перегляду візуальних матеріалів, спостережні листи, які викладач заповнює під час симуляційних занять, а також само- і взаємооцінювання учасників рольових ігор чи дискусій. Як підкреслюють міжнародні рекомендації Ради Європи [16] та досвід EdCamp [15], формувальне оцінювання сприяє розвитку рефлексії, уміння бачити власні сильні та слабкі сторони і відповідно вдосконалювати навчальні стратегії.

2. Підсумкове оцінювання. Воно спрямоване на перевірку досягнення студентами цільових компетентностей і передбачає виконання комплексних практичних завдань. Зокрема, це кейси з правозастосування, де студент має визначити порушені норми, обґрунтувати позицію та запропонувати правові механізми вирішення ситуації (наприклад, конфлікт на борту, дискримінація пасажирів, затримка рейсу). Важливим інструментом є також ведення рефлексивного щоденника, у якому студенти описують: «що я усвідомив про права людини у професії». Така практика поєднує оцінку когнітивного рівня (знання норм), діяльнісного (здатність застосувати право у кейсі) та ціннісного (особистісне ставлення до прав людини). Досвід використання подібних форм підтверджується у зарубіжних програмах правничої освіти [19]; [21].

У комплексі формувальне й підсумкове оцінювання створюють замкнений цикл перевірки результатів: від оперативного моніторингу знань та активності студентів до глибинної оцінки їхньої професійної та особистісної готовності діяти у правовому полі. Як наголошує М. В. Савенко [8], лише за умови багаторівневої оцінки можна говорити про справжнє формування правової культури, що включає не лише знання, а й переконання та поведінкові установки.

Таким чином, оцінювально - результативний блок завершує модель, але водночас відкриває новий цикл навчання, адже результати оцінювання стають

основою для удосконалення наступних модулів та індивідуальної траєкторії розвитку студента.

На підставі розробленої моделі можемо розглянути методику викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації (на прикладі теми «Права людини»).

Мета методики. Мета запропонованої методики полягає у забезпеченні цілісного формування правової культури майбутніх фахівців цивільної авіації через інтеграцію правових знань, практико-орієнтованих умінь і ціннісних орієнтацій, заснованих на ідеях прав людини та професійної етики. Методика покликана звести воедино національні та міжнародні нормативні вимоги [1]; [3]; [13]; [16]; [30]; [28–29]; [31] з освітніми підходами вищої школи (компетентнісним, практико-орієнтованим, інтерактивним, особистісно орієнтованим та інтегративним) [10; 11; 24; 25; 34].

Змістовно мета розкривається у трьох взаємопов'язаних площинах:

Когнітивна (знаннява) площина. Забезпечити системне оволодіння студентами корпусом норм публічного та приватного права, що регулюють авіаційну діяльність у національному і міжнародному вимірах, а також виробити здатність орієнтуватися в джерелах права (офіційні бази актів ЄС, матеріали ІКАО, прецеденти ЄСПЛ у HUDOC) і здійснювати правовий аналіз авіаційних ситуацій [10; 11; 16; 30–31].

Діяльнісна площина. Сформувати у студентів стійкі вміння правозастосування: ідентифікацію правової проблеми, пошук релевантних норм, побудову аргументації, моделювання варіантів дій екіпажу/перевізника/пасажира, підготовку процесуальних і службових документів (скарга пасажера, внутрішній регламент, чек-лист дій екіпажу, позиція сторін у «судовій» симуляції). Центральним є перенесення знань у практику через кейс-метод, рольові ігри, симуляції та аналіз прецедентів [12; 15–16; 18–21].

Ціннісно-мотиваційна площина. Сприяти інтеріоризації засадничих цінностей прав людини (гідність, недискримінація, пропорційність обмежень, належна правова процедура), розвитку етичної відповідальності та культури

професійної комунікації в багатонаціональних екіпажах і з пасажирями, включно з чутливими категоріями (особи з інвалідністю, неповнолітні, вразливі групи) [13; 16; 28–29; 34].

Досягнення мети передбачає побудову навчального процесу як послідовності дидактичних кроків — від мотиваційного проблематизування через діяльнісну правову практику до рефлексивно-оцінювального осмислення результатів — із чіткою прив'язкою до очікуваних загальних та фахових компетентностей спеціаліста авіаційної галузі. Відповідно, методика фокусується на:

- узгодженні цільових результатів навчання з міжнародними стандартами й вимогами безпеки польотів (правова грамотність як елемент культури безпеки) [16; 30; 34];

- забезпеченні нормативної точності (робота з автентичними текстами актів і прецедентів, коректні посилання);

- створенні інтерактивного освітнього середовища (симуляції «конфлікт на борту», «порушення прав пасажирів», «витік персональних даних», мікросудові дебати) [12; 15; 18–21];

- впровадженні прозорих інструментів оцінювання (формульоване оцінювання, рубрики, само- та взаємооцінювання, підсумкові практичні завдання) згідно з компетентнісною логікою вищої освіти [11; 24–25].

У підсумку мета методики — не лише передати знання, а сконструювати освітній досвід, у якому правові норми набувають професійного сенсу, а студент демонструє готовність діяти правомірно й етично у складних, часом конфліктних, авіаційних ситуаціях міжнародного середовища [13; 16; 28–31; 34].

Завдання методики викладання дисципліни «Правознавство» у підготовці фахівців цивільної авіації впливають із її мети та спрямовані на інтеграцію правових знань із професійним досвідом студентів через використання сучасних педагогічних підходів, а також інноваційних засобів навчання — зокрема художніх і документальних фільмів, знятих на основі реальних подій. Забезпечення оволодіння студентами сучасною нормативно-правовою базою.

Основним завданням методики є створення умов для системного опанування студентами нормативних актів, що регламентують сферу прав людини та цивільної авіації: Конституції України [1], Загальної декларації прав людини [2], Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [3], актів Ради Європи [16], регламентів ЄС №261/2004 і №1107/2006 [28–29], Загального регламенту про захист персональних даних (GDPR) [31], стандартів і додатків ІКАО [30]. Використання фрагментів фільмів («Sully», 2016; «Official Secrets», 2019) допомагає показати практичну дію цих документів у кризових ситуаціях. Розвиток умінь застосовувати правові норми у професійних авіаційних ситуаціях.

У межах методики студенти не лише ознайомлюються з правовими актами, а й вчаться використовувати їх для аналізу та вирішення реальних і змодельованих кейсів. Застосування кейс-методу, симуляційних ігор та рольових процесів [12]; [15] дозволяє відпрацьовувати дії екіпажу, авіаперсоналу чи авіакомпанії у правових конфліктах. Наприклад, перегляд і розбір сцени з фільму «Flash of Genius» (2008), що демонструє боротьбу винахідника за патентні права, може бути підставою для аналізу правозастосування у сфері інтелектуальної власності. Формування стійких ціннісних орієнтацій на дотримання прав людини, етичну відповідальність і ненасильницьку комунікацію.

Методика спрямована на виховання у студентів поваги до прав людини як фундаментальної професійної цінності, розвиток етичної культури та вміння ухвалювати рішення в умовах морального вибору. Використання кіноісторій, побудованих на реальних подіях, дозволяє не лише розумом, а й емоційно усвідомити значення таких цінностей. Наприклад, фільм «Official Secrets» (2019) дає можливість осмислити дилему між професійною лояльністю до держави і правом суспільства на правду, що співвідноситься з принципом верховенства права [13; 16; 34]. Озброєння викладачів готовим інструментарієм для реалізації навчального процесу.

Важливим завданням методики є створення комплексу навчально-методичних матеріалів (сценарії занять, дидактичні кейси, рубрики оцінювання,

пакети завдань, рекомендації з використання фільмів і ресурсів HUDOC) [17]. Це дозволить викладачам авіаційних ЗВО ефективно впроваджувати нові підходи у навчальний процес і забезпечити відтворюваність результатів експерименту. Таким чином, методика виступає не лише теоретичною моделлю, а й практичним інструментом удосконалення правознавчої освіти.

Розглянемо структурно-логічну побудову методики. Етап 1. Мотиваційно-орієнтаційний. Завдання етапу 1.

Перший етап методики передбачає створення проблемного поля, яке не лише привертає увагу студентів до теми, але й мотивує їх до активного включення у навчальний процес. Згідно з сучасними педагогічними підходами [12]; [25], формування внутрішньої мотивації є ключовим чинником ефективного навчання, особливо коли йдеться про інтеграцію правознавчих і професійних компетентностей у сфері цивільної авіації.

Форми організації роботи.

– Вступна інтерактивна мінілекція. Викладач окреслює актуальність теми, ставить проблемне запитання (наприклад: «Чи завжди безпека польоту може виправдовувати обмеження прав пасажирів?»), ілюструє його статистикою або прикладами з практики [14]; [16].

– Демонстрація фрагмента художнього або документального фільму. Відеофрагмент виконує роль «провокуючого кейсу» [15]: він викликає емоційну реакцію, занурює в реальну ситуацію та змушує студентів задуматися над правовим виміром події.

- «Sully» (2016) – приклад юридичної та етичної відповідальності пілота після аварійної посадки літака на річку Гудзон;
- «Official Secrets» (2019) – дилема між державними інтересами й правом громадськості на правду;
- документальні розслідування з авіаційної безпеки (наприклад, серія Air Crash Investigation) – відтворення реальних інцидентів з аналізом дій екіпажу та регуляторів.

Методи роботи.

– Проблемне запитання. Викладач після перегляду ставить відкрите запитання, яке не має однозначної відповіді, але змушує студентів шукати правову основу: «Чи мав право екіпаж у ситуації з фільму Sully відступити від стандартних інструкцій ІКАО?» [30].

– Аналіз відеокейсу. Студенти у малих групах формулюють, які права або обов'язки були порушені чи захищені в ситуації. Для цього вони співвідносять побачене із нормами міжнародного права [3]; [31]; [28–29].

– Метод «мікрофону». Кожен студент коротко висловлює першу асоціацію чи судження про фільм («що було справедливим/несправедливим», «чи можна було діяти інакше»). Це підвищує залученість і дозволяє виявити рівень початкових уявлень групи.

Засоби.

– мультимедійний проектор або інтерактивна дошка для демонстрації відеофрагментів;

– інтерактивні інструменти (Mentimeter, Kahoot, Padlet) для швидкого опитування чи збору реакцій студентів;

– підготовлені викладачем презентації з витягами з нормативно-правових актів, які стосуються побаченої ситуації (наприклад, статті Європейської конвенції про права людини) [3].

Очікувані результати.

– усвідомлення студентами актуальності прав людини в авіаційній сфері;

– формування внутрішньої мотивації до подальшого вивчення дисципліни «Правознавство»;

– створення емоційного та когнітивного контексту для подальшої діяльнісної роботи;

– підвищення інтересу до нормативних джерел, які регулюють сферу авіації [30]; [28–29].

Таким чином, мотиваційно-орієнтаційний етап виконує функцію «запуску» освітнього процесу: від емоційного сприйняття проблеми студенти переходять до її правового аналізу. Використання художніх фільмів, заснованих на реальних

подіях, забезпечує високий рівень залучення, що підтверджується сучасними дослідженнями інтерактивної педагогіки [12]; [25]; [15] та міжнародними підходами до освіти з прав людини [16].

Етап 2. Діяльнісний (основний). Завдання 2 етапу. Цей етап має ключове значення, оскільки саме тут формується здатність студентів застосовувати правові норми у професійних авіаційних ситуаціях. Якщо на мотиваційно-орієнтаційному етапі студенти усвідомлюють проблему й відчувають її актуальність, то на діяльнісному вони переходять до безпосереднього аналізу та вирішення правових завдань. Важливою особливістю є перенесення емоційного досвіду перегляду фільму на правову площину — студенти повинні зрозуміти, що будь-яка «кінематографічна» історія базується на реальних нормах права, а отже може бути розібрана за юридичною логікою [11; 12; 15; 16].

Форми організації роботи.

- групова робота (студенти працюють у командах «екіпаж», «пасажир», «суд»);
- симуляційні процеси (імітація внутрішніх розслідувань або судових засідань);
- рольові ігри (розподіл ролей: пілоти, юристи, представники авіакомпанії, регулятори, пасажир);
- дебати (зіткнення двох позицій: наприклад, «право пасажир» vs. «обов'язок екіпажу забезпечити безпеку»).

Методи роботи. Перший кейс-метод. Студенти отримують змодельовану ситуацію, яка має юридичне підґрунтя. Приклади:

- затримка рейсу й компенсації пасажирам відповідно до Регламенту ЄС №261/2004 [28];
- конфлікт на борту через відмову пасажир виконати інструкції екіпажу (право на свободу дій vs. обов'язок підкорятися вимогам безпеки);
- дискримінація пасажир з інвалідністю [29];
- витік персональних даних пасажирів [31].

Кожна група працює з нормативною базою, знаходить релевантні статті та формує правову позицію.

Рольова гра «судовий процес». На основі кейсу студенти розігрують імітоване засідання: одні виконують роль позивачів (пасажир), інші — відповідачів (авіакомпанія), є судді, адвокати, свідки. Сценарії можуть бути взяті з реальних фільмів:

- «Sully» (2016): розслідування аварійної посадки й питання відповідальності пілота перед авіаційною адміністрацією [30];
- «Flash of Genius» (2008): відстоювання патентних прав винахідника у суді як аналогія правової боротьби в авіаційних інноваціях;
- «Official Secrets» (2019): аналіз правомірності дій державного службовця, що розкриває секретну інформацію (право на правду vs. державна таємниця).

Аналіз прецедентів ЄСПЛ у HUDOC. Студенти отримують посилання на реальні рішення Європейського суду з прав людини [17], які мають аналогії в авіаційній сфері (справи про право на свободу пересування, захист приватного життя, заборону дискримінації). Завдання: знайти ключові аргументи суду, співвіднести їх із кейсом із фільму та запропонувати власну правову оцінку.

Проектна робота. Групи студентів створюють «внутрішній регламент авіакомпанії» на основі міжнародних норм (ЄС, ICAO, GDPR). Це може бути колективна робота у Moodle/Google Classroom із презентацією результатів. Приклади розділів: «Порядок дій екіпажу під час конфлікту на борту», «Захист прав пасажирів із інвалідністю», «Політика захисту персональних даних».

Засоби.

- тексти нормативно-правових актів (друковані й електронні);
- електронні бази [17], [30];
- Moodle чи Google Classroom для координації групової роботи;
- картки ролей (пасажир, юрист, екіпаж, суддя);
- чек-листи з критеріями оцінювання (правильність посилань на нормативні акти, аргументованість позиції, здатність до командної роботи).

Очікувані результати.

- студенти демонструють здатність аргументовано застосовувати правові норми до конкретних професійних ситуацій;
- підвищується рівень правової грамотності та готовність працювати з міжнародними документами [28–29]; [31]; [30];
- формується вміння працювати в команді, брати на себе рольові функції, нести відповідальність за колективні рішення;
- розвивається критичне мислення й професійна ідентичність, оскільки студенти бачать прямий зв'язок між правовими нормами та власною майбутньою діяльністю [35]; [36]; [37]; [38].

Таким чином, діяльнісний етап методики реалізує головну ідею: право в авіації — це не абстрактна теорія, а конкретний інструмент професійної діяльності, який можна опанувати через поєднання роботи з реальними нормативними актами, прецедентами та художніми фільмами на основі реальних подій.

Етап 3. Рефлексивно-оцінювальний. Завдання 3 етапу. Метою цього етапу є підсумкове оцінювання рівня засвоєння знань і сформованості компетентностей, а також розвиток у студентів критичного мислення та здатності до саморефлексії. Як зазначає Сисоєва [24] та Дичківська [25], без глибокої рефлексії неможливо забезпечити сталий розвиток компетентностей, адже студент має не лише виконати завдання, а й усвідомити свій власний шлях до результату. У контексті правознавства для авіаційних спеціальностей рефлексія означає здатність критично оцінити як правові рішення, так і власну етичну позицію.

Форми організації роботи.

- Підсумкова дискусія. Викладач організовує обговорення у форматі «круглого столу» або «панельних дебатів», де кожна група захищає свої висновки: «Що я усвідомив про права людини в авіації?». Тут студенти співвідносять власні аргументи з позиціями інших груп.
- Рефлексивний щоденник. Кожен студент веде короткі записи після заняття (1–2 сторінки): що нового дізнався, які правові норми виявилися найбільш

важливими, які сумніви чи суперечності виникли. Це відповідає підходам Ради Європи до навчання прав людини через саморефлексію [16].

- Міні-тести. Використовуються для перевірки базового рівня знань (нормативна база, ключові прецеденти). Тести можуть проводитися у Moodle чи Google Forms.

- Самооцінювання та взаємооцінювання. Студенти за допомогою спеціальних рубрик оцінюють свою роботу та роботу колег у групі: наскільки обґрунтовані були аргументи, чи були дотримані критерії етичної дискусії, чи спиралися вони на джерела права.

Методи роботи.

- «Коло рефлексії». Студенти по черзі діляться одним усвідомленням або відкриттям, яке вони винесли із заняття.

- Аналітичне есе. Індивідуальне завдання: написати коротке есе (2–3 сторінки) за мотивами фільму, який аналізували, і співвіднести його з конкретними статтями нормативних актів (наприклад, після перегляду «Official Secrets» — аналіз співвідношення статті 10 Європейської конвенції [3] про свободу вираження поглядів і вимог збереження державної таємниці).

- Анкетування. Студенти відповідають на питання про власну участь у групових процесах: наскільки комфортно було відстоювати позицію, що вдалося, які навички слід розвивати.

Засоби.

- рефлексивні картки (кожен студент записує одне усвідомлення, одне запитання та одну пропозицію для себе);

- Google Forms для збору швидких відгуків і самооцінювання;

- рубрики оцінювання (критерії: «правильність посилань на нормативні акти», «аргументованість позиції», «етичність поведінки у дискусії», «здатність до співпраці»).

Очікувані результати.

- Когнітивний рівень: підвищення рівня правової культури, засвоєння ключових міжнародних і національних норм [1]; [3]; [28–29]; [30]; [31].

– Діяльнісний рівень: розвиток навичок самоконтролю, здатності оцінювати власну роботу й роботу інших, підготовка аналітичних письмових матеріалів (есе, щоденники).

– Ціннісний рівень: усвідомлення особистої відповідальності за дотримання прав людини у професійній діяльності, інтеріоризація етичних принципів (ненасильницька комунікація, справедливість, рівність).

Таким чином, рефлексивно-оцінювальний етап завершує цикл реалізації моделі: від мотивації через діяльність до осмислення результату. Він виконує не лише функцію контролю, а й функцію розвитку, оскільки студенти отримують можливість інтегрувати правові знання з особистими цінностями та професійними орієнтаціями. Як показують дослідження Nebeska [35], Wetmore [36] та Hamilton [38], саме поєднання інтелектуальної та емоційно-ціннісної рефлексії підвищує ефективність правознавчої освіти для майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Запропонована методика викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації має триетапну структурно-логічну побудову, що забезпечує повний цикл формування компетентностей: від мотиваційного занурення у проблематику — через активну діяльність у правовому полі — до рефлексивно-оцінювального осмислення результатів.

На мотиваційно-орієнтаційному етапі використання художніх і документальних фільмів, створених на основі реальних подій, дозволяє сформувати в студентів емоційне занурення в ситуацію та відчуття її актуальності. Це сприяє виникненню внутрішньої мотивації, що відповідає сучасним підходам до навчання прав людини [16]; [12].

На діяльнісному етапі студенти переходять від емоційного сприйняття до практичної правової роботи: аналізують кейси, беруть участь у рольових іграх і симуляційних процесах, співвідносять побачене у фільмах із конкретними нормативними актами [1]; [3]; [28–29]; [30]; [31]. У такий спосіб вони засвоюють уміння застосовувати право в авіаційних ситуаціях і набувають досвіду командної роботи.

На рефлексивно-оцінювальному етапі відбувається інтеграція знань і досвіду у власні ціннісні орієнтації студентів. Через дискусії, рефлексивні щоденники, самооцінювання та аналіз прецедентів ЄСПЛ [17] студенти осмислюють не лише правові, а й моральні виміри професійної діяльності. Це забезпечує розвиток правової культури й етичної відповідальності, що є фундаментальними складниками професійної ідентичності майбутнього авіаційного фахівця [35]; [38].

Таким чином, методика є інноваційною тим, що поєднує нормативну точність (робота з автентичними джерелами права), практичну релевантність (аналіз реальних авіаційних ситуацій) та інтерактивно-дослідницький формат (використання художніх фільмів як дидактичного засобу). Її впровадження дозволяє ефективно формувати як професійні компетентності, так і ціннісні орієнтації майбутніх фахівців цивільної авіації, що відповідає вимогам сучасної вищої освіти та міжнародним освітнім стандартам [13; 16; 30–31].

Система оцінювання результатів. Ефективність реалізації методики неможлива без побудови прозорої та багаторівневої системи оцінювання, яка відображає не лише рівень засвоєння студентами правових знань, а й уміння застосовувати їх у практичних авіаційних ситуаціях, а також ступінь сформованості ціннісних орієнтацій. Відповідно до сучасних підходів до компетентнісного навчання [24]; [25]; [16] оцінювання має бути інтегрованим, багатовимірним і орієнтованим на процес розвитку, а не лише на фіксацію результату.

1. Формувальне оцінювання. На всіх етапах навчання застосовується поточне (формувальне) оцінювання, яке дозволяє викладачеві відслідковувати поступ студентів і коригувати освітній процес. Його інструменти:

- регулярні міні-тести після перегляду фільму або опрацювання нормативного документа (перевірка базового розуміння);
- спостереження викладача за груповою роботою під час рольових ігор чи дебатів (оцінювання активності, вміння аргументувати, здатності працювати в команді);

- самооцінювання і взаємооцінювання за допомогою підготовлених рубрик (наскільки учасник чітко посилався на нормативні акти, чи дотримувався правил дискусії, чи проявляв етичність у комунікації).

2. Підсумкове оцінювання. Здійснюється після завершення кожного навчального модуля або теми та має на меті перевірити комплексне формування знань, умінь і цінностей:

- практичні завдання «правозастосування в кейсі». Наприклад, після перегляду сцени з фільму «Sully» студенти повинні підготувати правовий аналіз дій екіпажу та визначити, які норми Annex 9 ICAO [30] були застосовані чи порушені;

- рефлексивний щоденник. Кожен студент описує, що він усвідомив про права людини та професійну відповідальність у ситуації, змодельованій під час заняття, та співвідносить це з положеннями міжнародного права [3]; [28–29];

- усна презентація групових рішень. Студенти презентують підсумки своєї роботи (наприклад, «внутрішній регламент авіакомпанії» або «судове рішення у справі пасажира»), а інші групи виступають як експерти та опоненти.

3. Критерії оцінювання. Система оцінювання базується на чітко визначених критеріях, які відображають компетентнісний підхід:

- знання і правильність застосування норм права (національних і міжнародних);

- аргументованість рішень (наявність логічної структури, посилань на джерела, уміння довести позицію);

- комунікативні навички (уміння працювати в команді, толерантно відстоювати думку, дотримуватися правил дискусії);

- рівень етичних орієнтацій (відповідальність, справедливість, повага до прав людини, ненасильницька комунікація).

Таким чином, система оцінювання результатів поєднує формувальний та підсумковий виміри, забезпечуючи баланс між контролем знань і розвитком особистості студента. Це відповідає загальним принципам європейської вищої

освіти та вимогам компетентнісного підходу [16]; [35]; [38]. Система оцінювання реалізується на основі критеріїв і показників (див. табл. 2.2).

Вона дозволяє не лише фіксувати рівень засвоєння навчального матеріалу, а й відстежувати динаміку професійного зростання студентів у процесі навчання. Завдяки цьому оцінювання стає інструментом зворотного зв'язку, що стимулює саморефлексію, самооцінювання та вдосконалення власної навчальної траєкторії.

Таблиця 2.2

Система оцінювання результатів навчання студентів у межах методики

Критерій	Показники	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Знання і правильність застосування норм права	Орієнтація в Конституції України, Європейській конвенції, регламентах ЄС, Annex 9 ICAO, GDPR	Студент вільно посилається на норми, коректно застосовує їх у кейсах, пояснює контекст	Студент знає основні положення, але допускає неточності у застосуванні	Знання фрагментарні, відсутнє посилання на джерела
Аргументованість рішень	Побудова логічної правової позиції, наявність доказів і прикладів	Висновки чіткі, структуровані, підкріплені прецедентами ЄСПЛ і нормативними актами	Висновки загалом логічні, але не завжди підкріплені доказами	Висновки нечіткі, відсутня доказова база
Комунікативні навички	Взаємодія у групі, участь у дебатах, культура дискусії	Активно співпрацює, вміє слухати й аргументовано висловлюватися, дотримується етики комунікації	Бере участь у дискусії, але іноді порушує правила комунікації або висловлюється неповно	Пасивний, уникає дискусій, порушує правила комунікації
Рівень етичних орієнтацій	Усвідомлення прав людини, готовність діяти відповідально	Демонструє стійкі ціннісні орієнтації, аргументує рішення з урахуванням етики й прав людини	Усвідомлює етичні норми, але не завжди їх дотримується у практичних завданнях	Виявляє байдужість до етичних аспектів, ігнорує права людини

Умови ефективної реалізації методики. Для забезпечення результативності та відтворюваності запропонованої методики необхідним є дотримання низки педагогічних, організаційних і змістових умов. Вони дозволяють інтегрувати розроблену модель у навчальний процес закладів вищої освіти цивільної авіації,

забезпечуючи не лише формальне засвоєння правових знань, а й розвиток компетентностей, цінностей і професійної ідентичності майбутніх фахівців.

1. Міжнародний контекст. Ефективність методики можлива лише за умови постійного використання міжнародно-правових джерел, що регулюють сферу прав людини та авіації: стандартів і додатків ІКАО [30]; [28–29]; [31] практики ЄСПЛ [17]. Таке включення дозволяє студентам розуміти, що їхня майбутня професійна діяльність відбуватиметься у багаторівневому міжнародному правовому полі, і формує вміння орієнтуватися у ньому.

2. Міжкультурність. Авіаційна галузь є глобальною, а отже робота в ній завжди пов'язана з міжкультурними контактами: багатонаціональними екіпажами та пасажирями, різними правовими та культурними традиціями. Методика має включати завдання, що відображають цю специфіку: аналіз кейсів дискримінації за ознаками національності чи статі, вивчення стандартів обслуговування маломобільних груп пасажирів [29], симуляції конфліктів у багатокультурних екіпажах. Це сприяє формуванню толерантності, поваги до прав людини та здатності ефективно комунікувати в умовах багатомовності й багатокультурності [16; 34].

3. Цифровізація. Сучасна правова освіта неможлива без використання цифрових технологій. Інтеграція Moodle та Google Classroom як платформ для організації групової роботи та тестування дозволяє зробити навчання більш гнучким та інтерактивним. Використання онлайн-баз даних [17], EUR-Lex забезпечує безпосередній доступ до автентичних правових документів і прецедентів. Онлайн-тестування (Mentimeter, Kahoot, Google Forms) сприяє як формувальному, так і підсумковому оцінюванню. Таким чином цифровізація не лише підвищує якість організації навчального процесу, а й формує цифрові компетентності студентів, які є складовою сучасної професійної підготовки [25; 35].

4. Практична спрямованість. Методика має орієнтуватися на реальні авіаційні ситуації, що відображаються у фільмах, судових рішеннях та інцидентах, зафіксованих у міжнародних базах. Аналіз конкретних кейсів

(затримка рейсу, аварійна посадка, дискримінація пасажирів, витік персональних даних) дозволяє студентам застосовувати норми права не абстрактно, а у безпосередньо професійно релевантному контексті. Це відповідає сучасному компетентнісному підходу та підсилює практичну значущість дисципліни «Правознавство» у підготовці авіаційних фахівців [10; 11; 36].

Таким чином, умови ефективної реалізації методики — міжнародний контекст, міжкультурність, цифровізація та практична спрямованість — утворюють взаємопов'язану систему, яка гарантує, що навчальний процес буде сучасним, професійно релевантним і зорієнтованим на формування як правових знань, так і етичних цінностей студентів.

Очікувані результати методики. Реалізація запропонованої методики, побудованої на використанні художніх і документальних фільмів, знятих на основі реальних подій, передбачає досягнення цілого комплексу результатів, які відображають когнітивний, діяльнісний та ціннісний виміри професійної підготовки майбутніх фахівців цивільної авіації.

1. Зростання рівня знань і практичних умінь студентів. Студенти оволодівають системним розумінням національної та міжнародної нормативно-правової бази (Конституція України [1]; Європейська конвенція [3]; регламенти ЄС [28–29]; Annex 9 ICAO [30]; GDPR [31]) та навчаються застосовувати ці знання у змодельованих кейсах. Приклади: розрахунок компенсацій пасажирів у випадку затримки рейсу; визначення правових наслідків дискримінації пасажирів з інвалідністю; аналіз відповідності дій екіпажу міжнародним стандартам безпеки. Це дозволяє перейти від пасивного засвоєння матеріалу до активного правозастосування [12]; [15].

2. Формування ціннісних орієнтацій. Методика сприяє розвитку у студентів стійких орієнтацій на дотримання прав людини, етичну відповідальність та ненасильницьку комунікацію. Емоційно насичені приклади з кінофільмів («Sully», «Official Secrets», «Flash of Genius») створюють умови для глибокого осмислення моральних дилем і правових колізій. Завдяки цьому відбувається інтеріоризація цінностей, визначених міжнародними документами [16]; [13].

3. Розвиток дослідницьких і цифрових компетентностей. У процесі роботи студенти опановують сучасні інструменти пошуку та аналізу правової інформації: HUDOC [17], EUR-Lex, Moodle, Google Classroom. Вони здобувають навички роботи з базами судових рішень ЄСПЛ, навчаються знаходити релевантні статті міжнародних актів, представляти результати дослідження у цифровому форматі (презентації, онлайн-доповіді, колективні проекти). Це відповідає викликам цифровізації вищої освіти та сучасним європейським підходам [25; 35].

4. Підвищення готовності до професійної діяльності. Студенти вчаться діяти в умовах високої відповідальності та багатонаціонального середовища авіаційної галузі. Вони оволодівають правовими інструментами, що дозволяють уникати та вирішувати конфліктні ситуації, формують здатність до командної роботи та відповідального прийняття рішень. Водночас розвивається їхня професійна ідентичність: майбутні фахівці усвідомлюють себе не лише як носіїв технічних чи управлінських функцій, а й як гарантів дотримання прав людини у сфері авіації [35]; [38].

Таким чином, очікувані результати методики можна визначити як синергетичний ефект: поєднання знань, умінь і цінностей, що формують готовність студентів до правомірної, етичної та відповідальної професійної діяльності у складному міжнародному середовищі цивільної авіації. Зведену характеристику методики викладання дисципліни «Правознавство» наведено в таблиці 2.3.

Розроблена модель і методика викладання дисципліни «Правознавство» в контексті підготовки майбутніх фахівців цивільної авіації демонструють можливість інтеграції правознавчої освіти з авіаційною професійною специфікою. Представлена модель, що складається з цільового, змістового, процесуального та оцінювально-результативного блоків, забезпечує логічну структуру навчального процесу та відповідає сучасним вимогам до вищої освіти.

Методика реалізації моделі ґрунтується на триетапній структурі (мотиваційно-орієнтаційний, діяльнісний, рефлексивно-оцінювальний етапи) та інтегрує традиційні й інноваційні педагогічні технології. Особливістю

запропонованого підходу є використання художніх і документальних фільмів, заснованих на реальних подіях, як дидактичного інструменту. Такий підхід дозволяє не лише активізувати пізнавальну діяльність студентів, але й забезпечити емоційне залучення, що сприяє глибшому осмисленню правових норм та їх застосуванню у змодельованих авіаційних ситуаціях.

Таблиця 2.3

Зведена характеристика методики викладання дисципліни «Правознавство» у професійній підготовці фахівців цивільної авіації

Компонент методики	Зміст
Мета	Формування правової культури, професійної відповідальності, готовності діяти відповідно до принципів права людини та міжнародних стандартів ІКАО і ЄС.
Принципи	Науковість, системність, міждисциплінарність, зв'язок теорії з практикою, гуманістична спрямованість, інтернаціоналізація освіти, академічна доброчесність.
Методи навчання	Кейс-стаді, моделювання реальних ситуацій, дебати, рольові ігри, аналіз судових рішень, дискусії, відеоаналіз художніх і документальних фільмів («Sully», «Official Secrets»).
Форми організації навчання	Лекція-презентація, семінар-дискусія, груповий проект, тренажерна симуляція, конференція-дебати, самостійна робота з базами даних HUDOC, EUR-Lex.
Засоби навчання	Мультимедійні презентації, інтерактивні платформи (Mentimeter, Kahoot, Padlet), електронні бібліотеки права, навчальні фільми, нормативно-правові акти.
Процедура реалізації методики	1. Ознайомлення студентів із темою та актуальністю. 2. Виконання аналітичних і творчих завдань (кейс, дебати). 3. Рефлексія результатів і самооцінка. 4. Обговорення практичних ситуацій з авіаційного контексту. 5. Підсумкова оцінка компетентностей.
Методи і засоби контролю	Анкетування, спостереження, тести, усне опитування, оцінювання проєктів, самооцінка, аналіз портфоліо.
Очікувані результати	Підвищення рівня правової, комунікативної, етичної та міжкультурної компетентностей; розвиток навичок правомірної поведінки та відповідального прийняття рішень у професійних ситуаціях.

Адаптація правознавчої освіти до авіаційної сфери проявляється у поєднанні міжнародного контексту (ІКАО, ЄС, ЄСПЛ), міжкультурної спрямованості, цифровізації освітнього процесу та практичної орієнтації на реальні кейси. Це дозволяє майбутнім авіаційним фахівцям сформувати не лише правові знання, а й ціннісні орієнтації — етичну відповідальність, здатність до ненасильницької комунікації, орієнтацію на права людини.

Таким чином, розроблена модель і методика є ефективним інструментом формування правової культури студентів авіаційних спеціальностей, що відповідає вимогам сучасної компетентнісної освіти, міжнародним стандартам та професійним викликам глобалізованої авіаційної галузі.

2.3. Проблеми формування правової культури студентів авіаційних спеціальностей

З метою визначення рівня сформованості знань, ціннісних установок та практичних умінь студентів авіаційних спеціальностей із теми «Права людини» було проведено комплексне дослідження, що поєднало анкетування та педагогічне спостереження [11]; [8]. Використання змішаної методики зумовлене необхідністю отримати як кількісні показники (рівень знань і готовності діяти), так і якісні спостереження за реальною поведінкою студентів у змодельованих професійних ситуаціях. Саме поєднання цих двох інструментів дозволяє уникнути обмежень, які виникають при використанні лише тестових чи лише практичних методів оцінювання [24]; [25]. Таким чином, дослідження було спрямоване не тільки на фіксацію формальних результатів засвоєння матеріалу, а й на виявлення глибинних чинників — навчальної мотивації, ціннісних орієнтацій і здатності застосовувати норми права в умовах, наближених до майбутньої професійної діяльності у цивільній авіації [1]; [13]; [30].

Розглянемо організацію дослідження та характеристику вибірки. Опитування проводилося протягом січня–травня 2025 року під час вивчення дисципліни «Правознавство» серед студентів 1–4 курсів кафедри Авіаційного транспорту Інституту цивільної авіації Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. У вибірку увійшло 124 респонденти, що дозволило охопити як початковий, так і завершальний етап бакалаврської підготовки. Важливо, що студенти авіаційних спеціальностей демонструють особливий контингент: їх навчання відбувається в умовах високої дисципліни,

спрямованості на безпеку та дотримання міжнародних стандартів, що безпосередньо підсилює значущість теми прав людини у професійній підготовці [36]; [37].

Анкета складалася з 27 запитань, розподілених на три блоки:

– когнітивний — перевірка знання основних понять, джерел і міжнародних стандартів [1]; [2]; [3]; [28]; [30];

– ціннісно-мотиваційний — виявлення ставлення студентів до значення прав людини в авіаційній діяльності, рівень особистої відповідальності й готовності дотримуватися правових стандартів навіть у складних умовах, аналогічні дослідження пропонує С. О. Сисоєва [24];

– діяльнісний — самооцінка практичних умінь і попереднього досвіду застосування правових знань, зокрема під час навчальних симуляцій чи виробничої практики [6]; [9].

Розглянемо наступним педагогічне спостереження. Другим компонентом дослідження стало систематичне спостереження, здійснене під час двох семінарських занять і однієї симуляційної вправи. Сценарії вправ відтворювали типові ситуації з авіаційної практики: «Overbooking» [28], «Пасажир з особливими потребами» [29], «Мовний конфлікт на борту», «Робота з персональними даними пасажирів» [31]; [32]. Кожен із цих кейсів мав подвійний ефект: по-перше, дозволяв оцінити рівень знань студентів про нормативні вимоги, а по-друге — давав змогу простежити, як вони застосовують ці знання у комунікації, прийнятті рішень і виконанні процедурних дій. Наприклад, вправа «Overbooking» акцентувала на регламентах ЄС щодо компенсацій пасажирам [28], а кейс із особами з інвалідністю — на нормах недискримінації та доступності [29]; [34].

Для фіксації результатів спостереження було розроблено чек-лист індикаторів, що охоплював: рівень залучення у виконання завдань, аргументацію власної позиції, навички міжкультурної комунікації, а також точність виконання правових процедур [31]; [32]. Такий підхід дозволив співставити декларовані в анкетах знання й цінності з реальною поведінкою студентів у змодельованих професійних обставинах, що забезпечило надійність і глибину дослідження.

Подивимось на когнітивний компонент. Результати дослідження засвідчили, що більшість студентів авіаційних спеціальностей продемонстрували доволі високий рівень орієнтації у ключових поняттях та основоположних документах із прав людини. Так, 84 % респондентів змогли правильно визначити та пояснити концепцію «поколінь прав людини» у трактуванні К. Васака [12], а також чітко відтворили базовий перелік конституційних прав і свобод громадян України, закріплених у Конституції України [1]. Студенти показали достатній рівень знання змісту Загальної декларації прав людини ООН (1948) [2] і Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950) [3]. Це свідчить про сформовану здатність орієнтуватися у джерелах міжнародного та національного права, що є фундаментом для подальшого формування професійної правосвідомості [11]; [13]. (Рівні сформованості знань студентів (когнітивний компонент) рис. 2.2 (кругова діаграма)).

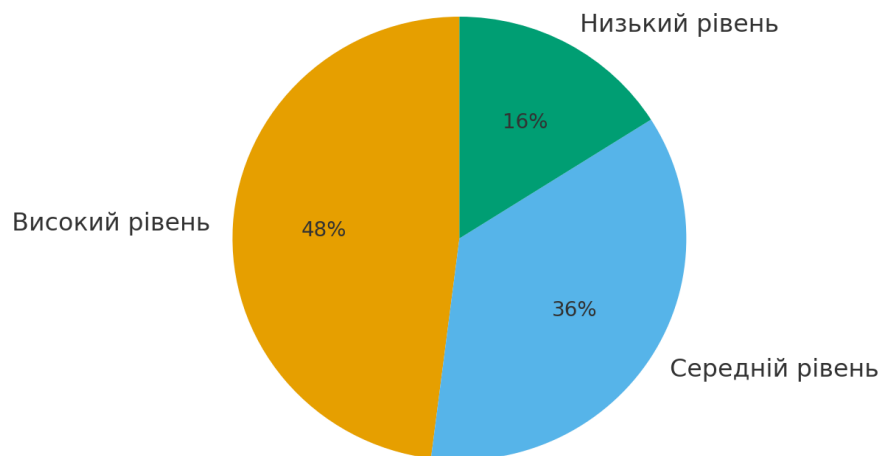

Рис. 2.2. Рівні сформованості знань студентів (когнітивний компонент)

Важливо, що особливо сильною стороною студентів виявилось розуміння принципів недискримінації та рівності, зокрема положень, які закріплені у практиці Ради Європи [34] та відображені в сучасних рекомендаціях із громадянської освіти [16]. Це демонструє, що навіть у специфічному авіаційному середовищі майбутні фахівці чітко усвідомлюють неприпустимість дискримінаційних підходів у ставленні до пасажирів чи колег, що на пряму відповідає вимогам міжнародних авіаційних стандартів [29].

Разом із тим, когнітивний компонент виявив низку прогалин. Лише 32 % опитаних змогли правильно відтворити алгоритм звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмана) чи до Європейського суду з прав людини, використовуючи базу даних HUDOC [17]. Це свідчить про недостатнє розуміння процедурних механізмів реалізації та захисту прав, що є критично важливим у практиці юриста чи авіаційного менеджера, який може опинитися в ситуації правового конфлікту. Ще більш тривожним є те, що лише 28 % студентів змогли без суттєвих помилок відповісти на питання блоку, пов'язаного з правами пасажирів і захистом персональних даних [31]; [32]. Такий показник свідчить про слабке засвоєння актуальних регламентів ЄС та національного законодавства у сфері персональних даних, що прямо стосується роботи авіаційних перевізників, туристичних агентів та служб обслуговування пасажирів.

Таким чином, когнітивний компонент засвідчив подвійність ситуації: з одного боку, студенти добре знають теоретичні основи, історію становлення прав людини та їх класифікацію, з іншого — демонструють обмеженість практичного розуміння процедурного захисту та застосування цих прав у конкретних професійних ситуаціях. Це ще раз підтверджує необхідність зміщення акценту у навчанні правознавства від суто теоретичного викладу до практико-орієнтованого підходу, що передбачає використання кейсів, симуляцій та аналізу реальних рішень ЄСПЛ [14]; [17]; [37].

Ціннісно-мотиваційний компонент. Аналіз результатів опитування показав, що переважна більшість студентів — 93 % — визнають права людини надзвичайно важливою складовою професійної підготовки фахівців цивільної авіації. Це підтверджує загальносуспільну тенденцію, за якої права людини розглядаються як фундаментальна цінність сучасного світу [6]. (Ставлення студентів до прав людини (ціннісно - мотиваційний компонент кругова діаграма) зображені на рис. 2.3).

Рис. 2.3. Ставлення студентів до прав людини (ціннісно-мотиваційний компонент)

Такий високий відсоток демонструє, що у свідомості майбутніх авіаційних фахівців права людини вже інтегровані не як абстрактна теоретична категорія, а як практичний орієнтир для діяльності у сфері, де безпека, сервіс і правова відповідальність тісно переплетені.

Однак при більш детальному розгляді виявляється значний розрив між декларованою важливістю та реальною готовністю діяти у кризових ситуаціях. Лише 41 % опитаних відчують упевненість у власній здатності застосовувати правові норми у випадках конфліктів або криз на борту літака. Це означає, що майже дві третини студентів усвідомлюють власну недостатню підготовленість до практичних викликів, де необхідно одночасно враховувати як міжнародні правові стандарти, так і вимоги професійної етики [30]; [33]. Така ситуація вказує на певний «розрив між знанням і дією», що є типовим для освітніх процесів, орієнтованих переважно на когнітивні результати, але недостатньо зосереджених на формуванні поведінкових компетентностей.

Додатково результати анкетування підтверджують, що 57 % студентів відчують брак знань щодо міжнародних стандартів, зокрема документів ІКАО [30] та Загального регламенту захисту даних ЄС (GDPR) [31]. Обидва ці блоки знань мають безпосередній стосунок до професійної діяльності авіаційного персоналу: ІКАО визначає правила обслуговування пасажирів і процедурні вимоги, тоді як GDPR регулює використання персональних даних у системах бронювання та перевірки безпеки. Недостатня обізнаність у цих питаннях

створює потенційні ризики як для репутації авіакомпаній, так і для юридичної відповідальності співробітників.

Ще одним важливим аспектом є те, що 64 % студентів зазначили потребу в додаткових знаннях з питань міжкультурної комунікації та етики сервісу. Це повністю корелює з європейськими підходами до освіти з прав людини, де наголошується на формуванні «практик поваги» та навичок ненасильницької комунікації [16]. Подібні рекомендації пропонуються і сучасними тренінговими платформами, наприклад EdCamp, які підкреслюють важливість симуляційних вправ і вправ на емпатію [15].

Таким чином, результати аналізу ціннісно-мотиваційного компонента свідчать: хоча права людини визнаються студентами як базова професійна цінність, існує дефіцит у впевненості та готовності діяти відповідно до цих цінностей у практичних обставинах. Це вимагає посилення у навчальному процесі інтерактивних методів — рольових ігор, кейс-стаді, моделювання кризових ситуацій, що дозволяють поєднати знання, мотивацію та практичні вміння в єдину систему професійних компетентностей [12]; [25]; [37].

Діяльнісний компонент (результати педагогічних спостережень). Результати педагогічних спостережень під час симуляційних вправ підтвердили: попри загалом позитивне ставлення студентів до проблематики прав людини, практичні навички їх застосування у професійно наближених ситуаціях залишаються фрагментарними. Практичні уміння та готовність діяти (діяльнісний компонент, кругова діаграма) зображені на діаграмі 2.4.

Сценарій «Overbooking» показав, що понад 70 % студентів у процесі ухвалення рішень керувалися радше інтуїтивними уявленнями про справедливість, ніж чіткою нормативною базою [28]. Лише 18 % одразу посилалися на норми Регламенту (ЄС) № 261/2004 та відповідні рекомендації ІКАО щодо процедурної компенсації пасажирів [30].

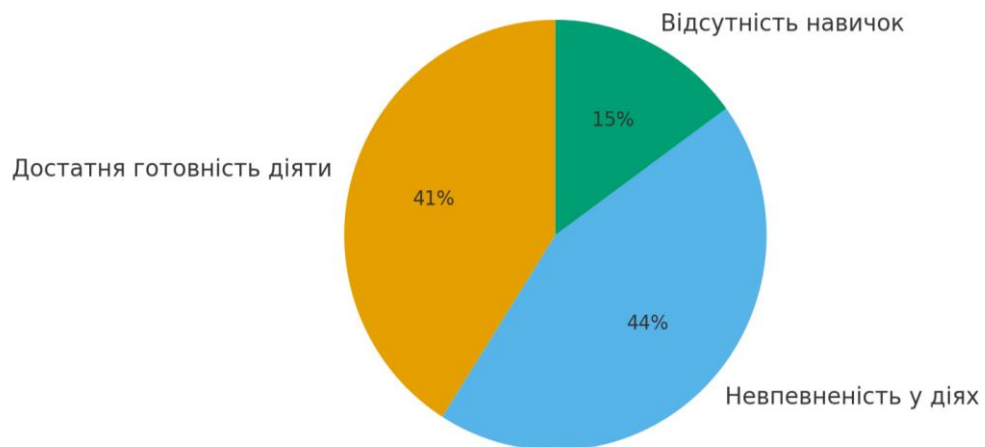

Рис. 2.4. Практичні уміння та готовність діяти (діяльнісний компонент)

Це свідчить про недостатню інтеграцію правових знань у поведінкову сферу: студенти розуміють, що порушення прав має бути компенсоване, але не орієнтуються у конкретних алгоритмах, що є обов'язковими для авіаційної галузі. Подібна «правова інтуїція без закріплення у нормативах» може призвести до серйозних наслідків у реальній професійній практиці — від судових позовів до репутаційних втрат авіакомпаній.

У кейсі «Пасажир з особливими потребами» більшість студентів (81 %) продемонстрували емпатію та готовність допомогти, що є безумовно позитивним сигналом у плані гуманістичної орієнтації майбутніх фахівців. Проте лише 36 % змогли правильно описати порядок документального оформлення інциденту, передбачений Регламентом (ЄС) № 1107/2006 [29]. Це виявляє класичну проблему розриву між «етичним наміром» і «процедурною грамотністю». У сфері авіаційних перевезень цього недостатньо: щирість і добрі наміри мають бути підкріплені точним дотриманням процедур, адже саме це є критерієм правової відповідальності і безпеки пасажирів.

Ситуація «Мовний конфлікт на борту» виявила іншу закономірність. 76 % студентів прагнули до деескалації, намагаючись «заспокоїти сторони» та зберегти атмосферу безпеки в салоні. Однак більшість з них не володіли спеціальними скриптами ненасильницької комунікації (Nonviolent Communication, NVC), що є

сучасним педагогічним і правопросвітнім інструментом [12]. У результаті їхні спроби уникнути конфлікту часто мали інтуїтивний характер і не гарантували ефективного вирішення ситуації. Для авіаційної галузі, де міжкультурні непорозуміння можуть миттєво перерости у кризу, відсутність відпрацьованих комунікативних алгоритмів є серйозною прогалиною.

Узагальнено діяльнісний компонент засвідчив: у студентів сформовані базові етичні орієнтири (емпатія, прагнення до деескалації, інтуїтивне відчуття справедливості), але бракує процедурної точності, нормативної впевненості та технологічних навичок комунікації. Це означає, що навчальний процес має активніше інтегрувати інноваційні методики, орієнтовані на практичні дії: рольові ігри, симуляційні тренажери, відпрацювання алгоритмів документування інцидентів і спеціальних комунікативних скриптів [25]; [27]; [37].

Розглянемо цифрову грамотність і роботу з даними. Аналіз результатів показав, що цифрова грамотність студентів авіаційних спеціальностей у сфері правового регулювання обробки персональних даних залишається недостатньо сформованою. Лише 21 % опитаних змогли правильно пояснити різницю між «згодою суб'єкта даних» та іншими правовими підставами для обробки інформації, передбаченими Загальним регламентом захисту даних ЄС (GDPR) [31]. Така ситуація вказує на брак розуміння ключового принципу: згода є лише одним із можливих механізмів легітимної обробки даних, поряд із виконанням договірних зобов'язань, юридичного обов'язку чи захисту життєво важливих інтересів пасажера. Для авіаційної галузі це особливо критично, адже значна частина обробки даних (наприклад, бронювання квитків чи перевірка безпеки) здійснюється не на основі згоди, а на підставі нормативних вимог.

Ще слабшими виявилися знання студентів щодо спеціалізованих понять «мінімізація даних» та «псевдонімізація». Менш ніж 40 % респондентів змогли правильно їх витлумачити, хоча саме ці принципи визначають сучасну практику захисту персональної інформації [32]. Мінімізація даних означає, що авіакомпанія має збирати тільки ті відомості, які є необхідними для конкретної мети (наприклад, ім'я, паспортні дані й контактні відомості для польоту, але не

надмірну інформацію про родичів чи фінансові уподобання пасажирів). Псевдонімізація, у свою чергу, передбачає використання технологій, що дозволяють відокремити персональні дані від ідентифікуючих ознак, зменшуючи ризик витоку чи зловживання. У реальних умовах авіаційних перевезень це може означати, наприклад, зберігання даних про особливі потреби пасажирів без прямого зв'язку з його персональною ідентифікацією.

Таким чином, отримані результати демонструють: хоча студенти загалом знайомі з базовими принципами захисту даних, їхня здатність застосовувати ці знання у практичних контекстах залишається обмеженою. Враховуючи глобальну цифровізацію авіаційної сфери та постійне зростання ролі інформаційних систем у забезпеченні безпеки й сервісу (від електронних квитків до біометричного контролю в аеропортах), подібні прогалини є серйозним викликом. Це вимагає посилення навчального процесу у напрямку цифрової грамотності, інтеграції кейсів із практики GDPR та українського законодавства про захист персональних даних у симуляційні завдання, а також міждисциплінарного поєднання правознавчих і технічних курсів [31]; [32]; [36].

Міжкультурна комунікація. Дослідження підтвердило, що міжкультурна компетентність студентів авіаційних спеціальностей перебуває на відносно високому рівні. Так, 88 % респондентів продемонстрували чутливість до культурних відмінностей, усвідомлюючи необхідність поваги до релігійних, мовних та поведінкових особливостей пасажирів. Це відповідає сучасним міжнародним підходам, де міжкультурна комунікація розглядається як один із ключових індикаторів якості сервісу і водночас — як складова прав людини у сфері недискримінації [34]. Для цивільної авіації така чутливість є принципово важливою, адже авіатранспорт є глобальною мережею, де щоденно взаємодіють люди з різних континентів, мовних і культурних традицій.

Водночас виявлено значну проблему, яка проявляється у стресових чи конфліктних ситуаціях. Майже половина студентів (47 %) зізналися, що у випадках підвищеного емоційного напруження вони «губляться» у мовних формулюваннях і не завжди можуть знайти правильні слова для деескалації

конфлікту. Це свідчить про обмеженість практичних мовних навичок, адже знання культурних відмінностей без здатності адекватно їх вербалізувати не гарантує ефективності комунікації. Особливо небезпечним є те, що в умовах авіаційного середовища невдало підібране слово чи неправильний тон можуть швидко призвести до ескалації конфлікту, який вплине не лише на комфорт пасажирів, але й на загальну безпеку польоту.

Отримані результати підтверджують потребу у спеціалізованих тренінгах, спрямованих на відпрацювання конкретних лінгвістичних формул і скриптів деескалації конфліктів. Такі методики широко застосовуються у сучасних освітніх практиках з прав людини та сервісної педагогіки [15]. Наприклад, вправи з ненасильницької комунікації (Nonviolent Communication) дозволяють студентам відпрацювати стандартні фрази для зниження напруги («Я розумію вашу стурбованість», «Давайте разом знайдемо рішення» тощо), адаптовані до багатомовного та мультикультурного середовища авіації. Поєднання знань про культурні відмінності з практичними мовними навичками може стати тим самим чинником, який перетворить чутливість у реальну професійну компетентність.

Таким чином, міжкультурна комунікація у студентів авіаційних спеціальностей проявляється як потенційно сильна сторона, проте її практичний вимір ще потребує системної роботи. Для забезпечення ефективності навчання доцільно інтегрувати в освітній процес тренінги, симуляційні вправи та рольові ігри, спрямовані на формування як емоційної чутливості, так і конкретних мовних стратегій ненасильницької комунікації [15]; [34].

Співвіднесення результатів із педагогічними підходами. Аналіз отриманих даних у зіставленні з сучасними педагогічними підходами [11]; [12]; [10]; [6]; [8] засвідчив, що формування правової культури студентів авіаційних спеціальностей відбувається нерівномірно. Компетентнісний підхід у більшості випадків реалізується на рівні знань: студенти добре орієнтуються в базових поняттях і нормативних документах, однак суттєво відстають у процедурному вимірі. Іншими словами, вони знають «що таке права людини», але не завжди розуміють «як правильно діяти» в ситуаціях порушення цих прав. Це підтверджує

тенденцію, на яку вказує Н. М. Пильгун, акцентуючи на розриві між теоретичними і практичними компетентностями у правовій освіті [6].

Практико-симуляційний підхід сприймається студентами позитивно, що відображається у високій залученості до кейсів і рольових ігор. Проте бракує стандартизованих сценаріїв, які б уніфікували процедури й дозволили відпрацьовувати чіткі алгоритми дій. Наявні вправи («Overbooking», «Пасажир з особливими потребами») показали ефективність для розвитку емпатії та базової правової чутливості, однак не забезпечують достатньої процесуальної точності.

Дослідницько-орієнтований підхід проявляється слабо: випадки самостійного пошуку студентами судових прецедентів чи використання бази HUDOC [17] були поодинокими. Це вказує на необхідність інтеграції завдань із правового аналізу рішень ЄСПЛ і національних кейсів у навчальний процес. Подібна орієнтація на дослідницьку діяльність здатна підвищити рівень критичного мислення та забезпечити глибше розуміння механізмів правозастосування.

Інтегративно-міждисциплінарний підхід майже не реалізований. Права людини у навчальних програмах здебільшого розглядаються ізольовано від інших дисциплін, тоді як їхній зв'язок із безпекою польотів, сервісною діяльністю та цифровими технологіями є безсумнівним. Відсутність такої інтеграції знижує ефективність навчання, адже у реальній професійній практиці права людини завжди функціонують у комплексі з технічними, організаційними та комунікативними аспектами роботи в авіації [36]; [37].

Особистісно-зорієнтований підхід реалізується частково: студенти демонструють високу мотивацію, інтерес до теми й емпатійність, однак бракує формалізованих механізмів рефлексії. Інструменти на кшталт есе, портфоліо чи рефлексивних щоденників майже не використовуються, хоча саме вони дозволяють інтегрувати знання, цінності та досвід у єдину систему особистісних установок [11]; [12].

Отже, студенти володіють базовими знаннями та демонструють високу мотивацію, але їхня процедурна готовність застосовувати норми права у реальних

професійних ситуаціях залишається недостатньою. Найбільш виразними прогалинами є:

- застосування механізмів захисту персональних даних [31]; [32];
- розуміння міжнародних стандартів і регламентів (ICAO, IATA, ЄС) [30]; [33];
- алгоритмізація дій у випадку конфліктних або кризових інцидентів на борту;
- володіння практичними лінгвістичними формулами для міжкультурної деескалації [15]; [34].

Для подолання цих недоліків необхідні комплексні кроки: посилення практико-орієнтованого та дослідницького компонентів; розроблення симуляційних пакетів із чітко прописаними сценаріями, ролями та чек-листами; упровадження структурованої рефлексії через письмові та цифрові інструменти; використання рубрик оцінювання, які враховують когнітивний, ціннісно-мотиваційний і діяльнісний критерії. Особливо актуальною є інтеграція правознавчих дисциплін із курсами з безпеки польотів і сервісу, а також системне використання цифрових ресурсів [17]; [31] для формування практичних навичок. Порівняння трьох компонентів сформованості правової культури студентів (стовпчикова діаграма) зображено на рис. 2.5.

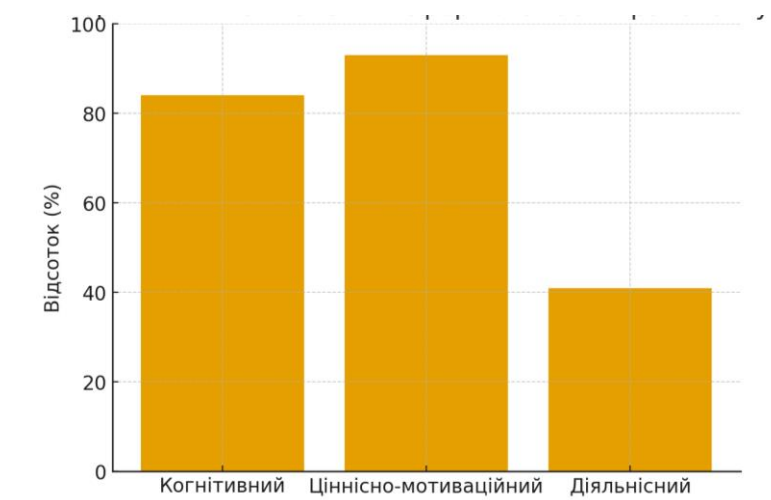

Рис. 2.5. Порівняння компонентів сформованості правової культури студентів

Таким чином, результати дослідження підтверджують висновки українських науковців [11]; [12]; [10]; [6]; [8] щодо необхідності переходу від трансляції знань до формування процедурних умінь, ціннісних установок і рефлексії. Вони створюють підґрунтя для розроблення навчального модуля та його часткової експериментальної перевірки ефективності, що буде представлено у розділі 3.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз навчальних програм і методичних матеріалів із курсу «Правознавство» у ЗВО цивільної авіації показав перехід від традиційної лекційно-репродуктивної моделі до впровадження компетентнісних, симуляційних і дослідницьких підходів, однак цей процес ще не став системним.

2. Тема «Права людини» присутня у більшості силабусів, але її викладання має обмежений обсяг (2–6 годин) і здебільшого зводиться до декларативного розгляду міжнародних актів без практичної інтеграції у професійні авіаційні контексти.

3. Виявлено нестачу кейсів і практичних завдань, що відображають реальні ситуації авіаційної діяльності (права пасажирів, захист персональних даних, етичні дилеми екіпажу), а також недостатню увагу до цифрових та мультимедійних засобів навчання.

4. Опитування й педагогічні спостереження засвідчили фрагментарне формування правової культури студентів: вони знають базові норми, але мають труднощі з їх практичним застосуванням, аргументацією та правовою рефлексією.

5. Необхідною є інтеграція правознавчих дисциплін з курсами авіаційної безпеки, сервісу та комунікації, використання симуляцій, кейсів, цифрових баз (HUDOC, ICAO, IATA) і формувальне оцінювання за когнітивними, ціннісними й діяльнісними критеріями.

6. Результати аналізу підтверджують тенденцію переходу від трансляції знань до формування професійних і ціннісних компетентностей, що створює підґрунтя для подальшої розробки та експериментальної перевірки авторської методики викладання теми «Права людини».

РОЗДІЛ 3

ЧАСТКОВА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАВознавство» (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ПРАВА ЛЮДИНИ»)

3.1. Розробка навчального модуля з теми «Права людини» як пілотного елемента методики

Сучасна правова освіта у закладах вищої освіти авіаційного профілю має відповідати подвійним вимогам: забезпечувати академічну глибину знань і водночас бути максимально практико-орієнтованою [11; 41]. Це особливо актуально для майбутніх фахівців цивільної авіації, діяльність яких пов'язана з високою відповідальністю, дотриманням міжнародних стандартів і щоденною взаємодією з людьми різних культур, правових систем та ціннісних орієнтацій.

У цьому контексті тема «Права людини» є ключовою для формування професійної й громадянської компетентності майбутніх авіаторів, адже принципи поваги до людської гідності, рівності, свободи та безпеки безпосередньо корелюють із базовими стандартами ІКАО (ICAO) і нормами міжнародного права [30; 34].

Розроблений навчальний модуль став пілотним елементом авторської методики викладання дисципліни «Правознавство», у межах якої традиційні методи поєднано з інноваційним підходом — викладанням через перегляд і аналіз художніх та документальних фільмів, заснованих на реальних подіях.

Цей підхід дозволяє не лише активізувати емоційно-ціннісну сферу студентів, а й створює ефект занурення у реальні соціально-правові ситуації, які стають предметом юридичного та морального осмислення.

Таким чином, навчання з “екрана” перетворюється на інструмент формування правової культури та критичного мислення.

Метою створення навчального модуля з теми «Права людини» є практична реалізація авторської методики викладання правознавства для студентів

авіаційних спеціальностей шляхом впровадження інтегрованих занять, які поєднують правовий, етичний, емоційно-ціннісний і культурний аспекти [11; 24].

Основна ідея полягає в тому, що права людини мають вивчатися не лише як система норм, а як жива практика їх дотримання або порушення в реальних життєвих обставинах, які можна побачити, проаналізувати й обговорити [41].

Перегляд фільмів, знятих на реальних подіях («Sully» / «Чудо на Гудзоні», 2016; «Spotlight», 2015; «Official Secrets», 2019; «Flight», 2012 та інші), виступає інструментом правового моделювання, що забезпечує: розвиток аналітичного мислення; формування емпатії та правової свідомості; здатність співвідносити юридичні норми з реальними етичними виборами [36; 37].

Концептуально модуль спирається на поєднання компетентнісного, практико-орієнтованого, інтерактивного та особистісно орієнтованого підходів, описаних у розділі 1 роботи [24; 41].

Це дозволяє поєднати знання про міжнародно-правові документи [1; 3; 39].

Завдання модуля є: ознайомити студентів з основними міжнародними та національними документами у сфері прав людини, включно з авіаційними регламентами [1; 3; 30]; розвинути вміння аналізувати реальні події й кінематографічні сюжети з позиції права, етики та професійної відповідальності [37; 41].

Сформувати компетентності:

- правову — здатність застосовувати норми міжнародного та національного права у професійній діяльності [1; 3; 30];
- етичну — розуміння моральних меж прийняття рішень у кризових умовах [24; 41];
- комунікативну — уміння аргументовано відстоювати позицію під час дискусій [36; 37];
- емоційно-ціннісну — емпатію, повагу до гідності людини, толерантність у міжкультурному середовищі [24; 41].

Перевірити ефективність методу через педагогічний експеримент (розділ 3.2) — оцінити динаміку знань, мотивації й здатності студентів до правової рефлексії [41].

Структура навчального модуля з теми «Права людини» розроблена відповідно до робочої програми дисципліни «Правознавство» для студентів авіаційних спеціальностей [41].

На вивчення теми виділено 4 академічні години, що охоплюють лекційно-семінарське заняття з елементами практичного аналізу та інтерактивного обговорення [37].

Навчальний процес побудований навколо аналізу художнього фільму “Sully” / “Чудо на Гудзоні” (реж. Клінт Іствуд, 2016), який ґрунтується на реальній історії пілота Чеслі Салленбергера [37].

Фільм використовується як візуальний кейс, що дає змогу дослідити ключові аспекти теми «Права людини» — професійну відповідальність, гідність, право на справедливий розгляд, моральну автономію особистості та етичні межі державного контролю [3; 30].

Мета модуля — сформувати у студентів розуміння взаємозв’язку між правами людини та професійною діяльністю у сфері цивільної авіації, розвинути здатність аналізувати конкретні ситуації з позицій міжнародного права, етики та безпеки польотів [41].

Зміст і етапи заняття (4 години)

1 година — вступна лекційна частина.

Тема: «Права людини як основа безпеки та професійної відповідальності в цивільній авіації».

— Ознайомлення студентів із нормативно-правовими документами:

Загальна декларація прав людини [2];

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [3];

Конституція України [1];

Регламент ЄС № 261/2004 [39];

Регламент № 1107/2006 [40];

Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію [30].

– Обговорення: які саме права людини можуть бути порушені або захищені у професійній діяльності пілота, екіпажу чи пасажирів.

– Формулювання ключового питання для подальшого аналізу:

«Чи можна зберегти честь, гідність і професійну репутацію, коли рішення ухвалюються в умовах ризику?» [41].

2 година — аналіз і обговорення фільму “Sully” / “Чудо на Гудзоні” (реж. Клінт Іствуд, 2016).

Попередньо студенти переглядають фільм удома, а під час заняття обговорюють його ключові епізоди.

Дискусія зосереджується на правових та етичних аспектах сюжету:

Які права героїв були поставлені під сумнів під час офіційного розслідування?

Чи дотримано право капітана Салленбергера на презумпцію невинуватості?

Як проявляється конфлікт між людською гідністю та технократичним підходом системи?

Які міжнародні правові принципи могли бути застосовані у подібній ситуації відповідно до стандартів ІКАО [30]?

За необхідності переглядаються короткі фрагменти стрічки, що ілюструють ці питання, після чого студенти формулюють власні висновки та пропонують правову оцінку дій персонажів [41].

3 година — аналітично-дискусійний семінар.

– Обговорення фільму за допомогою методу «дискусійної панелі» [24].

– Розподіл ролей між студентами: представники екіпажу, комісія ІКАО, юристи, журналісти, громадські спостерігачі [37].

– Завдання груп:

- визначити, чиї права були порушені під час розслідування [2; 3; 30];
- підготувати коротку правову оцінку дій комісії [41];
- обґрунтувати рішення щодо реабілітації пілота як питання людської гідності [3; 41].

– Викладач виконує роль модератора, спрямовуючи дискусію до аналізу принципів справедливого суду, презумпції невинуватості, права на честь і гідність, професійної автономії [3; 41].

– Застосовується кейс-метод і метод “ситуаційного моделювання” [35].

4 година — підсумкова рефлексія і проєктне завдання.

– Колективне створення «Декларації професійної гідності працівника цивільної авіації» — документу, який фіксує морально-правові принципи поведінки у кризових ситуаціях [41].

– Обговорення: як знання з прав людини допомагають уникати конфліктів між законом, мораллю та професійним обов’язком [2; 3; 30].

– Індивідуальне завдання: коротке есе «Що для мене означає гідність пілота?» (5–7 речень) [24; 41].

– Підбиття підсумків: визначення ролі прав людини в авіаційній безпеці, висновок про значення етичної культури для збереження довіри суспільства до професії [41].

Етапи реалізації навчального модуля з теми “Права людини” у процесі викладання дисципліни “Правознавство” наведено на Рис. 3.1 [41].

Таким чином, навчальний модуль “Права людини (на прикладі фільму Sully)” інтегрує лекційний, візуальний і практико-аналітичний формати роботи [41].

Його реалізація дозволяє студентам не лише засвоїти теоретичні основи міжнародного та національного права у сфері прав людини, а й осмислити їх через призму реального професійного вибору, відповідальності та гідності фахівця цивільної авіації [1; 2; 3; 30; 40].

До форм організації навчання належать: міні-лекції, семінари-дискусії, кінолекторії, круглі столи, мультимедійні презентації, дебати, аналітичні звіти та рефлексивні щоденники студентів [24; 41].

Засобами навчання виступають мультимедійні ресурси, платформа Moodle або Google Classroom для онлайн-тестування, база даних HUDOC [17], відеофрагменти з авіаційної практики, регламенти ЄС і документи ІКАО [30; 40].

Етапи реалізації навчального модуля з теми «Права людини» у процесі викладання дисципліни «Правознавство»

1. Лекційно-ознайомчий етап (1 година)

Мета — сформувати первинне розуміння значення прав людини у професійній діяльності авіаційних фахівців.

Зміст: ознайомлення з основними міжнародними й національними документами (ООН, Рада Європи, ЄС, ІКАО, Конституція України), визначення прав, що можуть бути порушені або захищені у сфері авіації.

Результат — усвідомлення ролі прав людини як складової професійної відповідальності.

2. Аналітичний етап (2 година)

Мета — розвинути здатність застосовувати правові знання через аналіз реальної ситуації.

Зміст: обговорення фільму “Sully”, виявлення правових і етичних дилем, аналіз дотримання принципів презумпції невинуватості, гідності, професійної автономії, відповідності стандартам ІКАО.

Результат — розвиток навичок правового аналізу та аргументованого висловлення позиції.

3. Інтерактивно-дискусійний етап (3 година)

Мета — формування комунікативних і командних компетентностей.

Зміст: метод «дискусійної панелі» з розподілом ролей (екіпаж, комісія ІКАО, юристи, журналісти, спостерігачі); колективний аналіз ситуації, визначення порушених прав, обґрунтування рішень.

Результат — уміння працювати в команді, дискутувати та приймати зважені рішення.

4. Рефлексивно-проєктний етап (4 година)

Мета — закріпити ціннісно-мотиваційний компонент навчання.

Зміст: колективне створення «Декларації професійної гідності працівника цивільної авіації», обговорення морально-правових конфліктів, написання короткого есе «Що для мене означає гідність пілота?».

Результат — усвідомлення значення етичної культури й прав людини для безпеки польотів і довіри суспільства до професії.

Рис. 3.1. Етапи реалізації навчального модуля з теми «Права людини» у процесі викладання дисципліни «Правознавство»

Авторський метод: “Фільм як джерело правової рефлексії.”

Запропонований метод поєднує принципи візуальної педагогіки та правознавчої дидактики [24; 41], базуючись на твердженні, що знання стають переконаннями лише тоді, коли студент емоційно проживає ситуацію.

Використання фільмів, знятих на реальних подіях, створює унікальний простір для формування ціннісно-мотиваційного компоненту правової культури.

Студент не просто читає статті Декларації чи Конвенції, а бачить, як порушення прав людини відображається у долях конкретних людей, у діях пілотів, журналістів, громадських діячів [2; 3].

Таким чином, фільм стає педагогічним кейсом, у якому правові, етичні та професійні аспекти злиті в одну реальність [41].

Педагогічна логіка цього методу ґрунтується на трьох етапах:

- Візуальне сприйняття — перегляд фільму з фокусом на правовому конфлікті [41];
- Критичне осмислення — колективне обговорення, співвіднесення подій із нормами права [41];
- Рефлексія та трансфер — формулювання власної позиції, застосування принципів у професійному контексті [24; 41].

Такий підхід резонує з концепцією навчання через досвід (experiential learning) Д. Колба, що поєднує емоційне залучення та аналітичне мислення [24].

У контексті авіаційної освіти він також узгоджується з моделлю scenario-based training, яку використовують ІКАО і FAA для розвитку рішень у стресових ситуаціях [30; 36; 40].

Очікувані результати впровадження модуля. Реалізація пілотного модуля дозволяє очікувати досягнення таких результатів:

Когнітивний рівень: студенти знають основні міжнародно-правові акти у сфері прав людини; розуміють юридичну відповідальність у професійній діяльності [1; 2; 3; 30; 33; 39; 40].

Ціннісно-мотиваційний рівень: формується усвідомлення важливості прав людини для професійної етики авіатора; підвищується зацікавленість у предметі [24; 41].

Діяльнісний рівень: здатність аналізувати реальні ситуації, ухвалювати рішення відповідно до норм права, аргументовано відстоювати позицію [41].

Комунікативний рівень: розвиток навичок публічного виступу, ведення аргументованої дискусії, командної роботи [37; 41].

Усі ці результати підлягають подальшій частковій експериментальній перевірці (розділ 3.2), де буде проаналізовано зміни рівня сформованості правової культури студентів контрольної та експериментальної груп [41].

Система оцінювання навчальних досягнень.

Оцінювання здійснюється за трирівневою шкалою:

- репродуктивний рівень — студент відтворює правові норми, але не застосовує їх у ситуаціях [41];
- аналітичний рівень — студент розпізнає порушення прав людини у кіноматеріалі, аргументує позицію [37; 41];
- креативно-ціннісний рівень — студент здатний самостійно створити проєкт, презентацію або документ, який пропонує правове рішення [24; 41].

Для підсумкового контролю застосовуються тести, есе, групові презентації та самооцінювання [41].

У Moodle передбачено розділ «Кінокейс», де студент залишає коротку рефлексію після кожного фільму (3–5 речень) [37].

Інноваційність та педагогічна доцільність.

Запропонований модуль має інноваційний характер, оскільки:

- вперше в межах курсу «Правознавство» у ЗВО авіаційного профілю системно реалізовано метод кінопедагогіки [24; 41];
- поєднано академічне вивчення правових норм із емоційно-ціннісним осмисленням через фільм [24; 41];
- забезпечено інтердисциплінарну інтеграцію права, психології, етики, комунікації та авіаційних технологій [41];

– створено умови для формування у студентів внутрішньої правової позиції, а не лише теоретичних знань [24; 41].

Цей підхід не суперечить класичним педагогічним концепціям українських учених С. О. Сисоєвої [24], Н. М. Дичківської [25] та О. І. Пометун [12], а розвиває їх, пропонуючи новий формат занурення — «візуальний досвід права» [41].

За своєю природою кінематограф — це своєрідне «соціальне дзеркало», у якому студенти бачать відображення правових і моральних дилем, подібних до тих, що вони зустрінуть у професійній діяльності [41].

У цьому полягає педагогічна цінність методу — він формує не лише знання, а й відповідальність за їх застосування [24; 41].

Розроблений навчальний модуль з теми “Права людини” став пілотним елементом авторської методики викладання дисципліни “Правознавство” у ЗВО цивільної авіації, що поєднує знанняву, емоційно-ціннісну та діяльнісну складові правової освіти [41].

Інтеграція методу кінопедагогіки у викладання сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, розвитку емпатії, критичного мислення, етичної рефлексії та формуванню правової позиції студентів [24; 41].

Педагогічна цінність модуля полягає в тому, що він забезпечує не лише оволодіння знаннями, а й розвиток відповідальності за їх практичне застосування у професійних ситуаціях авіаційної діяльності [33; 41].

3.2. Організація та проведення часткового педагогічного експерименту

Експериментальна перевірка авторської методики викладання дисципліни “Правознавство” у професійній підготовці фахівців цивільної авіації здійснювалася під час магістерського педагогічного стажування в Інституті цивільної авіації Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (вересень–жовтень 2025 року) [8; 11; 15; 36; 41].

Вибір саме формату часткового експерименту зумовлений тим, що метою дослідження було не повне переосмислення змісту навчальної дисципліни, а перевірка ефективності розробленої теми-модуля «Права людини» у структурі курсу «Правознавство».

Такий формат дозволив оцінити реальну динаміку змін у пізнавальній активності студентів і рівні сформованості правової культури за короткий, але змістовно насичений період [8; 11; 41].

Особливістю експерименту було його проведення в дистанційному середовищі Zoom, що відповідало сучасним умовам функціонування вищої освіти, а також моделювало реальні умови професійного спілкування майбутніх авіаційних фахівців, які часто працюють у віртуальних середовищах, здійснюють онлайн-брифінги та проходять електронні тренінги [36; 37; 40].

Мета експерименту — частково перевірити ефективність авторської методики викладання дисципліни «Правознавство» на прикладі теми «Права людини» як складової професійної підготовки фахівців цивільної авіації в умовах дистанційного навчання [11; 15; 25; 41].

Гіпотеза експерименту полягала в припущенні, що якщо під час вивчення дисципліни «Правознавство» застосовувати практико-орієнтовану, інтерактивну й візуально-дискусійну методику, побудовану на аналізі реальних кейсів і фільмів, то рівень сформованості правової культури, пізнавальної мотивації та здатності студентів застосовувати правові знання у професійних ситуаціях істотно зросте [12; 15; 24; 25; 41].

Завдання експерименту. Визначити вихідний рівень правової обізнаності та ставлення студентів до проблематики прав людини в авіаційній діяльності [6; 9]; упровадити навчальний модуль «Права людини» у дистанційному форматі Zoom із використанням інтерактивних і візуальних методів [12; 15; 37]; здійснити педагогічне спостереження, анкетування та тестування учасників експериментальної і контрольної груп [8; 11]; провести якісний і кількісний аналіз отриманих результатів [39; 40]; сформулювати висновки щодо ефективності

авторської методики та доцільності її подальшого впровадження в освітній процес закладів вищої освіти авіаційного профілю [36; 41].

Організація експерименту. Експеримент відбувався у три етапи: констатувальний, формувальний і контрольно - узагальнювальний, які зображені на рис. 3.2 «Етапи часткового педагогічного експерименту».

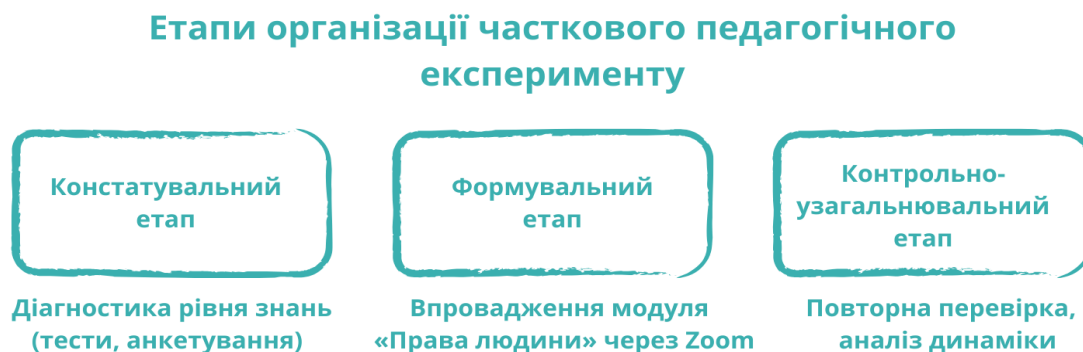

Рис. 3.2. Етапи організації часткового педагогічного експерименту

1. Констатувальний етап. Перший етап мав на меті з'ясувати вихідний рівень знань і ціннісних орієнтацій студентів. У дослідженні брали участь 42 студенти авіаційних спеціальностей Інституту цивільної авіації.

Вони були розподілені на дві групи: контрольну (21 особа) — навчалася за традиційною лекційно-семінарською системою [11; 27]; експериментальну (21 особа) — навчалася за авторською методикою [12; 15; 25; 41].

Для визначення вихідних показників було використано комплекс діагностичних методик: онлайн-тестування у Google-формах (10 запитань із теми «Права людини») [6; 9; 13]; анкетування, спрямоване на виявлення ставлення студентів до правознавчих дисциплін, інтересу до прав людини, розуміння їхньої ролі в авіації [8; 15; 36]; коротке письмове завдання «Які права людини найчастіше можуть бути порушені в авіаційній сфері?» [2; 3; 28; 29; 30]; спостереження під час першого Zoom-заняття (оцінювалися активність, готовність до обговорення, логіка аргументації) [12; 15; 36].

За результатами діагностики більшість студентів показали середній рівень правових знань (45–50 %), низьку мотивацію до самоосвіти й невиражене

розуміння практичного значення теми [6; 8; 9]. Це підтвердило необхідність розроблення більш практичної, візуальної та інтерактивної методики [24; 25; 41].

2. Формувальний етап. На цьому етапі відбулося впровадження розробленої методики. Упродовж двох тижнів (4 академічні години) проведено цикл онлайн-занять через платформу Zoom із використанням мультимедійних матеріалів, кінофрагментів, візуальних схем і групової роботи в Breakout Rooms [12; 15; 25; 36; 37].

Структура навчального модуля «Права людини» складається з наступних етапів.

Вступна лекційна частина (1 година). Викладач коротко представив тему «Права людини як основа безпеки та професійної відповідальності в цивільній авіації». Було використано презентацію з ключовими міжнародними документами: Загальна декларація прав людини (ООН, 1948) [2]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 1950) [3]; Конституція України [1]; Регламент ЄС № 261/2004 про права пасажирів [28]; Регламент № 1107/2006 про права осіб з інвалідністю [29]; Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію [30].

Студенти обговорювали, які саме права можуть бути порушені в реальних авіаційних ситуаціях [6; 9; 28; 29].

Практико-візуальна частина (2 години). Центральним елементом було обговорення художнього фільму «Sully» («Чудо на Гудзоні», 2016). Перед переглядом фрагментів студенти отримали аналітичне завдання: визначити, які рішення команди пілотів мали правовий, а які – морально-етичний характер [10; 24; 25]; знайти приклади дотримання або порушення прав людини (пасажирів, екіпажу, комісії) [2; 3; 30; 33].

Після перегляду в Zoom було проведено групову дискусію «Честь і право: межі професійного рішення», де кожна група представляла власну позицію [12; 15; 41].

Обговорення здійснювалося у форматі breakout-кімнат: студенти самостійно обирали ролі (пілот, експерт, представник компанії, журналіст, юрист) і формулювали висновки від імені своєї сторони [25; 36; 37].

Інтерактивно-рефлексивна частина (1 година). Проведено рольову гру «Комісія з розслідування авіаційного інциденту», у якій студенти застосовували знання правових норм і процедури відповідальності [12; 15; 33; 36].

Після гри кожен учасник заповнив коротку анкету з рефлексією («Що я відчував під час прийняття рішення?», «Які моральні дилеми виникли?») [24; 25].

Завершальним завданням було есе «Як я розумію професійну відповідальність пілота перед людиною» (до 1 сторінки) [6; 8; 9].

Викладач (автор методики) виконував роль модератора, фасилітатора й спостерігача [11; 41].

Упродовж усіх занять фіксувалися: кількість студентів, які брали участь у дискусії; аргументованість і правова коректність висловлювань; прояви емпатії, толерантності, уміння співпрацювати; використання правових термінів і посилань на документи [10; 12; 15; 25].

Важливо, що дистанційний формат не знизив активності студентів, а навпаки — створив комфортне середовище для відкритого висловлення думок. Багато хто виявив більшу впевненість саме під час роботи онлайн, що підтверджує педагогічний потенціал Zoom-платформи у формуванні комунікативних та правових компетентностей [12; 15; 36; 37; 40].

3. Контрольно - узагальнювальний етап. Метою заключного етапу було порівняння результатів контрольної та експериментальної груп [8; 11; 41].

Для цього було проведено: повторне тестування (10 запитань за змістом теми «Права людини») [6; 9; 13]; повторну Google-анкету з тими самими критеріями, що й на початку [8; 15]; самооцінку студентів щодо рівня власного розуміння теми та її значення для майбутньої професії [24; 25]; експертну оцінку активності й аргументації під час фінальної дискусії [11; 36; 40]. Додатково враховано результати спостереження за роботою студентів у малих групах та їх умінням застосовувати правові знання у змодельованих ситуаціях. Завершальним

елементом став аналіз рефлексивних коментарів студентів, які відображали їхнє ставлення до тематики прав людини та усвідомлення її професійної значущості.

Критерії оцінювання наведені на рис. 3.3 «Критерії та показники оцінювання результатів експерименту».

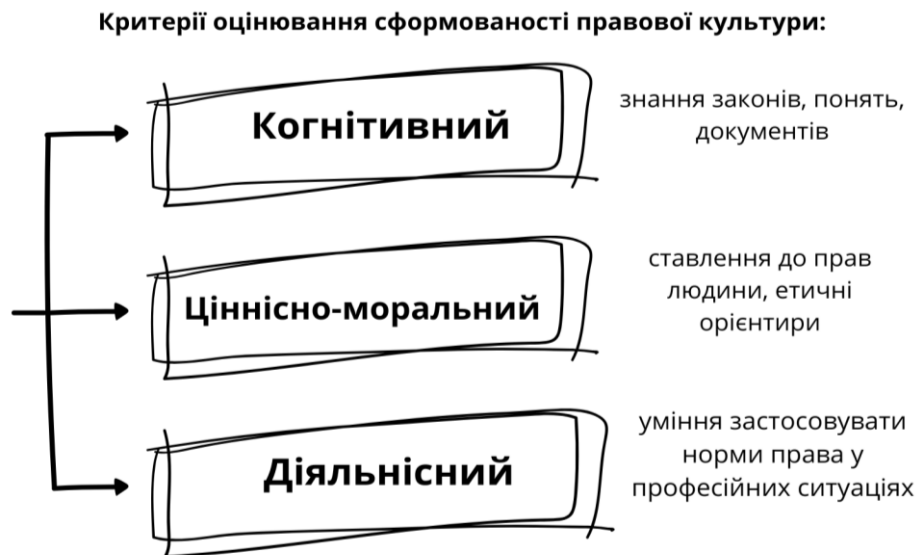

Рис. 3.3. Критерії та показники оцінювання результатів експерименту

Когнітивний критерій — знання міжнародних і національних документів, розуміння понять «гідність», «відповідальність», «правова культура».

Ціннісно - моральний критерій — ставлення до прав людини як до професійної цінності, готовність діяти етично.

У результаті обробки даних було встановлено, що: у контрольній групі значних змін не відбулося (високий рівень зріс лише з 29 % до 36 %); у експериментальній групі спостерігалася помітна позитивна динаміка: високий рівень підвищився з 28 % до 61 %; середній — знизився з 44 % до 33 %; низький — скоротився з 28 % до 6 %.

Діяльнісний критерій — уміння застосовувати правові знання у змодельованих ситуаціях, аргументувати рішення.

Рівні сформованості: високий, середній, низький.

Крім кількісних показників, виявлено якісні зміни: студенти стали активніше долучатися до обговорень, наводили приклади з авіаційної практики, використовували англійські юридичні терміни (liability, passenger rights,

investigation board), демонстрували розуміння балансу між правом і моральною відповідальністю [10; 12; 15; 36; 37; 41].

Динаміка рівнів сформованості правової культури студентів за результатами експерименту наведена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Динаміка рівнів сформованості правової культури студентів за результатами експерименту

Рівень сформованості	Контрольна група (до)	Контрольна група (після)	Експериментальна група (до)	Експериментальна група (після)
Високий	29 %	36 %	28 %	61 %
Середній	47 %	44 %	44 %	33 %
Низький	24 %	20 %	28 %	6 %

У відгуках, поданих наприкінці модуля, більшість студентів зазначили, що такий формат занять «змушує мислити», «наближає теорію до реальності», «допомагає побачити себе у професійній ролі» [8; 15; 24; 25].

Організаційно-методичні особливості експерименту.

Дистанційність — Zoom-платформа дозволила поєднати відеоперегляд, чат-дискусії, роботу в групах, інтерактивне тестування (Mentimeter, Google Forms) [12; 15; 36; 40].

Інтерактивність — рольові ігри, віртуальні судові засідання, елементи дебатов [12; 15; 41].

Візуалізація — використання презентацій, схем, уривків із фільмів, що створювали «візуальний досвід права» [25; 37; 40].

Професійна спрямованість — усі ситуації були наближені до діяльності екіпажу, диспетчерів, персоналу авіакомпаній [33; 36; 37].

Рефлексивність — кожне заняття завершувалося коротким анкетуванням і самооцінкою студентів, що формувало здатність до критичного осмислення власних дій [24; 25; 41].

Частковий педагогічний експеримент підтвердив ефективність авторської методики викладання теми «Права людини» у курсі «Правознавство» для студентів авіаційних спеціальностей [8; 11; 15; 36].

Дистанційний формат Zoom не лише не зменшив, а й підвищив рівень залученості студентів до обговорення, створив атмосферу партнерської взаємодії [12; 15; 37; 40].

Інтерактивні методи (дискусія, рольова гра, кейс-аналіз фільму «Sully») сприяли розвитку критичного мислення, формуванню правової культури та етичної відповідальності [10; 12; 15; 25; 41].

Позитивна динаміка показників у когнітивному, ціннісному та діяльнісному компонентах свідчить про доцільність подальшого впровадження методики в освітній процес Інституту цивільної авіації [8; 11; 36; 40].

3.3. Критерії, показники та аналіз результатів: динаміка засвоєння теми «Права людини» студентами

Метою даного етапу експерименту було визначити ефективність розробленої методики викладання теми «Права людини» у курсі «Правознавство» та виявити динаміку сформованості правової культури студентів авіаційних спеціальностей після її впровадження. Основним завданням стало порівняння результатів навчальної діяльності студентів контрольної та експериментальної груп за розробленими критеріями та показниками.

Експериментальна перевірка проводилася у три етапи: констатувальний — визначення початкового рівня знань, умінь і ціннісних орієнтацій студентів [6; 8; 13]; формувальний — впровадження навчального модуля «Права людини» із застосуванням інтерактивних і візуально-комунікативних методів (дискусій, правових кейсів, фільму «Sully» / «Чудо на Гудзоні»); контрольно-узагальнювальний — повторне оцінювання рівня сформованості правової культури та аналіз динаміки результатів.

Критерії та показники оцінювання. Для оцінювання результативності формувального експерименту використано три взаємопов'язані критерії, що відображають структурні компоненти правової культури студента (за С. О. Сисоєвою [24], Н. М. Дичківською [25], О. І. Пошетун [12]):

Когнітивний критерій — рівень знань студентів про сутність прав людини, основні міжнародні документи [2]; [3]; [1]; [39]; [40]. Показники: обсяг і системність знань, здатність до логічного аналізу та узагальнення інформації.

Ціннісно-моральний критерій — сформованість особистісного ставлення до прав людини, розуміння їх значення у професійній діяльності, здатність робити морально виважені рішення.

Показники: етична рефлексія, гуманістична спрямованість мислення, готовність діяти згідно з принципами гідності та відповідальності.

Діяльнісний критерій — уміння застосовувати правові знання у практичних ситуаціях, аргументувати позицію, працювати у команді, брати участь у рольових симуляціях.

Показники: активність під час обговорень, самостійність суджень, коректність аргументації, професійна комунікація.

За кожним критерієм визначено три рівні сформованості: високий — студент володіє системними знаннями, здатний до самостійного аналізу та правового обґрунтування [10; 11; 41]; середній — демонструє часткову цілісність знань, потребує допомоги викладача [8; 11]; низький — має фрагментарні знання, не виявляє стійкої мотивації до вивчення теми [8; 9; 15].

Загальна структура критеріїв і показників подана на Рис. 3.2.1 [25; 41].

Організація оцінювання. На констатувальному етапі проведено первинне тестування (10 запитань за змістом теми «Права людини»), анкетування для визначення мотивації та самооцінки студентів, а також педагогічне спостереження.

Під час формувального етапу застосовано такі методи: аналіз авіаційних кейсів (порушення прав пасажирів, дискримінація, професійна відповідальність екіпажу); дискусії на основі фільму «Sully», де студенти оцінювали дії пілота з точки зору етики, права та безпеки; рольові ігри типу “Комісія з розслідування інциденту”; рефлексивні есе «Що для мене означає професійна честь і гідність».

Контрольно - узагальнювальний етап передбачав повторне тестування, самооцінку студентів, а також експертне оцінювання активності під час занять [8; 11; 15; 36; 40].

Аналіз динаміки результатів. Отримані результати узагальнено в таблиці 3.2. аналіз таблиці показує, що у контрольній групі відмінності між результатами до і після навчання мінімальні. Підвищення рівня сформованості правової культури становить лише 7 % [8; 9].

Натомість в експериментальній групі спостерігається суттєва позитивна динаміка: кількість студентів із високим рівнем зросла на 33 %, а з низьким рівнем — зменшилася більш ніж у чотири рази [15; 25; 36; 40].

Усі отримані результати зображені на рис. 3.4 «Динаміка сформованості правової культури студентів (тема “Права людини”)» [11; 25; 41].

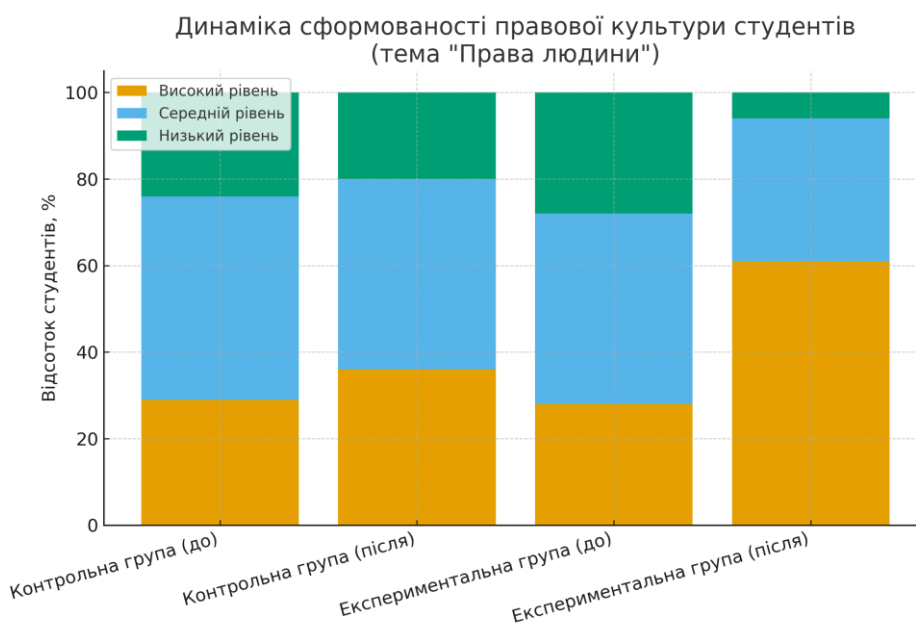

Рис. 3.4. Динаміка сформованості правової культури студентів (тема «Права людини»)

Якісний аналіз результатів. Рефлексивні анкети та спостереження викладачів засвідчили позитивні зміни у мотивації студентів експериментальної групи. Вони активніше брали участь у дискусіях, використовували приклади з авіаційної практики, демонстрували розуміння зв'язку між правом, етикою та професійною відповідальністю [6; 8; 10; 12; 15; 36; 41].

Більшість студентів зазначили, що заняття за новою методикою «допомагають мислити як фахівець», «показують, як право працює у реальних ситуаціях», «роблять тему живою і практичною» [8; 15; 24; 25].

Це свідчить про формування ціннісно-мотиваційного компонента правової культури [6; 9; 24; 25; 41].

У порівнянні з традиційною системою, методика візуально-комунікативного навчання сприяла інтерналізації знань, тобто їх глибокому особистісному засвоєнню [12; 24; 25; 36; 38]. Це відповідає висновкам українських і зарубіжних педагогів [24 ;25; 12; 36; 38], які доводять ефективність інтерактивних методів у розвитку правової компетентності студентів.

Критерії та показники оцінювання правової культури студентів дозволили здійснити системний аналіз ефективності методики викладання теми «Права людини» [8; 11; 41]. Виявлено позитивну динаміку показників у експериментальній групі: високий рівень сформованості зріс із 28 % до 61 %, низький знизився до 6 % [8; 15; 36; 40]. Методика інтерактивного, візуального та ціннісно орієнтованого навчання сприяла розвитку когнітивного, ціннісно-морального та діяльнісного компонентів правової культури [12; 24; 25; 37; 41]. Отримані результати підтверджують ефективність запропонованої моделі та доцільність її подальшого використання у підготовці фахівців цивільної авіації [8; 11; 36; 40; 41].

3.4. Методичні рекомендації для викладачів щодо удосконалення викладання дисципліни «Правознавство» у технічних ЗВО

Проведене дослідження засвідчило, що підвищення ефективності викладання дисципліни «Правознавство» у технічних закладах вищої освіти, зокрема у ЗВО авіаційного профілю, можливе лише за умови поєднання компетентнісного, практико-орієнтованого, інтерактивного, особистісно орієнтованого та інтегративного підходів [12; 24; 25; 27]. Викладання правознавства у сучасних умовах повинно спиратися не лише на передавання

знань, а й на формування в студентів професійно значущих умінь, ціннісних орієнтацій і правової культури, що відповідає міжнародним стандартам і вимогам до фахівців технічних спеціальностей [15; 16; 35].

Передусім важливо формувати в студентів мотивацію до вивчення правознавства як дисципліни, безпосередньо пов'язаної з їхньою майбутньою професійною діяльністю. Для цього доцільно використовувати приклади реальних ситуацій із практики цивільної авіації, коли порушення правових норм призводило до професійних або етичних наслідків. Такі ситуації допомагають студентам усвідомити значення правових знань у забезпеченні безпеки польотів і відповідальності екіпажу, підвищують емоційну залученість і створюють контекст особистої відповідальності за прийняті рішення [36; 37].

Ефективним напрямом удосконалення є інтеграція міжнародного правового контексту у зміст курсу. Викладачам слід системно включати до навчальних матеріалів документи, що регламентують діяльність у сфері цивільної авіації: Чиказьку конвенцію (ICAO, 1944) [30], Регламенти ЄС №261/2004 і №1107/2006 [39; 40], норми Загального регламенту захисту даних (GDPR) [42], а також рішення Європейського суду з прав людини, доступні через базу HUDOC [17]. Робота з такими документами дозволяє студентам застосовувати правові знання у глобальному середовищі, розуміти взаємозв'язок між національним і міжнародним правом, розвиває критичне мислення та правову рефлексію [6; 7; 8].

Удосконалення методики викладання неможливе без активного використання інтерактивних технологій. Дискусії, дебати, рольові ігри, моделювання судових процесів, метод «case study» або аналіз художніх і документальних фільмів із правознавчою тематикою створюють динамічне освітнє середовище, у якому студенти не лише засвоюють норми, а й вчаться їх застосовувати. Особливо ефективним виявився метод кінопедагогіки, рекомендований сучасними педагогами як інструмент розвитку емпатії, етичного мислення та комунікаційних умінь [12; 25; 41]. Перегляд і аналіз фільмів, таких як «Sully» («Чудо на Гудзоні»), допомагає студентам осмислювати питання професійної етики, прав людини, відповідальності екіпажу й прийняття рішень у

кризових умовах. Візуальні засоби підсилюють емоційно - ціннісний компонент навчання й сприяють глибшому засвоєнню матеріалу [15; 36].

З метою систематизації змісту курсу доцільно застосовувати модульну структуру навчання, яка відповідає рекомендаціям EdCamp Ukraine [15] та Ради Європи [16]. Кожен модуль має відображати певний аспект правової освіти – від основ прав людини до питань професійної відповідальності, етики й безпеки. Такий підхід забезпечує логічну послідовність засвоєння матеріалу, а також дозволяє поєднувати лекційні, практичні та інтерактивні форми роботи. У межах модулів варто використовувати різнорівневі завдання, аналітичні есе, міні-проекти та обговорення професійних кейсів.

Особливого значення набуває використання цифрових технологій у навчальному процесі. Викладачам рекомендовано створювати електронні збірники кейсів, онлайн-тести, інтерактивні презентації та методичні посібники, адаптовані до технічних спеціальностей. Дистанційні платформи (Moodle, Google Classroom, Zoom) можуть бути ефективними засобами організації дискусій, онлайн-дебатів і правових симуляцій [38]. Такий формат сприяє формуванню цифрової компетентності студентів і водночас розширює можливості для індивідуалізації навчання.

Важливою умовою удосконалення викладання правознавства є забезпечення міждисциплінарних зв'язків. Правові знання мають інтегруватися з іншими дисциплінами технічного профілю – «Безпека польотів», «Психологія діяльності екіпажу», «Етика професійного спілкування». Це дозволяє формувати цілісне бачення професійних ситуацій, у яких юридичні, технічні та етичні аспекти тісно переплетені [27; 40].

Система оцінювання результатів навчання також потребує оновлення. Вона має охоплювати не лише знання нормативно-правових актів, а й здатність студентів аргументувати позицію, застосовувати правові норми в конкретних ситуаціях, демонструвати ціннісне ставлення до прав людини. Доцільним є використання критеріїв оцінювання, рубрик, самооцінювання, портфоліо або

рефлексивних звітів, що відображають динаміку професійного й особистісного розвитку [24; 25].

Не менш важливим чинником є безперервний професійний розвиток викладачів. Підвищення кваліфікації через участь у програмах EdCamp Ukraine, Erasmus+, тренінгах Ради Європи або ICAO сприяє впровадженню інноваційних педагогічних практик, розширенню методичного інструментарію та підвищенню якості викладання правознавчих дисциплін у технічних закладах [16; 30].

Викладання правознавства має виходити за межі аудиторії та перетворюватися на елемент загальної культури освітнього середовища. Проведення тижнів права, студентських дебатів, конкурсів есе, інтерактивних виставок, створення правових клубів або ініціативних груп сприяє формуванню правосвідомості не лише студентів, а й викладачів, зміцнюючи культуру поваги до закону й людської гідності [15; 41].

Упровадження зазначених рекомендацій дозволяє перетворити курс «Правознавство» з формальної дисципліни на динамічний простір розвитку особистості, критичного мислення та професійної етики. Такий підхід забезпечує формування у студентів цілісної правової культури, готовності діяти відповідно до принципів права, безпеки й гуманізму, що є необхідною передумовою ефективної професійної діяльності у сфері технічних наук і цивільної авіації [6; 7; 8; 15; 16; 24; 25; 27; 35–42].

Висновки до розділу 3

1. Часткова експериментальна перевірка авторської методики викладання дисципліни «Правознавство» на прикладі теми «Права людини» засвідчила її ефективність у формуванні правової культури студентів авіаційних спеціальностей. Реалізація навчального модуля, побудованого на принципах компетентнісного, практико-орієнтованого, інтерактивного та особистісно орієнтованого підходів, забезпечила глибоке засвоєння знань, розвиток ціннісно-мотиваційної сфери та здатність студентів застосовувати правові норми у професійних контекстах цивільної авіації.

2.Зміст модуля «Права людини» побудований на поєднанні правових, етичних і психологічних компонентів, що сприяло осмисленню студентами не лише нормативних положень, а й моральної відповідальності фахівця за дотримання принципів гідності, справедливості та безпеки. Використання методу «фільм як джерело правової рефлексії» (зокрема, на прикладі стрічки «Sully») дало змогу створити ситуацію емоційного залучення, розвинути навички критичного мислення, аналітичного порівняння та морально-правової оцінки подій. У такий спосіб кінопедагогіка виступила ефективним інструментом інтеграції права, етики й професійної культури.

3.Результати педагогічного експерименту показали позитивну динаміку у всіх трьох компонентах сформованості правової культури — когнітивному, ціннісному та діяльнісному. У експериментальній групі частка студентів із високим рівнем сформованості зросла з 28 % до 61 %, тоді як показник низького рівня знизився до 6 %. Це свідчить про підвищення рівня знань про міжнародні та національні правові норми, зростання емпатії, правосвідомості, а також уміння діяти в межах правових стандартів у професійних ситуаціях авіаційної діяльності.

4.Методика продемонструвала ефективність завдяки комплексному застосуванню різних форм навчання — міні-лекцій, семінарів-дискусій, рольових ігор, дебатів, мультимедійних презентацій та рефлексивних завдань. Важливим чинником успіху стала система формувального оцінювання, що дозволяла відстежувати поступ студентів за когнітивними, ціннісними та поведінковими критеріями й своєчасно коригувати освітній процес.

5.Загалом проведене дослідження довело, що поєднання правознавчої дидактики з методами візуальної педагогіки сприяє не лише засвоєнню теоретичного матеріалу, а й вихованню професійної відповідальності, етичної чутливості та здатності майбутніх фахівців цивільної авіації діяти відповідно до принципів прав людини. Отримані результати підтвердили доцільність подальшого впровадження авторської методики у навчальний процес Інституту цивільної авіації та її можливу адаптацію для інших технічних закладів вищої освіти.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі розроблено, теоретично обґрунтовано та частково експериментально перевірено методику викладання дисципліни «Правознавство» у процесі професійної підготовки фахівців цивільної авіації (на прикладі теми «Права людини»). Проведене дослідження дало змогу визначити педагогічні засади оновлення змісту та форм навчання, спрямованих на формування правової культури, професійної відповідальності й етичної свідомості майбутніх авіаційних спеціалістів.

Аналіз наукових джерел і нормативних документів довів, що правова підготовка у закладах вищої освіти має виходити за межі формального вивчення законодавства й орієнтуватися на компетентнісний, практико - орієнтований і ціннісно - мотиваційний виміри освіти. У межах цих підходів правознавство виконує інтегративну функцію — поєднує правові знання з формуванням етичної культури, правосвідомості, соціальної відповідальності та здатності діяти відповідно до міжнародних стандартів безпеки й прав людини (ICAO, EASA, ЄКПЛ, GDPR, Регламенти ЄС № 261/2004, № 1107/2006).

Проведений аналіз програм і методичних матеріалів у технічних ЗВО показав, що, попри наявність теми «Права людини» у силабусах, її зміст часто залишається декларативним і не пов'язується з авіаційними професійними контекстами. Виявлено недостатню кількість практичних завдань, що відображають реальні ситуації професійної діяльності — конфлікти прав пасажирів, етичні дилеми екіпажу, захист персональних даних тощо. Це зумовило необхідність створення авторської методики, яка б поєднувала юридичну точність і педагогічну гнучкість.

Розроблений навчальний модуль «Права людини» став центральним елементом авторської методики. Його структура охоплює когнітивний, ціннісно - етичний і діяльнісний компоненти, а методичний інструментарій включає інтерактивні лекції, семінари - дискусії, рольові ігри, кінопедагогіку (зокрема, аналіз фільму «Sully»), проектну діяльність і рефлексивні завдання. Така система

сприяє не лише засвоєнню норм міжнародного права, а й розвитку емпатії, здатності до морально-правової оцінки ситуацій, формуванню активної громадянської позиції.

Часткова експериментальна перевірка методики під час педагогічного стажування підтвердила її результативність. У студентів експериментальної групи спостерігалось зростання рівня сформованості правової культури за всіма критеріями: знаннями, цінностями, поведінковими навичками. Підвищився інтерес до правових тем, здатність аналізувати реальні професійні кейси, зросла готовність дотримуватися принципів справедливості, гідності й професійної етики в роботі. Отримані результати підтверджують доцільність упровадження інтегрованих форм навчання з опорою на аудіовізуальні матеріали, цифрові платформи й кейсові технології.

Удосконалення викладання дисципліни «Правознавство» у технічних закладах вищої освіти потребує системного підходу: модернізації програм, створення авторських курсів, розроблення мультимедійних модулів і впровадження педагогічних інновацій — «правового театру», симуляцій авіаційних ситуацій, дебатів, інтерактивних виставок, тижнів права. Це сприятиме не лише засвоєнню теоретичних знань, а й формуванню соціальної зрілості, правомірної поведінки й професійної гідності.

Отже, результати дослідження довели, що оновлена методика викладання правознавства, зорієнтована на компетентнісний, гуманістичний і міждисциплінарний підходи, є ефективним засобом формування правової культури майбутніх фахівців цивільної авіації. Перспективу подальших наукових пошуків становить розроблення цифрового інтерактивного курсу «Право в авіаційній діяльності», створення симуляційного «правового кабінету» в онлайн-середовищі Moodle, а також розширення досліджень із застосування методів кінопедагогіки в технічній освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (в редакції 2020 року). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загальна Декларація прав людини / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. — К., 1948. — Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/ukrainian-ukrayinska>
3. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (в редакції 2021 року) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Domaradzki S., Khvostova M., Pupovac D. Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse // Human Rights Review. — 2019. — Vol. 20. — P. 423–443. — DOI: 10.1007/s12142-019-00565-x. Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12142-019-00565-x>
5. Дідух Х. Сучасні теоретико-правові підходи до розуміння прав людини // Науковий вісник НУ «Львівська політехніка». – 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://science.lpnu.ua>
6. Пильгун Н.М. Права людини як фундаментальна цінність сучасного суспільства // Юридичний вісник. – 2021. – № 4. – С. 15–22.
7. Савенко М.Д. Національна система правового захисту людини в Україні : монографія. – К. : Видавництво КНУ, 2019. – 256 с.
8. Савенко М.Д. Формування правової культури студентів у процесі вивчення правознавчих дисциплін // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2020. – № 4. – С. 115–122.
9. Прієшкіна О.В. Права людини в Україні: фактори впливу та реалізації // Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. – 2019. – Т. 24. – № 2. – С. 33–40.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. – Х. : Право, 2020. – 768 с.
11. Яковюк І.В. Методика викладання правознавства у вищій школі : навчально-методичний посібник. – К. : Ліра-К, 2021. – 192 с.
12. Пометун О.І. Інтерактивні методи навчання : навчально-методичний посібник. – К. : А.С.К., 2018. – 240 с.
13. Міністерство освіти і науки України. Концепція розвитку громадянської освіти та освіти з прав людини у системі формальної освіти України. – 2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zatverdilo-koncepciyu-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-ta-osviti-z-prav-lyudini>
14. Стан та перспективи викладання прав людини у школах України : звіт / ОБСЄ, Українська Гельсінська спілка з прав людини. – 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/e/496906.pdf>
15. EdCamp Ukraine, CRISP. Культура і практика викладання прав людини : поради, вправи, симуляційні ігри. – Харків, 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nus.org.ua/2021/06/16/osvita-z-prav-lyudyny-ta-yak-uchytelyu-vidnovyty-resursnist-golovne-z-onlajn-toloky-edkempu/>
16. Рада Європи. Освіта для демократичного громадянства і прав людини : рекомендації та матеріали. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/edc/education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
17. Європейський суд з прав людини. HUDOC – база даних рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/>
18. European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation (EIUC). European Master's Programme in Human Rights and Democratisation (EMA). – Venice, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gchumanrights.org/education/european-master-s-programmes.html>

19. Columbia University. Institute for the Study of Human Rights: Education Programmes. – New York, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.humanrightscolumbia.org/education>
20. New York University (NYU Steinhardt). Students Gain Hands-on Practice in Human Rights Advocacy: International Education Course. – New York, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://steinhardt.nyu.edu/news/students-gain-hands-practice-human-rights-advocacy-international-education-course>
21. University of Arizona. M.A. in Human Rights Practice. – Tucson, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://humanrightspractice.arizona.edu/>
22. Australian Human Rights Commission. Human Rights Education Resources. – Canberra, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://humanrights.gov.au/our-work/education>
23. Finnish National Agency for Education. Human Rights Education in Finland. – Helsinki, 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/human-rights-education>
24. Сисоєва С.О. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : монографія. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 192 с.
25. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. – К. : Академвидав, 2019. – 456 с.
26. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології : навчальний посібник. – К. : Видавництво КНТ, 2020. – 320 с.
27. Кравченко Л.М. Методика викладання у вищій школі : навчально-методичний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2018. – 272 с.
28. Regulation (EC) No 261/2004 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 establishing common rules on compensation and assistance to passengers in the event of denied boarding and of cancellation or long delay of flights. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0261>

29. Regulation (EC) No 1107/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 concerning the rights of disabled persons and persons with reduced mobility when travelling by air. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1107>

30. International Civil Aviation Organization (ICAO). Annex 9 — Facilitation. – Montréal : ICAO, 2023. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.icao.int/>

31. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation, GDPR). – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://gdpr.eu>

32. Україна. Закон «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

33. International Air Transport Association (IATA). Passenger Rights and Facilitation Guidelines. – Montréal : IATA, 2023. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.iata.org/>

34. Council of Europe. Handbook on European non-discrimination law. – Strasbourg : CoE, 2022. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.echr.coe.int/>

35. Nebeska M. S. Enhancing the educational activities of law students as a prerequisite for improving their competitiveness in the labor market // ERIC Journal. – 2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1258947.pdf>

36. Wetmore M. The effects of pedagogical paradigms on aviation education // Journal of Aviation/Aerospace Education & Research. – 2013. – Vol. 22, № 1. – С. 45–56. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://commons.erau.edu/jaaer/vol22/iss1/6>

37. Michaelides-Mateou S., Thatcher S.J. Pedagogical approaches in aviation education // World Transactions on Engineering and Technology Education. – 2016. –

Vol. 14, № 2. – С. 211–216. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.wiete.com.au/journals/WTE&TE/Pages/Vol.14,%20No.2%20\(2016\)/12-Thatcher-SJ.pdf](https://www.wiete.com.au/journals/WTE&TE/Pages/Vol.14,%20No.2%20(2016)/12-Thatcher-SJ.pdf)

38. Hamilton J. S. Teaching Aviation Law at the Undergraduate Level // Journal of Aviation/Aerospace Education & Research. – 1991. – Vol. 2. – No. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://commons.erau.edu/jaaer/vol2/iss2/6>

39. Alemayehu D. An assessment of intensive weekend teaching format of aviation education: a case of aviation law // International Journal of Education and Research. – 2017. – Vol. 5, № 5. – С. 123–134. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/317149587>

40. Malmberg J., Tynjälä P. Factors that facilitate and hinder adopting a new pedagogy: a study of backseating in aviation training // Vocations and Learning. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14480220.2023.2247587>

41. Гуревич Р. С., Ковальчук В. Ю. Методика навчання правознавства (правознавча дидактика) : монографія. – Київ : Центр учбової літератури, 2018. – 312 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/327739130>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для студентів з теми «Права людини»

Інструкція. Просимо Вас чесно відповісти на запитання. У цьому опитуванні немає «правильних» чи «неправильних» відповідей. Дані будуть використані лише в узагальненому вигляді.

– Для запитань зі шкалою 1–5 обведіть або поставте ✓ навпроти обраного балу:

1 – зовсім не знаю/не згоден; 2 – скоріше не знаю/не згоден; 3 – важко сказати; 4 – скоріше знаю/згоден; 5 – дуже добре знаю/повністю згоден.

– Для запитань із відповідями «Так/Ні/Не впевнений» позначте один варіант.

– Для відкритих запитань дайте коротку письмову відповідь у відведеному місці.

Блок 1. Когнітивний (Знання основних понять і стандартів. Оцініть за шкалою 1–5).

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Я знаю, які права називають правами першого покоління (громадянські та політичні).					
2	Я орієнтуюся у правах другого покоління (економічні, соціальні та культурні).					
3	Я знаю приклади прав третього покоління (право на мир, безпечне довкілля).					
4	Можу назвати основні положення Загальної декларації прав людини ООН.					
5	Знаю ключові статті Європейської конвенції з прав людини.					
6	Розумію, як працюють механізми захисту прав людини в Україні (омбудсман, суди).					
7	Можу пояснити процедуру звернення до Європейського суду з прав людини.					
8	Знаю права пасажирів авіаційного транспорту згідно з міжнародними стандартами.					
9	Орієнтуюся в основах захисту персональних даних (GDPR, закон України).					

Блок 2. Ціннісно-мотиваційний. (Ставлення до теми, самооцінка готовності діяти. Позначте рівень згоди: 1 – зовсім не згоден, 5 – цілком згоден).

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Права людини важливі для моєї майбутньої професії.					
2	Я зацікавлений(а) у глибшому вивченні теми «Права людини».					
3	Я відчуваю себе впевнено у питаннях недискримінації в сфері авіаперевезень.					
4	Я впевнений(а), що зможу правильно діяти у конфліктній ситуації на борту з урахуванням прав пасажирів.					
5	Я готовий(а) брати участь у рольових іграх та симуляціях для відпрацювання правових ситуацій.					
6	У моєму майбутньому професійному середовищі важлива міжкультурна комунікація.					
7	Я вважаю, що навчання прав людини має бути практико-орієнтованим.					
8	Я бачу зв'язок між правами людини та безпекою польотів/роботою екіпажу.					
9	Я хотів(а) б отримати більше знань про міжнародні стандарти (ІКАО, ЄС, GDPR).					

Блок 3. Діяльнісний. (Самозвіт про вміння й попередній досвід. Вкажіть частоту або дайте коротку відповідь).

Чи доводилося Вам під час навчання розбирати реальні правові кейси?
(Так/Ні; якщо так – наведіть приклад) -----

Чи брали Ви участь у рольових іграх/симуляціях із теми прав людини?
(ніколи – 1, іноді – 3, часто – 5)

Чи користувалися Ви базою даних HUDOC або іншими електронними ресурсами для пошуку рішень ЄСПЛ? (Так/Ні)

Чи знаєте Ви алгоритм дій при скаргах пасажирів?
(Так/Ні/Не впевнений)

Чи можете Ви пояснити основні права пасажирів англійською мовою?
(Так/Ні/Частково)

Наскільки впевнено Ви почуваетесь у ситуації конфлікту на борту? (1–5)

Чи знайомі Ви з процедурою роботи з персональними даними пасажирів у Вашій сфері?

(Так/Ні/Частково)

Які теми або навички з прав людини, на Вашу думку, слід додати до навчальної програми? (відкрита відповідь) -----

Які форми навчання з прав людини Вам найбільш цікаві (лекції, кейси, рольові ігри, онлайн-курси тощо)? (відкрита відповідь) -----

Додаток Б**Вправа 1. «Overbooking»**

Мета: навчити студентів застосовувати норми права при перевищенні кількості заброньованих місць у літаку, відпрацьовувати процедуру інформування пасажирів і компенсацій.

Ситуація: авіакомпанія продала на рейс 105 квитків при 100 місцях. П'ять пасажирів не можуть сісти на борт.

Ролі:

- працівник стійки реєстрації;
- представник авіакомпанії;
- пасажир (молоді, літні, іноземці).

Завдання студентів: визначити правові норми, що регулюють ситуацію (Регламент ЄС №261/2004, внутрішні правила), пояснити пасажирам їхні права, організувати компенсацію.

Критерії оцінки: точність посилання на норми, ввічливість і чіткість пояснень, пропозиція альтернатив (інший рейс, компенсація).

Правильне рішення ситуації «Overbooking»**Крок 1. Посилання на правові норми**

– Оголосити, що діяти потрібно відповідно до Регламенту ЄС № 261/2004 (або аналогічних норм у національному законодавстві): він встановлює права пасажирів у разі відмови в посадці через перевищення кількості заброньованих місць.

– Згадати внутрішні правила авіакомпанії щодо компенсацій і перенесення рейсів.

– Коротко пояснити пасажирам, що це законодавчо гарантовані права, а не добра воля персоналу.

Крок 2. Добровільний пошук пасажирів

– У першу чергу запропонувати пасажирам добровільно відмовитися від місця в обмін на компенсацію й альтернативний рейс.

– Чітко озвучити розмір компенсації (наприклад, 250 €, 400 € або 600 € залежно від відстані польоту) та умови додаткових послуг (харчування, готель, трансфер).

– Скласти список добровольців і оформити письмове підтвердження компенсації.

Крок 3. Примусова відмова (якщо добровольців немає)

– Якщо добровольців бракує, діяти за правилами примусової відмови:

- видати письмове повідомлення про права;
- запропонувати негайну грошову компенсацію або переказ на рахунок;
- забезпечити альтернативний переліт за першим можливим рейсом;
- організувати харчування, готель і трансфер у разі значної затримки.

– Фіксувати всі дії у внутрішній системі та повідомити керівника зміни.

Крок 4. Комунікація

– Пояснювати пасажиром їхні права простими словами, без юридичних формулювань, з повагою до гідності, бажано мовою, яку вони розуміють.

– Виявляти емпатію: «Розумію ваші незручності... Закон гарантує вам компенсацію... Ми подбаємо, щоб ви дісталися місця призначення».

– Іноземним пасажиром — надати інформаційний лист англійською.

Крок 5. Пропозиція альтернатив

– Перевезення наступним рейсом тієї ж компанії.

– Перенаправлення на рейс іншої компанії.

– Повернення вартості квитка.

– Компенсація + ваучери на майбутній переліт.

Критерії успішного виконання завдання студентами:

– вони правильно визначили застосовний нормативний акт (Регламент № 261/2004 та внутрішні правила);

– чітко пояснили пасажиром права (письмове повідомлення + усна інформація);

– організували процес добровільної відмови;

– запропонували реальні альтернативи й оформили компенсації;

– комунікували ввічливо й без дискримінації.

Вправа 2. «Пасажир з особливими потребами»

Мета: відпрацювати алгоритм дій щодо обслуговування PRM-пасажирів (Persons with Reduced Mobility) відповідно до міжнародних стандартів.

Ситуація: пасажир на візку прибув на реєстрацію, але потрібне додаткове обладнання та допомога при посадці.

Ролі:

- працівник служби наземного обслуговування;
- представник авіакомпанії;
- пасажир із супроводом;
- інші пасажери, які спостерігають.

Завдання студентів: забезпечити належну комунікацію, оформити необхідні документи, організувати доступний маршрут, пояснити права пасажера та обов'язки компанії.

Критерії оцінки: дотримання правил ІКАО/ЄС, коректність і чуйність, точність оформлення документів.

Правильне рішення ситуації «Пасажир з особливими потребами»

Крок 1. Привітання і комунікація

– Працівник наземного обслуговування чемно вітає пасажера й супроводжуючу особу, представляється та пояснює, що допоможе з оформленням.

– З'ясовує, який саме тип допомоги потрібен (підйом на борт, додаткове обладнання, доступ до туалету, місце у салоні, харчування).

– Пояснює, що відповідно до Регламенту ЄС №1107/2006 (або національних актів) пасажери з обмеженою мобільністю мають право на безкоштовну допомогу в аеропорту та на борту.

Крок 2. Оформлення документів

– Заповнюється спеціальна форма PRM (Special Service Request) із зазначенням типу допомоги, часу прибуття та контактів супроводжуючого.

- Дані передаються до служби наземного обслуговування та бортпроводників, щоб підготувати крісло-коляску, підйомник або амбуліфт.
- За потреби пасажирі й супроводжуючому видається пріоритетна посадкова картка та інформаційний лист про права.

Крок 3. Організація доступного маршруту

- Організувати супровід від стійки реєстрації до зони контролю та виходу на посадку, уникати довгих черг, надати доступ до туалету.
- За необхідності забезпечити спеціальний транспорт (амбуліфт, PRM-бас).
- На борту заздалегідь узгодити місце з достатнім простором, інформувати екіпаж про потреби пасажирів.

Крок 4. Пояснення прав пасажирів

- Усно і письмово повідомити: допомога є безкоштовною; можна перевозити власне крісло-коляску чи інше обладнання; пасажир має право на супроводжуючу особу; інформація про маршрут і безпеку повинна надаватися у доступній формі (мовою, жестами, піктограмами).
- Вказати, що авіакомпанія зобов'язана забезпечити безпечне й гідне перевезення без дискримінації.

Крок 5. Поведінка інших пасажирів

- За потреби персонал коректно пояснює іншим пасажирів, чому надається пріоритет, і просить співпраці (без розголошення персональних даних PRM).

Крок 6. Критерії успіху симуляції

- Студенти чітко визначили правові акти (Регламент ЄС №1107/2006, внутрішні правила авіакомпанії, стандарти ІКАО Annex 9).
- Забезпечили ввічливу й зрозумілу комунікацію.
- Правильно оформили заявку на спецпослугу й передали дані екіпажу.
- Організували доступний маршрут без зайвих перешкод.
- Пояснили пасажирі його права й обов'язки авіакомпанії.

Вправа 3. «Мовний конфлікт на борту»

Мета: тренувати навички деескалації конфлікту й міжкультурної комунікації.

Ситуація: під час польоту двоє пасажирів починають суперечку через місце, один не розуміє української/німецької мови.

Ролі:

- бортпровідник;
- пасажир А (не розуміє мови екіпажу);
- пасажир Б (вимагає пояснень);
- інші члени екіпажу.

Завдання студентів: заспокоїти обох пасажирів, пояснити правила, використати нейтральну англійську й невербальні сигнали, зберегти гідність обох сторін.

Критерії оцінки: правильність дій відповідно до інструкцій авіакомпанії, коректне використання мовних формул, швидкість і ефективність вирішення конфлікту.

Правильне рішення ситуації «Мовний конфлікт на борту»

Крок 1. Оцінити ситуацію й забезпечити безпеку

- Бортпровідник швидко підходить до місця конфлікту, займає нейтральну позицію, зберігає спокійний тон голосу.
- Переконається, що суперечка не становить загрози безпеці (немає фізичного контакту, не заблоковані проходи).
- Якщо потрібно, кличе іншого члена екіпажу для підтримки.

Крок 2. Налагодити базову комунікацію

- До пасажирів А (який не розуміє української/німецької) звернутися нейтральною англійською мовою: “Hello, my name is ... I’m a flight attendant. Please, stay calm.”
- Використовувати прості слова й жести (показати на місце, картку з номером, піктограми) для пояснення ситуації.

- До пасажирів Б звернутися українською/німецькою, попросити зачекати: «Ми зараз усе з'ясуємо, будь ласка, залишайтеся спокійними».

Крок 3. Зібрати інформацію й пояснити правила

- Перевірити посадкові талони обох пасажирів, переконатися у правильності місць.

- Якщо помилка у квитках — запропонувати реальне рішення (інше вільне місце, обмін).

- Пояснити пасажирам, що за правилами авіакомпанії спірні ситуації вирішує екіпаж, а пасажирів зобов'язані виконувати його вказівки.

Крок 4. Використати деескалаційні техніки

- Говорити спокійно, не перебиваючи.

- Використовувати «я-повідомлення» (“I understand your concern... We will solve it...”)

- Запропонувати пасажирам води/серветку, щоб знизити напруження.

- Якщо потрібно, попросити іншого члена екіпажу тимчасово пересадити когось, пояснивши причину.

Крок 5. Підсумувати й закріпити рішення

- Після розв'язання ситуації подякувати пасажирам за співпрацю.

- У разі зміни місць або компенсації зробити відповідну позначку у звіті.

- Поінформувати старшого бортпровідника про інцидент для внутрішньої звітності.

Критерії успішності симуляції

- Студенти швидко й без емоцій взяли ситуацію під контроль.

- Застосували нейтральну англійську й зрозуміли невербальні сигнали.

- Коректно пояснили правила обох пасажирів, зберігши їхню гідність.

- Запропонували реальне рішення (пересадка, уточнення місця).

- Зафіксували інцидент у службовій документації відповідно до інструкцій авіакомпанії.

Вправа 4. «Робота з персональними даними пасажирів»

Мета: сформулювати розуміння вимог GDPR і Закону України «Про захист персональних даних» у контексті авіап перевезень.

Ситуація: пасажир просить видалити свої контактні дані з бази авіакомпанії після завершення рейсу.

Ролі:

- співробітник авіакомпанії;
- пасажир;
- представник служби безпеки (консультант).

Завдання студентів: визначити правові підстави обробки даних, пояснити пасажиров процедуру видалення, правильно оформити запит і захистити дані від стороннього доступу.

Критерії оцінки: коректне посилання на норми GDPR/національного законодавства, ясність пояснень, безпечне поводження з даними.

Правильне рішення ситуації «Робота з персональними даними пасажирів»

Крок 1. Привітання та верифікація запиту

- Співробітник авіакомпанії чемно вітає пасажирів, уточнює деталі запиту: «Ви хочете видалити свої контактні дані після завершення рейсу, правильно?»
- Переконається у вашій особі (паспорт/посадковий талон), щоб уникнути несанкціонованих змін у даних іншої особи.
- Залучає представника служби безпеки як консультанта, щоб дотриматися внутрішніх протоколів.

Крок 2. Пояснити правові підстави обробки

- Чітко пояснити, що авіакомпанія обробляє персональні дані на підставі:
 - GDPR, ст. 6 – виконання договору перевезення;
 - Закону України «Про захист персональних даних» – забезпечення виконання зобов'язань перевізника.

- Пояснити, що певна частина даних має зберігатися визначений час (наприклад, для бухгалтерії, безпеки, претензій), але після закінчення цього строку дані будуть видалені або анонімізовані.

- Підкреслити право пасажирів на доступ, виправлення, обмеження обробки й видалення («право бути забутим»).

Крок 3. Процедура видалення

- Надати пасажирові форму запиту на видалення/обмеження обробки персональних даних (Data Subject Request Form).

- Прийняти й зареєструвати запит у внутрішній системі компанії.

- Передати запит до уповноваженого з питань захисту даних (DPO) або відповідного підрозділу.

- Повідомити пасажирові орієнтовний строк відповіді (до 30 днів згідно з GDPR).

- Якщо є дані, які не можна видалити відразу (наприклад, фінансові чи безпекові журнали), пояснити, чому й коли це буде зроблено.

Крок 4. Захист даних від стороннього доступу

- Під час обробки запиту не розголошувати дані іншим пасажирів чи стороннім особам.

- Використовувати захищені канали (внутрішня система, службова пошта).

- У разі передачі даних за кордон – пояснити пасажирові правові гарантії (Standard Contractual Clauses тощо).

Крок 5. Комунікація

- Говорити простими словами, без юридичних термінів: «Ви маєте право попросити видалити свої дані. Ми зареєструємо ваш запит і протягом 30 днів надамо відповідь».

- Виявляти ввічливість та емпатію: «Ми розуміємо вашу стурбованість. Ваші дані у безпеці».

Критерії успішності симуляції

- Студенти правильно назвали норми GDPR і Закону України, пояснили правові підстави обробки.
- Надали пасажиру чітку й зрозумілу інформацію про процедуру видалення.
- Оформили запит через внутрішню систему або бланк.
- Забезпечили захист персональних даних під час обробки.
- Продемонстрували коректну й доброзичливу комунікацію.

Додаток В**Сценарій 120-хвилинної пари з дисципліни «Правознавство» на тему «Права людини» із використанням фільму «Чудо на Гудзоні» (Sully)**

Сценарій заняття (120 хв.)

1. Мотиваційно-орієнтаційний блок (15 хв.)

Мінілекція викладача: актуальність прав людини в авіації (захист прав пасажирів, відповідальність екіпажу, міжнародні стандарти ICAO, ЄКПЛ).

Проблемне запитання до групи: «Чи завжди безпека польоту може виправдовувати обмеження прав пасажирів?»

Коротке обговорення першочергових асоціацій студентів.

2. Перегляд фрагментів фільму «Чудо на Гудзоні» (30 хв.)

Демонструються 3 ключові сцени:

- аварійна посадка на річку Гудзон (питання права на життя, право на безпеку);
- взаємодія екіпажу та пасажирів у критичній ситуації (право на інформацію, гідність, недискримінація);
- розслідування після інциденту (права екіпажу, презумпція невинуватості, стандарти розслідування ICAO).

Викладач під час показу робить короткі паузи з уточнюючими питаннями.

3. Робота з кейсом у групах (25 хв.)

Завдання для груп:

- визначити, які права людини порушені чи реалізовані у фрагментах;
- співвіднести побачене з конкретними нормами: Європейська конвенція з прав людини (ст. 2, 3, 6), Annex 9 ICAO, Регламент (ЄС) 261/2004 про права пасажирів

Робота завершується короткими презентаціями груп (по 3–4 хв.).

4. Дискусійно-інтерактивний блок (25 хв.)

Метод «мікрофон»: кожен студент висловлює коротку думку: «Що було справедливим/несправедливим у діях екіпажу чи комісії?»

Дебати:

- одна частина групи виступає «адвокатами» екіпажу, інша – «прокурорами» (на основі норм міжнародного та національного права).
- обговорюється ключове питання: «Чи мав капітан право відступити від стандартних інструкцій ІКАО?»

5. Рефлексивно-оцінювальний блок (20 хв.)

«Коло рефлексії»: кожен ділиться одним відкриттям, яке виніс із заняття
Міні-тест у Moodle/Kahoot (5–7 питань по базових нормах права).

Рефлексивний щоденник: студенти пишуть 1–2 абзаци: «Що я усвідомив про права людини у професії авіатора?»

Очікувані результати

Усвідомлення значення прав людини у кризових авіаційних ситуаціях.

Навички співвідносити практичні події з міжнародними та національними нормами.

Формування правової культури, етичної відповідальності та готовності до правозастосування у професії.